

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS PROGRAMI

TARIMSAL ÜRETİMİN DIŞ SATIMDAKİ ÖNEMİ: TÜRKİYE
HOLLANDA KARŞILAŞTIRMASI

DİLEK TÖRUZ

DANIŞMAN: DR. ÖĞRETİM ÜYESİ TAYFUN DENİZ KUĞU

MANİSA-2019

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS ANABİLİM DALI

ULUSLARARASI TİCARET VE FİNANS PROGRAMI

TARIMSAL ÜRETİMİN DIŞ SATIMDAKİ ÖNEMİ: TÜRKİYE
HOLLANDA KARŞILAŞTIRMASI

DİLEK TÖRUZ

DANIŞMAN: DR. ÖĞRETİM ÜYESİ TAYFUN DENİZ KUĞU

MANİSA-2019

T.C.
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS EĞİTİMİ FORMLARI

Tez Savunma Sınavı Tutanağı

Doküman Kodu FRYL-031

Yayınlanma Tarihi 26/03/2018

Revizyon No/Tarih 2/23/03/2018

Sayfa 1/1

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 02.08.2019 tarih ve 27/27 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin 9. Maddesi gereğince Enstitümüz Uluslararası Ticaret ve Finans Anabilim Dalı Uluslararası Ticaret ve Finans Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Rümeysa GÜZEP'in "**Doğaya Saygılı Yeşil Finans: Dünya Ve Türkiye Uygulamaları**" konulu tezi incelenmiş ve aday 21.08.2019 tarihinde saat 10:00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra **60** dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna

OY BİRLİĞİ

DÜZELTME yapılmasına

OY ÇOKLUĞU

RED edilmesine

ile karar verilmiştir.

ÜYE

Prof. Dr. İsmail Nettek

BAŞKAN

Doç. Dr. Zeynep Serin Kaya

ÜYE

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Bursalı

Evet

Hayır

Tez, burs, ödül veya Teşvik programına (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir.

Tez, mutlaka basılmalıdır.

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir. İkinci tez savunma sınavında da başarısız olan öğrencinin Enstitü ile ilişkisi kesilir.

** Bu halde adayın Enstitü ile ilişkisi kesilir.

Hazırlayan
Enstitü Sekreteri

Onaylayan
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Tarımsal Üretimin Dış Satımdaki Önemi: Türkiye Hollanda Karşılaştırması” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2019

Dilek Töruz

ÖZET

TARIMSAL ÜRETİMİN DIŞ SATIMDAKİ ÖNEMİ: TÜRKİYE HOLLANDA KARŞILAŞTIRMASI

İnsanlar hayatın başlangıcından bu yana toplumlarının gelişmesi ve ilerlemesi için birçok ekonomik faaliyetle uğraşmışlardır. İlk insanlıktan günümüze kadar süregelen tarım sektörü bu faaliyetlerin en önemlilerindendir. Antik Çağlar'da su kaynaklarına yakın mevkilerde tarımsal faaliyetler gerçekleştirilmiştir. Medeniyetlerin oluşmasında öncülük eden tarım sektörü 1900'lü yıllara kadar ülkelerin temel geçim kaynaklarından olmuştur. Sanayinin gelişmesi, ülkelerin birbirlerine uyguladıkları seyahat kotalarının kaldırılması diğer sektörlerin hızla büyümesine neden olmuştur. Tarım, günümüzde hala insan yaşamı için gerekli ana faaliyet alanlarından biri olsa da ekonomi içindeki payı minimize edilmiştir.

Ülkemiz coğrafi konumu ve iklim koşulları itibariyle tarıma elverişli ülkelerdendir. Önceki dönemlerde tarımda kendine yetebilen bir toplumken günümüzde birçok ürünü ihraç etmekteyiz. Bu gerilemenin altında yatan neden ve problemlerin tespit edilmesi hemen ardından da gerekli önlem ve geliştirme çalışmalarının yapılması sektörü yoğun bakımdan çıkartacaktır. Bu çalışma yapılırken tarım ürünleri ihracatında son dönemlerde ilk sıralarda yer alan Hollanda tarımının model alınması akıllıca olacaktır. Teknoloji ve bilimin tarım sektörünün her alanında kullanılması, örgütlü üretim ve pazarlama yapısının bulunması, kısıtlı üretim olanaklarını pozitif sonuçlara dönüştürmesi Hollanda tarımının temel vasıflarındandır. Bu özelliklerin ülkemize yansıtılması tarımı lider sektör konumuna getirecektir.

Anahtar Kelimeler: Tarım, İhracat, Gelişme, Türkiye, Hollanda

ABSTRACT

THE IMPORTANCE OF FOREIGN AGRICULTURAL PRODUCTION AND SALES: NETHERLANDS TURKEY COMPARISON

Since the beginning of life, people have been engaged in many economic activities for the development and progress of their societies. The agricultural sector, which has been continuing since the first humanity, is one of the most important of these activities. In ancient times, agricultural activities were carried out near the water resources. The agricultural sector, which pioneered the formation of civilizations, was the main source of livelihood until 1900s. The development of industry and the abolition of travel quotas that countries apply to each other have led to the rapid growth of other sectors. Although agriculture is still one of the main areas of activity for human life, its share in the economy has been minimized.

Our country is suitable for agriculture due to its geographical location and climatic conditions. While we were a self-sufficient society in the past, we export many products today. Determining the underlying causes and problems of this decline, and following the necessary measures and development studies will pull the sector out of intensive care. In this study, it would be wise to take a model of Dutch agriculture which is in the top ranks in the export of agricultural products in recent years. The use of technology and science in all areas of the agricultural sector, the existence of an organized production and marketing structure, and the transformation of limited production opportunities into positive results are among the main characteristics of Dutch agriculture. Reflecting these characteristics on our country will make agriculture a leading sector.

KeyWords: Agriculture, Export, Development, Turkey, Netherlands

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında bana destek olan, bilgi ve deneyimleri ile yol gösteren danışman hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Tayfun Deniz Kuğu ' ya, hayatımın her aşamasında maddi ve manevi desteğini her zaman hissettiğim sevgili babam Mehmet Töruz, annem Sadıka Töruz, ablalarım Özlem Alacık, Öznur Töruz , kardeşim Kadriye Töruz ve eniştem Salih Alacık'a en içten teşekkür ederim. Çalışmam sırasında beni cesaretlendiren arkadaşlarım Büşra Tufan, Melisa Çakmak ve Ali Osman Çoban'a yürekten teşekkür ederim.

Eğitim sürecinde bir şekilde emeği geçen tüm öğretmenlerime, lisans ve yüksek lisans döneminde bilgi ve tecrübeleriyle hayatıma katkı sağlayan tüm Celal Bayar Üniversitesi hocalarına, Sosyal Bilimler Enstitüsü çalışanlarına teşekkür ederim.

Dilek TÖRUZ

Manisa,2019

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR VE SİMGELER.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	x
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
TARIM SEKTÖRÜ.....	3
1.1.TARIM KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ.....	3
1.2. TARIMI ETKİLEYEN FAKTÖRLER	16
1.2.1. İklim ve Yer Şekilleri	16
1.2.2. Toprak Bakımı.....	19
1.2.3. Gübreleme	20
1.2.4. Tohum Islahı.....	22
1.2.5. Makineleşme.....	23
1.2.6. Pazarlama.....	25
1.2.7. İlaçlama	27
1.2.8. Destekleme Politikaları.....	29
1.2.9. Eğitim	31
1.3. TÜRKİYE’DE TARIMIN GELİŞİMİ	35
1.4. HOLLANDA’DA TARIMIN GELİŞİMİ	66

İKİNCİ BÖLÜM	73
TARIM VE TARIM ÜRÜNLERİ İHRACATI.....	73
2.1. DIŞ TİCARET VE İHRACAT KAVRAMLARI	73
2.2. İHRACATI ETKİLEYEN FAKTÖRLER	75
2.2.1. Ekonomik Koşullar	75
2.2.2. İhracat Pazarlama Stratejileri.....	77
2.2.3. Çevresel Faktörler.....	78
2.2.4. Firma Özellikleri.....	79
2.2.5. İhracat Yöneticileri ve Çalışanların Özellikleri.....	80
2.3. TARIMSAL İHRACATIN KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	81
2.3.1. Hâsıla Üzerindeki Etkisi	81
2.3.2. Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi	81
2.3.3. Üretim Faktörleri Üzerindeki Etkisi	82
2.3.4. Piyasalar Üzerindeki Etkisi	82
2.4. TÜRKİYE- HOLLANDA TARIMSAL ÜRÜN İHRACATLARININ KARŞILAŞTIRILMASI	83
2.4.1. Dünyadaki Tarımsal İhracatın Gelişimi	83
2.4.1.1. Türkiye'nin Tarımsal İhracatı	88
2.4.1.2. Hollanda'nın Tarımsal İhracatı	92
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	98
HOLLANDA MUCİZESİ VE TÜRKİYE'DE UYGULANABİLİRLİĞİ	98
3.1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ, AMACI VE SINIRLARI	98
3.1.1. Araştırmanın Önemi	98
3.1.2. Araştırmanın Amacı	99
3.1.3. Araştırmanın Sınırları	99
3.2. LİTERATÜR TARAMASI	100
3.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	102
3.4. TARIMSAL EĞİTİME İLİŞKİN DÜZENLEMELER.....	103
3.5. KOOPERATİFLEŞMEYE İLİŞKİN DÜZENLEMELER.....	104
3.6. AR-GE ÇALIŞMALARI	106

3.7. TARIM SEKTÖRÜ ARACILARINA İLİŞKİN SİSTEMATİK ÇALIŞMALAR	107
3.8. SÜBVANSİYONLAR VE DENETİMİ	110
3.9. TEKNOLOJİK İNOVASYONLAR	111
SONUÇ	113
KAYNAKÇA	116

KISALTMALAR VE SİMGELER

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AKP	Asya, Karayip, Pasif
ARIP	Agricultural Reform Implementation Project (Tarım Reformu Uygulama Projesi)
CAP	Central Arizona Project (Merkez Arizona Projesi)
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
FAO	Food and Agriculture Organization (Gıda ve Tarım Örgütü)
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GPS	Global Positioning System (Küresel Konumlama Sistemi)
IMF	International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
KİT	Kamu İktisadi Teşekkülleri
WB	World Bank (Dünya Bankası)
TAGEM	Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü

TABLÖLER LİSTESİ

Tablo 1: Ürün Gruplarına Göre Dünya İhracat Verileri(Milyon Dolar).....	84
Tablo 2: Dünyada İlk 10 Tarım İhracatçısı(2017)(Milyar Dolar ve Yüzde).....	85
Tablo 3: Genel İhracat Verileri (Milyon Dolar)(HS).....	90
Tablo 4: Tarım Ürünleri İhracatı(Milyon Dolar) (HS).....	91
Tablo 5: Yıllara Göre Hollanda'nın Dış Ticareti (Milyar Dolar).....	92
Tablo 6: Hollanda mal ihracatı içinde gıdanın ve tarımsal hammaddelerin payı.....	93

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1: Dünya Tarım İhracatı(Milyon Dolar).....	86
Grafik 2: Türkiye Hollanda Tarımsal Ürün İhracatının Karşılaştırılması(Milyon Dolar).....	95

GİRİŞ

Tarım insan yaşamının vazgeçilmezi olan beslenme, giyinme ve barınma gibi temel ihtiyaçların birçoğunda etkin rol alan sektörlerdendir. Zaman içinde ekonomik sektörler içindeki payı azalsa da tarım bulunduğu stratejik konum nedeniyle ölümsüz bir sektördür.

Dünya nüfusunun artmasına paralel olarak beslenme ihtiyacının ivme kazanması tarım sektörünün önemini arttırmaktadır. Tarım ürünlerine olan talep fiyatları arttırmakta ve tarım ürünlerinin ihraç değerlerini yükseltmektedir. Ancak nüfus artışları genellikle az gelişmiş ülkelerde meydana geldiğinden, beslenme ihtiyacı artsa da tarım ürünleri talebi arttırılamamaktadır. Sektördeki üreticilerin gelişmiş ve gelişmekte olan toplumlar, tüketicilerinin genellikle az gelişmiş ülkeler olması nedeniyle kısır döngüye girmektedir.

Türkiye bulunduğu konum, iklim koşulları, tarıma elverişli toprak yapısı ve yer şekilleriyle sektöre oldukça uyumludur. Ülkemizde dört mevsimin hâkim olması birçok bitki çeşidinin yetiştirilmesini sağlamaktadır. Ataları tarımdan ekmeğini çıkartmış bir toplum olmamız doğuştan sektör ile ilgili temel konulara hâkim olmamızı sağlamaktadır. Ancak günümüzde teknolojik ve bilimsel çalışmaların yaygınlaşması sektörde deneyim kadar yeniliklere uyumun etkili olduğunu göstermektedir. Üretim için uygun koşulların sağlanması, tarım sektörünün ülke ekonomisine katkısını arttırmamaktadır. Üretim kadar önemli bir diğer unsur ise ürettiğini satabilmektir. Hollanda bu alanda başarılı olmuş ülkelerdendir. 2014 yılında yaklaşık 90 milyar dolarlık tarımsal ihracat ile ABD'den sonra dünyada ikinci tarım ihracatçısı olması bu husustaki başarısını göstermektedir. Hollanda tarımının gelişmesinin ardında üreticilerin tek ürüne yoğunlaşması, eğitimin sektörün yapı taşlarından birisi olması, tecrübeli, bilgili ve yeniliklere uyum sağlayabilecek iş gücünün hâkimiyeti, ülkenin jeopolitik konumunun ticarete uygun olması ve lojistik alanında uzmanlaşmış olmalarıdır. Bunlara ek olarak hükümetin isabetli destekleme politikalarıyla üretime katkı sağlaması, üretim, pazarlama ve dağıtım çalışmalarının birbirleriyle bağlantılı olarak yürütülmesi sektörün karlarını arttırıcı etkenlerdir. Son dönemlerde tüm sektörlerde önemi artan Ar-Ge çalışmaları Hollanda tarımının

gelişiminde etkili olmuştur. Üniversitelerde gerçekleştirilen araştırma faaliyetleri, üretici, devlet ve özel sektörün harmanlandığı destek alanına sahiptir.

Çalışmada Türkiye ve Hollanda tarımının üretim ve ihracat yönünden verileri belirlenmiştir. Türkiye tarımının üretime uygun toprak ve iklim koşullarına sahip olmasına rağmen ülke ekonomisindeki katma değerinin düşük olmasının nedenleri araştırılmıştır. Hollanda’da gerçekleştirilen tarım faaliyetlerinin dünya tarım ihracatında bayrağı çeken ülke olmasının arkasındaki başarı sırları incelenmiştir.

Araştırma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde tarım kavramı ve tarihsel gelişiminden, tarım sektörünü etkileyen faktörlerden bahsedilmiştir. Türkiye ve Hollanda tarımının değişim süreci üretim kapsamında incelenmiştir.

Tarım ürünleri ihracatının farklı açılardan incelenmesi ikinci bölümde yapılmıştır. Öncelikli olarak dış ticaret ve ihracat kavramlarının açıklamaları yapılmış, ihracatı etkileyen içsel ve dışsal faktörler firma bazında incelenmiştir. İhracatın ülkelerin gelişim ve kalkınma süreçlerini hangi alanlarda etkilediği bu bölümde açıklanmıştır. Tarımsal ihracatın dünya, Hollanda ve Türkiye açısından gelişimleri rakamsal verilerle anlatılmıştır.

Son olarak araştırmanın önemi, amacı ve sınırlarının ne olduğu hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Kaynak araştırması ve çalışmanın yöntemine ilişkin konular son bölümde incelenmiştir. Hollanda tarım başarısını ülkemize uygulanma sürecinde eğitim, kooperatifleşme, ar-ge, araçlar, teknoloji, sübvansiyonlar ve denetiminin önemi vurgulanmıştır.

Bu çalışma sayesinde tarımın beslenme ihtiyaçlarını karşılamamanın dışında katma değer yaratabilecek bir sektör olduğu vurgulanacaktır. Toprağını denizden kazanmış yüz ölçümü Türkiye’den oldukça küçük olan Hollanda tarım mucizesinin ülkemize de uyarlanması, ekonomimizi büyütecek temel çıkış noktalarındandır.

Ulu önder Mustafa Kemal Atatürk’ün dediği gibi “Vatanını en çok seven görevini en iyi yapandır.” Eğer ülkeyi gelişmiş toplumlar refahına çıkarmak istiyorsak, en iyi bildiğimiz faaliyeti hak ettiği gibi icra etmemiz gerekmektedir. Çiftçimizden üniversitede tarım eğitimi veren öğretmene kadar herkes görevini layıkıyla yaparsa, hiçbir topluluğa bağımlı olmadan ilerlemek mümkün olacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TARIM SEKTÖRÜ

1.1.TARIM KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Tarım en basit tanımıyla toprağı ekip biçme ve hayvan yetiştirme işidir. Çok eski çağlarda yapılan tarımsal faaliyetler bu şekilde tanımlanmaktaydı. Günümüzde toplumların hızla gelişmesi tarımın ekip biçme ve hayvan yetiştirmenin yanında çok yönlü analiz yapılması gereken, ekonomik katma değer sağlayabilen, toprak gibi sabit üretim girdilerine bağımlılığının minimize edildiğı faaliyetler bütünüdür.

Başka bir tanımlamaya göre; bitkisel ve hayvansal ürün elde etmeye de tarım denilmektedir. Ancak tarım üretmenin ötesinde, hasat edilen veya elde edilen tarımsal ürünün işlenerek ekonomik getiri sağlayabilecek ürünlere dönüştürülme faaliyetlerini de kapsamaktadır. Buğdayın sadece buğday olarak piyasaya sunulması tarım faaliyetini sınırlandırmaktadır. Buğdayın işlenerek un, ekmek veya kurabiyeğe dönüştürülmesi ürünün katma değerini arttıracak ve tarımsal faaliyetin çeşitlenmesini sağlayacaktır. Tarım sadece üretimden ibaret bir kavram olmamalıdır. (www.tarim.com.tr.Baytekin, 2017)

Bitkisel ve hayvansal ürün üretimine ek olarak bu ürünlerin işlenmesi, ormancılık ve balık avcılığı gibi faaliyetlerin bütününe tarım denir. Toprak, su gibi biyolojik kaynaklarla birlikte tarım üretimi için gerekli girdileri kullanarak elde edilen bitki, hayvan, mikroorganizma ve enerji üretimine tarım denir. (www.resmigazete.gov.tr, 2006, 5488 sayılı kanun)

Bitkisel ve hayvansal çıktı elde etmek amacıyla toprağın işlenmesini ve hayvanların yetiştirilmesini konu alan faaliyetlere tarım denir.

Toplumlar geçmişten günümüze kazanç sağlama, gelişme vb. amaçlar için ekonomik faaliyetlerle uğraşmışlardır. Ekonomileri meydana getiren faaliyet birimleri ise sektörleri oluşturmuştur. İnsan yaşamının vazgeçilmezi olan besin ihtiyacı tarım sektörünün ülkelerin temel ekonomik faaliyeti olmasında etkili olmuştur. (Ekmen, 2017:7)

Tarım insanlığın hayatını ikame ettirebilmesini sağlayan en önemli faktörlerden biridir. Tarımsal faaliyetler insanların vahşi doğadan toplanan bitkisel besinleri ve tohumları mağara önlerine düşürmesiyle başlamaktadır.

Antik çağlarda tarım bereketli hilal ve çevresinde ilk olarak ortaya çıkmıştır. Aynı dönemde Çin ve diğer Asya ülkelerinde de Nil nehri ve çevresinde yoğun olarak uygulanmaya başlanılmıştır. Genel olarak ilk başlarda tarım su kaynaklarına yakın bölgelerde gerçekleştirilmektedir. Mısır ve çevresindeki önemli su kaynakları ve ılıman iklimin etkisiyle tarım bu topraklarda daha verimli bir şekilde gerçekleşmektedir. Mezopotamya’ da ise Şat-ül-Arap ve Basra Körfezi çevresinde uygulanan tarımsal faaliyetler ilk kez Sümerliler tarafından MÖ. 5000’lerde gerçekleştirilmektedir. Yapılan araştırmalarda Fırat ve Dicle nehirleri arasında ahır hayvanlarının kemiklerine rastlanılmaktadır. Aynı dönemlerde Amerika kıtasındaki yerlilerde basamaklı teraslar aracılığıyla And Dağları başta olmak üzere tarımsal faaliyetlere başlamışlardır. Antik Yunan ve Antik Roma çağlarında genellikle Akdeniz bitkileri yetiştirilmektedir. Yunanlıların topraklarının azlığı nedeniyle tarımsal faaliyetlerde ilerleyemedikleri gözlenmektedir. Romalılar bu dönemde tahıl bitkileriyle ticaret gerçekleştirmektedirler.

Orta çağda İslam Dünyası oldukça ileri düzeyde bir uygarlığa ulaşmıştır. Bu doğrultuda Orta Doğu ve çevresinde tarımsal faaliyetler ve hayvancılıkta çok büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Araplar hidrolik ve hidrostatik teknikleriyle çalışan pompalar sayesinde üretimi arttırmışlardır. Bitkisel tarımdaki kuraklığın önüne su değirmenleri sayesinde geçilmiştir. Araplar İspanya’da Emevi Devleti’nin yer aldığı dönemde Avrupa’ya limon, badem, incir, portakal, pamuk ve muz gibi ılıman tarım ürünlerini ihraç etmişlerdir. Bu dönemde Çin’ de sabanın kullanılması tarımsal alanda Asya’daki önemli değişikliklerdendir. Kavimler Göçü sonrasında Batı Avrupa’ da Roma egemenliğinin sona ermesiyle beraber bu kesimde nüfus artış göstermiştir. Nüfus artışı beraberinde tarımsal faaliyetleri arttırmıştır. Bataklıklar ve ormanlar tarıma elverişli arazi durumuna getirilmiştir. Toprağın verimsizleşmesi nedeniyle Romalılar bu dönemde bir yıl tahıl ekip ertesi yıl tarımsal alanları nadasa bırakarak toprağı dinlendirmişlerdir. Bu dönemde Avrupa’daki halk yulaf, çavdar ve arpa üretmeyi öğrenmişlerdir. Bu şekilde toprak üç yılda bir nadasa bırakılmıştır.

14. Yüzyılda Avrupa’da yaşanan veba salgınları ve yine bu dönemde meydana gelen yüzyıl savaşları Avrupa genelinde nüfusun azalmasına neden

olmuştur. Buna bağılı olarak tarım azami seviyeye düşmüştür. Sonrasında başta İngiltere olmak üzere tarlalar çevrilmiş ve bu alanlarda ticari ekim yapılmaya başlanmıştır. Bu üretim sonucunda Avrupa kentlerinde ilk kez tarımsal pazarlar kurulmuştur (www.ankaratb.org.tr, b.).

Tarih çağlarının tümünde geniş tarımsal üretimin önünde büyük engellerle karşı karşıya kalınmıştır. Bunlardan ilki tarımsal bitkiler için sağlanması zorunlu olan besinlerdir. İnsanlar bunun önüne geçmek için hayvan dışkılarını gübre olarak kullanmış, topraklarını nadasa bırakmış ve her yıl farklı bitki ekmişlerdir.18. yüzyılda İngiltere başta olmak üzere batı dünyasında büyük bir devrim yaşanmıştır. Şalgam ve üçgül ekimin başlamasıyla toprakların nadasa bırakılma zorunluluğu ortadan kalkmıştır. Ayrıca şalgam üretimi hayvansal tarımı da olumlu yönde etkilemiştir. Buna bağılı olarak hayvansal gübre de artış göstermiştir. Diğer önemli gelişme ise; Norfolk'ta yaşayan İngiliz çiftçiler Vikont Charles Townshend ve Thomas William Coke'un geliştirmiş olduğu dörtlü ekim nöbetidir. Bu sisteme göre buğday, arpa, şalgam ve üçgül ardışık olarak ekilmiş, kısıtlı olan tarım arazilerinin nadasa bırakılma zorunluluğu ortadan kaldırılmıştır. Thownshend ve Coke Norfolk'un verimsiz kumlu toprağına kil ve tebeşir ekleyerek verimi arttırmışlardır. Avrupa' da bu süreç daha yavaş işlemiş, Fransız ve Alman çiftçiler uzun süre geleneksel ekim biçiminden vazgeçmemişlerdir. (www.ankaratb.org.tr, b.)

Sanayinin gelişim göstermesiyle ilk defa bu dönemde dökme demirden sabanlar ve tırmıklar kullanıldığı gözlenmektedir. 1840'da Alman kimyacı Justus ve Liebig potasyum, fosfor ve azotun bitkilerin gelişiminde önemli yer tuttuğunu tespit etmişlerdir. John Lawes ve Henry Gilbert fosfat bakımından zengin kayaları sülfürik asitle tepkimeye sokarak yapay gübre elde etmişlerdir. (www.ankaratb.org.tr, b.) 1843'te kil akaçlama borularının keşfi ile tarlalar ucuz ve basit yöntemlerle akaçlanabilmektedir. Tüm bu gelişmeler tarımsal ürünlerin artışıını sağlamış ve dünyada ortaklaşa yapılan tarımsal faaliyetlerin pazarlarda satışı gerçekleştirilerek ekonomik kazanç elde edilmiştir.

Buna karşılık Avrupa'nın bazı ülkelerinde gidişat daha farklı seyretmiş, Fransa'da soylular, kendi topraklarını terk edip saray çevresinde yaşamaya başladıklarından, topraklar köylülerin tekelinde toplanmaktadır. 1789 yılına gelindiğinde Fransa topraklarının yaklaşık %40'ı köylülerin himayesindeydi.

Tarımdaki gelişmeler toplumsal yaşamın kökeninin değişmesine neden olmuştur. Özellikle Avrupa'daki kırsal kesimdeki toplumsal sistemler farklılaşmıştır.

Ulaşımda yapılan inovasyonlar sayesinde tarım günümüzde büyük oranlarda ticaret amaçlı gerçekleştirilmektedir. 19. yüzyılın sonlarında Amerika'dan Avrupa'ya tahıl, süt ürünleri ve tuzlu et götürülmekteydi. Saklama ve soğutmadaki gelişmeler sayesinde Avrupa birçok ülkeyle tarımsal ticaret yapmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla ulaşım koşulları güçleşmiş, birçok çiftçi ürünlerini pahalı bir şekilde satmışlardır. Avrupa bu dönemden sonra Amerika ile büyük bir rekabet yarışına girmiştir (www.ankaratb.org.tr, b.).

New York Borsası'ndaki Chirne senetlerinin değerlerinin düşmesiyle başlayan 1929 Buhranı kısa sürede tüm dünyada etkili olmuştur. Amerika'da üretim durağanlaşmış ve uluslararası ticaret hacmi %25 daralma göstermiştir. Amerikan endüstrisindeki üretim fazlalığı tarımsal bunalım ve mali depremleri beraberinde getirmiştir. Diğer taraftan dünyada tarım ve öteki ham madde stoklarında görülen anormal artış tarım ve hammadde fiyatlarında şiddetli düşüslere neden olmuştur. (Çimen, 2007:6) Buhranın ardından gerçekleşen olağanüstü fiyat düşüşleri ve kitlesel çiftçi iflasları biçiminde ortaya çıkan tarımsal kriz Amerikan başkanı tarafından Mayıs 1933' de ekili alanları sınırlayan yasa ve Ekim 1933' de tarımsal ürünlerin bir bölümüne müdahale fiyatı konularak krizin etkisi azaltılmaya çalışılmıştır. ABD'nin ardından tarıma devlet müdahalesi Fransa başta olmak üzere diğer batı ülkeleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Buhran sonrası her ülke kendi kendine yeterli olma amacıyla dış korumacılığa yönelmişlerdir. (Fotourehci ve Şahinöz, 2016: 2019) Dünya ülkelerinin 1928, 1929 ve 1930 yıllarındaki ekonomik durumu incelendiğinde tarım ve sanayiye fazla önem vermeyen Danimarka, İrlanda ve Norveç'in 1930 yılında dünyadaki ekonomik bunalımdan etkilenmediği gözlenmektedir.

Avrupa'da kriz ziraata dayalı sanayi buhranı olarak nüksetmiştir. İnsanlar bunalımın olumsuz etkilerinden kurtulmak için birçok çare aramışlardır. Özellikle tarımsal fiyatlardaki düşüş çiftçileri tarla işlerinin yanı sıra sanayi ziraiye, küçükbaş ve büyükbaş hayvancılığa yöneltmiştir. Tavukçuluk ve yumurta ticareti çiftçilerin kurtarıcı alanı olmuştur. (Çimen, 2007: 13)

Buhranın ardından piyasalarda akışkanlık kısıtlanmıştır. Bunun üstüne gerçekleşen İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya genelinde neoliberal politikalara ve ticari serbestleşmeye yönelik adımlar atılsa da tarım sektörü ilk aşamada

gelişmelerin dışında kalmıştır. Tüm dünyada İkinci Dünya Savaşı sonrasında nüfus artışına paralel olarak artan gıda ihtiyacını karşılamak için tarımsal üretimi arttırıcı politikalar ortaya konulmuştur. Özellikle gelişmiş ülkelerde kırsal ve kent nüfusu gelişimi arasındaki dengeyi sağlamak amacıyla fiyat destekleme sistemlerini kullanmışlardır. Bu sistem tarımsal ürünlerin fiyatlarında artış meydana getirmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ithalata getirilen kısıtlamalar dikkat çekmiştir. Kısıtlamalar tarım ürünlerinde ülkelerin kendine yeterlilik oranlarını arttırmıştır. Ayrıca bu dönemde ülke içindeki fazla üretimin dünya piyasalarına ulaştırılması için ihracat sübvansesi uygulamaları gerçekleştirilmiştir. (Ensari, 2015: 4-5)

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve izleyen dönemlerde yaşanan Soğuk Savaş sırasında gıda kıtlığı baş göstermiştir. Yaşanan gıda krizi tarımsal ürünlerin dış ödemeler dengesinde daha etkili bir ürün haline gelmesine neden olmuştur. Batı Avrupa Ülkeleri ile Japonya ve Güney Kore gibi uzak doğu ülkeleri tarım sektöründeki politikalarda önemli adımlar atmışlardır. (Fotourehci ve Şahinöz,2016: 2019)

Savaşı takip eden dönemde kapitalist sistem yeniden yapılanmıştır. 2. Dünya Savaşı sona erdiğinde ABD'nin kapitalist sermaye birikiminin uluslararası ölçekteki ilişki belirleyiciliği en temel değişimlerden biridir. Savaş son bulduğunda ABD sermayesi oldukça genişlemiştir. Dünya altın rezervlerinin %60'ı ve dünyadaki petrol, çelik üretimini %70'i ABD gerçekleştirmektedir. Benzer şekilde tarım ürünleri ve gıda üretiminde ABD sermayesi önemli yere sahiptir.

ABD bu dönemde başta Marshall yardımları olmak üzere birçok politika gerçekleştirmiştir. Bu politikalar içerisinde tarım sektörüne de hatırı sayılır bir pay ayırmıştır. Bir yandan ABD'nin tarım ürünleri ve makineleri piyasaya aktarılırken diğer yandan da endüstriyel tarım üretiminin dünya genelinde yaygınlaşmasının temeli hazırlanmaktadır. Marshall Planı'nın temel örgütü olan Avrupa İktisadi İş Birliği Komitesi içerisinde yer alan ülkelerin gıda maddeleri üretimlerini arttırabilmeleri için 1938-1951 yılları arasında bu ülkelerin gübre üretiminin 2 katına çıkarılması hedeflenmektedir. Gıda maddeleri ve tarım üretiminin arttırılması ile bağlantılı olarak tarımsal makineleşmede ele alınmıştır. Marshall planına dahil ülkelerde 1946 yılından itibaren 5 yıl içinde beş kat traktör üretiminin arttırılması hedeflenmektedir. Diğer tarım teçhizatı üretiminin de üç kat arttırılması planlanmaktadır. Başka bir ifadeyle ABD'nin dış yardım politikalarının da

yardımıyla özellikle Batı Avrupa ülkelerinde kimyasal ürünlerin, makinelerin vb. teknolojik olanakların kullanımında büyük ölçüde artış gözlenmiştir. (Tören, 2007: 1-3)

Avrupa ülkeleri bitkisel tarımda yeterli ivmeyi gösteremeyince başta İngiltere olmak üzere bazı ülkeler hayvancılığa yönelmişlerdir. Bilim adamları besili evcil hayvanları çaprazlayarak verim artışı sağlamışlardır. Danimarka ve Hollanda'nın süt ürünlerini ihraç etmeleri Avrupa'yı bu alanda öne geçirmektedir. Fakat 1939 yılında patlak veren İkinci Dünya Savaşı bu rekabete bir darbe daha vurmuş, Avrupa'da üretimin bu dönemde gerilediği gözlenmektedir. Bu olumsuzluklar Avrupa ile ilişkisi olan ülkeleri uzun süre kıtlık tehlikesiyle burun buruna getirmiştir. (www.ankaratb.org.tr, b.)

1960'lara gelindiğinde tarım ve gıda alanında faaliyet gösteren Avrupa sermayesi ABD ile rekabet edecek güce ulaşır. Rekabetin artmasıyla hem ABD'de hem de Batı Avrupa ülkelerinde Ar-ge çalışmalarında artış gözlenmektedir. Ayrıca bu dönemde “yeşil devrim” ortaya çıkmış bunun sonucunda dünyada tarımsal üretimler artış göstermiştir.

Avrupa sermayesi ile ABD sermayesi arasındaki rekabetin boyutunu gösteren ama aynı zamanda bu rekabetin derinleşmesinde de etkili olan Roma Anlaşması ile çerçevesi oluşturulan ve Batı Avrupa sermayesinin tarım politikalarının ortaklaştırılması esasına dayanan Avrupa Ortak Tarım politikalarıdır. Avrupa Ortak Tarım Politikası sadece ABD ile rekabet halinde tarımsal üretim ve verimini geliştirmemektedir. Bunun yanı sıra Avrupa tarımının endüstrileşmesinde de rol oynamaktadır. (Tören, 2007: 3)

20. yy' da uygulanan üretimi teşvik edici tarımsal politikalar dünyada tarımsal fazlalığı beraberinde getirmiştir. Bu fazlalığın büyük bir kısmı AB'nin uyguladığı Ortak Tarım Politikası sonucu meydana gelmiştir. Buğday ve süt gibi temel tarım ürünlerinin global piyasa fiyatlarının çok üstünde müdahale fiyatlarıyla desteklenmesi ve prelevman gibi çok etkili araçlarla korunması nedeniyle 1970'li yılların sonlarına doğru stok fazlalıkları yaşanmıştır.

Ortak Tarım Politikasının prosedürünce AB tarım ürünleri dünya piyasalarına sübvansiyonlu olarak aktarılmıştır. 1980'li yıllarda dünyanın bir büyük tarım üreticisi ve ihracatçısı olan ABD ve AB arasında sübvansiyonlar savaşı başlamıştır.

Hem AB hem Amerika çok fazla finansal yük altına girerken savaş dışında kalan Avustralya, Yeni Zelanda, Türkiye, Arjantin, Brezilya, Kanada, Endonezya gibi çok çeşitli tarım ürünü ihracatçısı ülkelerde ciddi miktarlarda Pazar kayıpları görülmüştür. 1980'lere gelindiğinde tarım kesimindeki korumacı politikalar tartışma konusu olmuştur. Özellikle gelişmiş ülkelerde bu dönemde tarımsal üretim arzı talebi aşmıştır. AB'nin uyguladığı Ortak Tarım Politikası da bunda etkili olmuştur. (Ensari,2015: 21)

1979-81 yıllarında 15 OECD ülkesinde sübvansiyoncu tarım politikalarının yıllık maliyeti 5 yıl sonra iki katına çıkmıştır. Yaşanan bu sorunlar dış rekabetin adil olmadığına işaret etmektedir. Bu adaletsizliğin temelinde Avrupa Ortak Tarım Politikası ve müdahaleci tarım politikaları yatmaktadır. Tüm dünyada müdahaleci tarıma karşı büyük tepkiler yankılanmaya başlamıştır. (Fotourehci ve Şahinöz,2016: 2020)

Tarımda arz ve talep esnekliğinin olmaması tarımsal ürün piyasalarında fiyatın ve üretici gelirlerindeki istikrarın önündeki en büyük iki engeldir. Tarım sektöründeki müdahalenin en büyük nedeni istikrarsızlıktır. Tarım piyasalarındaki fiyat ve gelir düzensizliği sonucunda yapılan müdahaleler 1960-1980 döneminde gerçekleştirilen Dillon, Kennedy ve Tokyo turlarında ele alınmayan tarım konusunun 1986 yılında gerçekleştirilen Uruguay Turunun en önemli maddesi olmasına ortam hazırlamıştır. Uruguay Turu tarım sektörüne ilişkin ilk çok taraflı anlaşmanın hayata geçmesini sağlamıştır. DTÖ Tarım Anlaşması, tarım sektörüne ilişkin kuralların, adil rekabet koşullarının oluşturulması ve sektörün daha az zarar görmesine ilişkin önlemlerin alınması açısından önemli bir adım olmuştur. (Ensari, 2015: 21-22)

1990 yılından itibaren tarımda işlenmiş tarım ürünleri ve ticaretinde önemli artışlar gözlenmektedir. Sektördeki rekabete bağlı olarak teknoloji kullanımı ve ARGE faaliyetlerinde artış yaşanmaktadır. Buna paralel olarak dünya gıda ve tarım piyasalarında çokuluslu şirketlerin satın almaları ve şirketler arasında birleşmeler yaşanmaktadır. Bu konuda ilk çok uluslaşma dünyanın en büyük tarım, gıda, tohum firmalarından biri olan Monsanto'nun 1988'de dünyanın en büyük on tohum firmalarından ikisi olan De KalbPlantGeneticus ile Cargill'in uluslararası tohum alanındaki faaliyetlerini bünyesine katmasıdır. Şirket birleşmeleri ve satın almaları tarım ile gıda pazarının monopol ve oligopol piyasalara dönüşmesine neden olmuştur.

1994 yılında gerçekleştirilen GATT Uruguay Raundu sonucunda imzası atılan Tarım Anlaşmasında serbest ticarete engel teşkil eden devlet müdahalelerinin kaldırılması hedeflenmektedir. Söz konusu anlaşmayla hem tarıma verilen ihracat sübvansiyonlarının ve gümrük vergilerinin azaltılması hem de ulusal tarım desteklerinin kontrolü sağlanmıştır. Diğer taraftan AB ve ABD'nin kronik aşırı üretim sorununa da çözüm getirilmiştir. Uruguay Raundu'nun akabinde gerçekleştirilen Doha Konferansında farklı tarım üreticisi ülkelerin tartışmaları dikkat çekmiştir. ABD ile önemli tarım üreticisi ülkeler ve öncülüğünü Yeni Zelanda ve Avustralya'nın yaptığı Cairns Grubu AB'ye önemli eleştiriler yapmışlardır. Cancun görüşmeleri ise Kuzey Güney çatışmalarına ev sahipliği yapmıştır. Cancun görüşmelerinde Brezilya, Hindistan ve Çin gibi kapitalistleşme sürecine daha geç giren ülkeler öncülüğünde oluşturulan G22 ülkeleri DTÖ kararlarında daha etkin olmak istemişlerdir. Güney ülkeleri Kuzey ülkelerinin kendi pazarlarını korumaya alıp diğer ülkelere serbest dış ticareti önermelerini eleştirmişlerdir. Bu görüşmeler üzerine yeni bir müzakere taslağı hazırlanmıştır. Taslakta AB ve ABD G22 ülkelerinin taleplerini yani ihracat sübvansiyonlarını ve iç destekleri sınırlandırmayı kabul etmişlerdir. Bu gelişmeler tarım üretiminin uluslararası ölçekte bir dizi eşitsiz güç ilişkilerini şekillendirdiğini, farklı seviyelerdeki kapitalist ülkelerin üretimde söz sahibi olma çabaları, buna ek olarak kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişme eğiliminin tarımsal üretimde işlediğini ortaya koymaktadır. Ancak bunlara ek olarak dünya tarım ticaretinin gerçek anlamda serbestleştiğini söylemek zordur. En önemli etken ise gelişmiş ülkeleri tarım sektörünü hem yüksek tarife engelleriyle koruması hem de sübvansiyonlarla desteklemesidir. (Tören, 2007: 6-10)

2001 yılında DTÖ tarafından Doha'da başlatılan Doha Tarım Müzakereleri Uruguay Müzakerelerinde başlatılan tarımsal serbestleşme sürecinin geliştirilmesine ilişkin bir harekettir. Doha ileri tarım müzakerelerinde pazara giriş koşullarının iyileştirilmesi ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması ve adil rekabeti bozucu iç desteklerin azaltılması hedeflenmiştir. (Fotourehci ve Şahinöz,2016: 2026)

Tarım ürünlerinin, uluslararası ticaret içerisindeki payı son 60 yıl içerisinde %40'lardan %9'a gerilemiş olsa da, dünya nüfusunun %70'inin hala kırsal kesimde yaşaması, sosyo-ekonomik kalkınma ve yoksullukla mücadeledeki konumu toplumsal önemini korumaktadır. (Fotourehci ve Şahinöz,2016: 2027) Son zamanlarda gıda fiyatlarının olağanüstü artışlar göstermesi, tarımın gelişmekte olan ülkeler başta

olmak üzere tüm dünyada stratejik bir önemi olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan tarımsal konular Doha görüşmelerinde önemli bir yer edinmiştir. Doha müzakerelerinde karar verildiği üzere kalkınma sorunlarını tarım görüşmelerinin ana gündem maddesi haline getirmek ve Kuzey yarımkürenin geniş tarım pazarlarından daha fazla pay alabilmek için ülkeler kendi aralarında güç birliği yapmışlardır. 2 milyar insanın, günlük ortalama 2 dolarlık yoksulluk sınırının altında yaşamaya çalıştığı bir dünyada küresel sosyal ve siyasi istikrarın sürdürülebilmesi için kalkınma sorunlarının öncelikle ele alınması kaçınılmaz bir gerçektir. (Fotourehci ve Şahinöz,2016: 2030)

Koşulsuz bir serbestleşme hareketinin Kuzey ve Güney yarımkürelerin arasındaki teknolojik farklılaşmaya dayalı rekabet gücü sapmalarını hesaba katmadığı gibi tarım kesiminin sosyal niteliklerini de göz ardı bıraktığı çok iyi bilinmektedir. (Fotourehci ve Şahinöz,2016: 2030)

Gelişmiş ülkelerle mücadelelerini tek başına sürdüremeyen gelişen ülkeler zaman zaman güç birliği yapmışlardır. Üretimi oldukça fazla olan Brezilya, 1986 yılın Avustralya öncülüğünde 14 ülke tarafından meydana getirilen sübvansiyonlara karşı duran Cairns grubunun bir üyesi olarak daha çok serbestleşme isterken, iç desteklerin korunması yönünde tavır sergilemektedir. Cairns grubunun pazara giriş konusundaki ciddi tutumu, ülke pazarlarının gelişmiş ve gelişmekte olan ayrımı yapmaması gıda ithalatçısı gelişmekte olan ülkeler için sorun teşkil etmiştir.

Tarımsal gelişmelerini henüz tamamlayamamış ve geçimlik tarım üretimi yapan Hindistan, Venezüella ve Türkiye gibi ülkeler daha çok korumadan yana tavır almakta, bu bağlamda DTÖ' nün serbestleşme programından muaf özel ürünler listesini genişletmeyi ve gerekli durumlarda kendilerine "koruma hükmü" tahsis edilmesini talep etmektedirler. AKP(Afrika, Karayip, Pasif) ülkeleri ise tercihli ticaret kapsamında kuzeyin iç pazarlarını kendilerine sınırsız bir şekilde açmalarını arzu etmektedirler. 2001 yılında DTÖ üyesi olan Çin ise yoksul kırsal kesimini korumaya yönelik tutumda bulunmuştur. Dünya tarımında görüş ayrılığı Kuzey ve Güney yarıküre ile sınırlı kalmamış, Güney ile güney arasında da problem teşkil etmiştir. Bu yaşanan çıkar farklılıkları Güneyin ABD-AB eksenine karşın etkin bir politik güç oluşturmamasını engellemektedir. (Fotourehci ve Şahinöz,2016: 2029-2030)

Dünyadaki bilimsel ve teknolojik gelişmeler sayesinde, tarımsal faaliyetler çok farklı coğrafyalarda yapılabilmektedir. Bitki ve hayvanların genlerinde yapılan

değişiklikler sayesinde bazı türlerin karşılaştığı hastalıklarla mücadele edilebilmektedir. Tarımsal ürünlere uygulanan ilaçlar bitkinin veya hayvanın daha kısa sürede çok verim elde etmeyi sağlamaktadır. Lakin bu kimyasal ilaçlar ürünün kalitesini düşürmektedir. Bu yüzden son dönemlerde tüm dünyada organik tarıma doğru bir dönüş yaşanmaktadır. (www.ankaratb.org.tr, b.)

Tarımdaki makine ve kimyasal gübre kullanımı dünyaya kalıcı hasarlar vermektedir. Yer altı ve yer üstü sularının kirlenmesine neden olmaktadır. 21. Yüzyılda tarımdaki bu hasarların artmasıyla makineleşme ve yapay gübre kullanımında düşüşler gerçekleştirilmiştir.

Tarımsal faaliyetler sonucu çevreye verilen hasarların azaltılması için ilk defa 20. Yüzyılın başlarında Sir Abert Howard tarafından organik tarım gündeme getirilmiştir. Organik tarıma büyük ilgi gösterilse de pahalı olması yüzünden sadece üst gelir düzeyine sahip kişiler tarafından tüketimi gerçekleştirilmektedir. Organik tarımı en çok destekleyen kurul Avrupa Birliği'dir. AB 1991 yılında organik tarımı dünya tarım literatürüne dahil etmişlerdir. Central Arizona Project(CAP) 2005 yılında kurularak organik tarımın hız kazanmasında etkili olmuştur.

Dünya ticaretinde giriş ve çıkışların serbestleşmesiyle ve tüm dünyanın birbirine entegre halde hareket etmesi bir ülkede baş gösteren sorunların tüm dünyaya hızla yayılmasına etki etmektedir. Özellikle mali nitelikli krizler tüm sektörlere sıçramakta ve etki etmektedir.

2007 yılında tüm dünyada yaşanan kuraklık tarım ürünlerinde ciddi üretim kayıplarına neden olmuştur. Üretimin azalması gıda fiyatlarının aşırı yükselmesine neden olmuştur. 2007 yılında bir önceki yıla göre sütte %80, ayçiçeği tohumunda %65, buğday ve yağlarda %50, mısırdaki %34, pirinçte %26 oranında artış göstermiştir.

Ülke içi fiyatlara göre düşük olan dünya piyasa fiyatları yaşanan gıda kriziyle olağanüstü bir yükseliş sergileyince ülke fiyatları ve dünya fiyatları arasındaki farklarda büyük oranda azalmıştır.

Yaşanan gıda kriziyle bağlantılı olarak tarımsal fiyatların tarihi zirveler yaptığı 2007-2008 dönemi dünya tarım politikaları için bir dönüm noktası olmuştur. Kriz dönemine kadar DTÖ öncülüğündeki tarımsal politikalar üretim fazlasını azaltmaya yönelirken bu dönemde “gıda kıtlığı her an kapımızı çalabilir” kaygısıyla yapılmaya devam edilmiştir. İkinci Dünya savaşı sonrasında ortaya çıkan “gıda

güvencesi” kavramı 60 yıl sonra tekrar stratejik bir hedef haline gelmiştir. Gıda krizini küresel ekonomik krizin takip etmesiyle 1990’larda başlatılan tarım reformları ya tamamen rafa kaldırılmış ya da reform süreçleri yavaşlatılmıştır. (Fotourehci ve Şahinöz,2016: 2024)

Ayrıca 2007-2008 gıda krizine bağlı olarak artan fiyatlar yatırımcıların tarım kesimine ilgisini arttırmıştır. FAO’nun verilerine göre 2007 yılına göre gelişmekte olan ülkelere yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2009 yılında yaklaşık ikiye katlanmıştır. Tüm dünyada büyük ekonomik ve sosyal sarsıntılara neden olan gıda krizinin arkasında, kuraklık ve sel gibi doğal afetlerden kaynaklanan bir üretim yetersizliği, gelişmekte olan ülkelerin tarımda kendine yetersiz gelmesi gibi problemler yatmaktadır. (Fotourehci ve Şahinöz,2016: 2024)

Gıda piyasalarının kırılgan olması mali spekülasyonun meydana gelmesindeki en önemli oyunculardan biridir. DTÖ Tarım Anlaşmasındaki; temel tarım ürünlerinde fiyat desteği ve müdahale alımlarının hızlı bir şekilde kaldırılması, gıda piyasasında düzenli rol oynayan kamu stoklarını zaafa uğratmış ve böylece spekülörlere tarımsal arzda meydana gelen düşüşlerden yararlanarak fiyatlar üzerine baskı yapma fırsatı sağlamıştır. Küresel ekonomik kriz sonrasındaki hareketsizliği canlandırmak için sanayileşmiş ülkeler finans piyasalarında likidite bolluğu yaratmışlardır. (Fotourehci ve Şahinöz,2016: 2026) Mali spekülasyon kaynaklarının genişlemesiyle bu dönemde en çekici yatırım aracı olan tarımsal ürünlere önemli sermayeler yatırmışlardır.

Tarım ve gıda ürünleri fiyatları kriz dönemini izleyen iki yıllık dönemde düşük seviyelerde dalgalanmış fakat yeniden artışa geçmiştir. Dünya gıda ticareti kriz sırasında duraklama gösterse de izleyen dönemlerde fiyat artışlarına rağmen yeniden artış eğilimine girmiştir. Bu durum tarım sektörünün fiyatlara karşı daha az duyarlı olduğunu göstermektedir. Kriz döneminde tarım ve gıda ürünlerinin fiyatlarında yaşanan dalgalanmayla yüksek oranlı artışlar az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere önemli politika değişiklikleri ve toplumsal huzursuzluklara varan gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) gıda fiyatı endeksi 2006 yılında %9, 2007 yılında bir önceki yıla göre %23 artış göstermektedir. Gıda fiyatlarındaki artışların nedenlerinin bazıları; iklimde yaşanan değişikliklerden kaynaklanan ürün arzı problemleri, petrol fiyatlarındaki artışa bağlı olarak üretim ve nakliye maliyetlerinin artışının olumsuz etkileri, gelişmekte olan ülkelerin hızla

büyümesine bağlı olarak et ve süt talep artışı ve dolaylı olarak yem bitkilerindeki talebin yükselişi, mali piyasalardan mal borsalarına aktarılan sermayenin yarattığı spekülatif etkiler ve ihracatçı ülkelerin ticareti kısıtlayıcı uygulamalarıdır. Krizin yaşandığı dönemde yükselen fiyatlar 2009-2010 döneminde düşük bir seyir izlerken 2011 yılında yeniden yükselişe geçmiştir. Gıda fiyatları endeksi, şeker ve yağlı tohum fiyatları başta olmak üzere söz konusu artışların etkisiyle gıda krizi dönemindeki seviyesinin üstüne çıktığı gözlenmektedir. İzleyen dönemlerde fiyatlarda yeniden aşağı doğru ivme yaşanmıştır.

“2012 yılında tahıl piyasalarında arz yönlü sorunlar nedeniyle yükselişe geçmesi gerek buğday gerek yem maddelerinde talep artışının bunu desteklemesiyle et ve süt maliyetlerindeki artış bu ürünlerin fiyatlarının düşmesini engellemiştir.” (Kıymaz, 2014: 24)

Daha da ayrıntılı açıklanacak olursa, küresel gıda fiyatları endeksinin 2012 ve 2013 yıllarında büyük bir hareketlilik göstermediği ve temel bitkisel ürünlerle hayvansal kaynaklı ürünlerde fiyatların değişik bir çizgi izlediği anlaşılmaktadır. 2012 yılında tahıl fiyatlarındaki önemli artışlar 2013 yılında üretim artışları için cazip bir piyasa olmaktadır. Bu durum bitkisel yakıt olan biyoetanolün üretimini de arttırıcı yönde etki etmiştir. (Kıymaz, 2014: 24)

Bitkisel ürünlerin fiyatlarındaki rahatlamaya karşın, önceki yıllar yüksek maliyet ve düşük karlılık et arzında düşüşlere neden olmaktadır. Süt ürünlerinde ise Çin’deki üretim azalışı yanında dünyada artan talep ve gelişmiş ülkelerde de üretimin daralması fiyat artışlarının önemli oranlara varmasında etkili olmuştur. Süt ürünlerindeki fiyat endeksi bu dönemde de dünya gıda krizi seviyelerine yaklaşmaktadır.

Şeker konusuna ayrı bir pencereden bakmak daha uygun olacaktır. AB’nin 2006 yılında şeker sektöründeki iç fiyatları azaltması ve bunun yanında ihracat desteğine son vermesiyle dünya piyasalarında ürün arzında azalış gözlenmektedir. Brezilya ve Hindistan tarafından ilk yıllarda ürün arzındaki azalmaların kısmen kapatılması fiyatların ilk yıllarda artışını engellemiştir. 2008 yılı ve sonrasında şeker arzında yaşanan sorunlar AB’nin dünya piyasalarından çekilmesiyle dünya fiyatlarında ani ve uzun vadeli artışlar gözlenmektedir. 2012 yılı sonrasında artan dünya arzı ile birlikte fiyat düşüşleri yaşanmıştır.

Tarım ürünlerinin soframıza gelinceye kadar ki süreçte yapılan üretim, toplama, muhafaza ve dağıtım aşamaları maliyet gerektirdiğinden enerji fiyatlarının seyri gıda fiyatlarını doğrudan etkilemektedir. Diğer yandan üretimin ana girdisi olan gübre fiyatları yine tarımsal üretim maliyetlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Birbiriyle yakından etkileşim içinde olan enerji, gübre ve gıda fiyatları endeksleri kıyaslandığı takdirde 2011 yılından 2014 yılı başına kadar enerji fiyatlarındaki artışların dünya gıda krizi döneminde olduğu gibi gıda fiyatlarının üzerinde olduğu en çok fiyat payının kriz dönemindeki kadar yüksek olmadığı gözlenmektedir. Kriz döneminde enerji fiyat endeksinin oldukça yüksek bir dalgalanma gösterdikten sonra izleyen dönemlerde daha düşük seviyelerde dalgalanmaya devam etmiştir. Sonuç olarak gübre fiyatlarındaki değişim enerji ve gıda fiyatlarındaki değişimlerle uyumlu bir seyir izlemektedir. Gelişen tarım ve gıda ticareti dikkate alındığında kriz döneminin dünya gıda ticaretine etkisinin yavaşlatma olduğu incelenmektedir. 2008 ve izleyen yıllarda toplam tarımsal ürün ticareti değer bazında azalış seyrinde olmuştur. Artan fiyatlarla birlikte ürünlerin iç piyasalarını dikkate alarak getirdikleri ihracatı yasaklayıcı tedbirler özellikle yağlı tohumlar, yemlik tahıllar ile pamuk ticaretindeki azalmaya neden olmuştur. (Kıymaz, 2014: 25-26)

2009 yılında küresel ticaret miktar bazında artış gösterse de fiyatların düşük olmasına bağlı olarak ihracat gelirlerinde azalma görülmektedir. Sonuçta kriz tüm dünyada yeni rekabet koşullarının oluşmasına ve tüm ihracatçı ülkelerin ticari yaklaşımlarını yeniden gözden geçirmeye zorlamıştır. Sonraki dönemlerde fiyat artışları yaşansa da miktar bazında tarım ve gıda ürünleri ihracatı artmaya devam etmiş, bu durum toplam dünya ihracat değerinde daha hızlı bir artışı beraberinde getirmiştir. (Kıymaz, 2014: 26)

Organik tarıma değinecek olursak; tarlada ürünlerin üretiminden pazarlanmasına kadar geçen süreçte kendine özgü prensip ve uygulamaları olan sürdürülebilir bir tarım sistemidir.

Ülkelerin gelirlerindeki artışlara paralel olarak gelişme gösteren organik tarım uygulaması gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gözlenmektedir. Gelişmiş ülkelerde yetiştirilemeyen organik ürünlere olan talep uluslararası ticarete de büyük oranda artış meydana getirmektedir.

Organik tarım ilk kez refah düzeyi oldukça yüksek olan Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmıştır. Organik tarım, çevre ve sağlıkla ilgili

endişelerin artması bununla birlikte sosyo-ekonomik koşulların gelişmesi gibi unsurlar sonucu gelişme kaydetmiştir. Her sektörde gözlemlendiği gibi organik tarımda da tüketici talebindeki olumlu ivmenin üretici arzını artırdığı izlenmektedir. Talepteki yukarı doğru büyüme uluslararası ticaretin de gelişmesini sağlamaktadır. Kendi ülkelerinde organik tarıma dayalı pazar ve iç talebin olmamasına rağmen diğer ülkelere ihraç amaçlı üretim gerçekleştirilmiştir. (Demiryürek,2011: 27)

1.2. TARIMI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

1.2.1. İklim ve Yer Şekilleri

Atmosferde meydana gelen olayların etkileri iklim olarak adlandırılmaktadır. 19. Yüzyılın sonlarına kadar doğal koşullar iklime etki ederken sanayinin gelişmesine bağlı olarak oluşan çevre kirliliği de iklimi belirleyen faktörlerden olmuştur. (Varınca, 2011: 1003)

İklim tarımsal üretimin mihenk taşlarından birisidir. Sıcaklık, yağış rejimi, atmosferdeki gazların içeriğinin değişmesi, doğa olaylarının tekerrür etmesi ve deniz seviyesindeki olağanüstü değişimler tarım sektörünü doğrudan etkilemektedir. (McCarl ve Dellal 2007'den aktaran Fışkın ve Zorba, 2016: 271) Doğa koşullarına bağlılığı minimize edilse de tamamen bir soyutlanma mümkün olamamaktadır. Bu nedenle tabiattaki değişimler ayna misali doğrudan tarımsal faaliyetlere oradan da tarımsal ürün maliyetlerine yansımaktadır.

Tarımsal faaliyetler tüm aşamalarında iklim şartlarına bağlılık göstermektedir. İklim; bitkisel, hayvansal, orman ve su ürünleri üretiminde etki payı en yüksek faktörlerden birisidir. Tüm toplumlarda olduğu gibi tarım, beslenme ihtiyaçlarını karşılaması, ülkeye gelir sağlaması, işgücünün konumlandırılması ve tarıma dayalı sanayilere ham madde tedariki sağlaması nedeniyle önemini korumuştur.

Teknolojinin gelişmesi tarım sektörünü pozitif yönde etkilese de yapısı gereği tarımın doğa koşullarına ve iklimsel değişimlere tamamen duyarsız kalması sağlanamamaktadır. İklimin tarımı etkilediği gibi tarım da iklim değişimine etki eden faktörler arasında yer almaktadır. Karşılıklı etkileşim içinde olmaları yapılan yanlış uygulamaların zincirleme olarak sorunların meydana gelmesine neden olmaktadır. Toprağın işlenmesi, kimyasal verim arttırıcı ilaç kullanımı, doğal

kaynakların bilinçsiz kullanımı, hayvan yetiştiriciliğinde yanlış otlatma biçimleri, su ürünleriyle ilgili faaliyetlerde geleceği düşünmeksizin yapılan avlanmalar ve orman ürünlerinin amacı dışında tahrip edilmesi iklim değişimine ve zincirleme olarak tarımsal faaliyetlere negatif yönde etki etmektedir. (Bayraç ve Doğan, 2016: 24)

Tarımsal üretimin temel etki alanlarından birisi iklimdir. İklimin dönemsel ve kalıcı değişimlerine bağlı olarak sıcaklığın artması ve karbondioksit salınımının artması kısa dönem de bitkisel ürünlerde pozitif etki yaratıyor gibi görünse de uzun vadede büyük problemlere neden olmaktadır. Çünkü sıcaklığın artmasına bağlı olarak toprak nemini kaybetmekte ve nemin tekrar kazanılabilmesi için sulama sıklıklarının arttırılması gerekmektedir. Sınırlı miktardaki su kaynakları tükenme tehdidiyle karşı karşıya kalmaktadır. (Akalin, 2014: 354)

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde ekonomik faaliyetlerin çoğunluğu tarım sektörüne dayanmaktadır. Tarımsal faaliyetlerin ana etki sebebi olan iklim koşullarında yaşanan küçük hareketlenmeler ülkenin tarımı ve ekonomisin de şiddetli bir şekilde hissedilmektedir. Yaşanılan olağanüstü hava olayları tarımsal faaliyetleri kilitlemekte ve buna bağlı nüfus hareketlerini meydana getirmektedir. (Bayraç ve Doğan, 2016: 33) Buna bağlı olarak kentte oluşan fazla nüfus yaşam koşullarının güçleşmesine ve ülkemiz gibi gelişmekte olan ülkelerin can damarı olan tarımın kesintiye uğramasına neden olmaktadır.

Günümüz dünyasının en önemli problemlerinden küresel ısınma tarımsal faaliyetleri baltalayan bir aktördür. Uluslararası verilere göre Türkiye küresel ısınma açısından riskli ülkeler arasında yer almaktadır. Doğal su kaynaklarının hızlı tüketimi buna bağlı olarak miktarının azalması, özellikle yaz aylarında yaşanan orman yangınları, kuraklık ve çölleşmeye bağlı olarak doğanın dengesindeki bozulmalar küresel ısınmayı tetiklemektedir. Türkiye’ de bu problemlerin devam etmesine bağlı olarak kuraklığın artması, çölleşme miktarının çoğalması, tuzlanma ve erozyon hızının yükselmesi beklenmektedir. Tarımsal faaliyetlerin devam ettirilebilmesi ve bu sorunların önlenmesi için çalışmalar yapılmalı, yeni iklim koşullarına uygun bitki ve hayvan türleri geliştirilmelidir. İklim ve iklimdeki hareketlenmeye en duyarlı faaliyet alanı tarım sektörüdür. İklim değişimleri tarıma etki ettiği gibi tarımsal faaliyetler de iklimin seyrini etkilemektedir.

Gıda güvenliği, kalkınma ve uluslararası ticaret konuları tarımın iklim değişikliğine olan etkilerinin azaltılması için ortaya atılmıştır. Çünkü tarım

sadece insan beslenmesine değil ülkenin ekonomisine de katkıda bulunmaktadır. Tarımsal arz miktarındaki aşağı doğru hareketler fiyatların artmasına, meydana gelen üretim eksikliğinin ithal ürünlerle karşılanması dış ticaret açıklarına neden olmaktadır. Ayrıca tarım sektöründe çalışanların azalması işsizlik problemini doğurmakta ve hükümetin yaşanan tahribatı yok etmek amacıyla yaptığı desteklemeler bütçeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

İklimin tarımsal verim üzerindeki olumsuz etkisi, fazla sıcaklık ve yağış, atmosferdeki doğal düzenin kaybolması, doğaüstü olayların sürekli yaşanması ve buzulların erimesi sonucu meydana gelen deniz seviyesindeki yükselmelerdir. (Bayraç ve Doğan,2016: 34)

Yapılan bilimsel araştırmalara göre iklim değişikliği gelecek yıllarda daha etkin bir şekilde hissedileceği tahmin edilmektedir. Bu olumsuz gelişmenin şiddetlenerek artmasından en çok tarımla uğraşan kırsal kesimdeki yoksul insanlar etkilenecektir. İklim değişikliği ilk olarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde tarımsal üretim ve gıda güvenliği problemlerini doğurmaktadır. İklim değişimine neden olan sera gazlarının yüzde yirmisini yine tarımsal faaliyetler meydana getirmektedir. Fakat dünya nüfusunun besin ihtiyacını karşılanabilmesi için tarımsal faaliyetlere devam edilmek zorundadır. (Akalin, 2014: 353-354) Bu nedende çevre dostu, doğal kaynakların minimum derecede kullanıldığı, verimi yüksek tarımsal faaliyet alanları maliyetli olsa da teşvik edilmelidir.

Dünyanın uzun yıllar boyunca iklim ve doğa olaylarına bağlı olarak kara tabakasında meydana gelen girintili, çıkıntılı, düz, alçak ve yüksek oluşumlara yer şekilleri denilmektedir. Tarım toprak yapısına bağlı olarak gelişen bir sektör niteliğindedir. Gerek bitkisel üretimde gerekse hayvan yetiştiriciliğinde yeryüzü şekilleri oldukça önemlidir. Örneğin büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinde engebesiz düz ovalar gerekmektedir. Türkiye’ de tarımsal faaliyetleri kısıtlayan faktörlerin başında yeryüzü şekilleri yer almaktadır. Özellikle ülkenin doğu kısmında engebenin fazlalığı nedeniyle ekili ve dikili tarım faaliyetleri gerçekleştirilememektedir. Yer şekilleri ve bitki örtüsü, hayvan yetiştiriciliğinde en önemli etkenlerdendir. Engelibeli ve dağlık, bitki tarımına uygun alanın sınırlı olduğu ve yer şekilleriyle iklimin harmanlanması sonucu oluşan bitki çeşidinin maki olduğu arazilerde genellikle kıl keçisi yetiştiriciliği yapılmaktadır. (Saribaş ve Pınar, 2009: 369) Engebenin az olduğu ovalık arazilerde genellikle büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ve tahıl üretimi

yaygın olarak gözlenmektedir. Tarım arazilerinin küçük parçalar halinde ve makineli tarımsal ekim faaliyetleri için gerekli koşulların sağlanmadığı durumlarda genellikle binek hayvan yetiştiriciliği yapılmaktadır. Yer şekilleri tarımın yapısını ve verimliliğini doğrudan etkilemektedir. Tarımsal üretimi kısıtladığı gibi gerçekleştirilen üretimin taşınmasını da etkilemekteydi. Teknolojik gelişmeler bu kısıtlamaları hafifletse de tamamen ortadan kaldıramamıştır.

1.2.2. Toprak Bakımı

Toprak, mineral ve organik maddelerin bölünmesiyle oluşan, yeryüzünü ince tabaka halinde çevreleyen, canlı ve doğal varlıktır. İnsan beslenmesi için temel etken olan gıdaların büyük çoğunluğu doğrudan ya da dolaylı olarak toprak sayesinde elde edilmektedir. Toprağın fiziksel, biyolojik ve kimyasal bütünlüğünü sağlamak için bakımının yapılması gerekmektedir. (www.turkob.org.tr, Namlı ve Akça: 32)

Toprağın bakımı hayvansal üretim için pek gerekli olmasa da bitki yetiştiriciliğinde verimin ve kalitenin artırılması için oldukça önem arz etmektedir. Toprak bakım süreçleri işleme, ekim, gübreleme ve sulama faaliyetlerinin bütün halinde gerçekleştirilmesinden oluşmaktadır. Öncelikle toprağın yeni ekime hazır hale gelmesi için çift ve sürgüleme işlemleri yapılmalıdır. Toprak işleme yöntemleri, toprak tipine, toprak işleme zamanına, ekim nöbetine, ekilen bitkinin cinsine, iklim şartlarına ve mekanizasyon kaynaklarına göre farklılık göstermektedir.

Toprak işleme yöntemleri geleneksel ve koruyucu olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

Geleneksel toprak işleme yönteminde, toprak ekim için pulluk ile toprak 25 ve 30 cm derinliğinde sürüldükten sonra tırmık veya kültivatör yardımıyla yükseltirler yok edilir. Toprak işleme zamanında ve uygun şekilde yapılmalıdır. Aksi takdirde toprağın verimsiz ve atıl hale dönüşmesine neden olmaktadır. Bunlara ek olarak geleneksel toprak işleme yönteminde enerji doğal kaynak ve doğal varlıkların korunması amacıyla hiçbir önlem alınmamaktadır. Hasat sonrası toprağın üzerinde kalan bitki atıkları yakılarak temizlenmekte yapılan işlemler toprağın kalitesini düşürmektedir.

Koruyucu toprak işleme sistemi ise geleneksel yöntemlerin aksine daha önceki üretimden kalan kalıntıların toprak üzerinde bırakılarak sel, baskın ve poyraz gibi doğal oluşumların etkisini azaltmaktadır.

Ayrıca bitki artıkları doğal gübre niteliğinde olduğundan toprağın humus miktarının artmasına yardımcı olmaktadır. Koruyucu işleme sisteminde pulluk yerine çizik makineleri kullanılmaktadır. (arastirma.tarimorman.gov.tr, Kabaş Ö.) İş gücü, enerji ve maliyet tasarrufu sağlaması nedeniyle koruyucu toprak işleme tarımsal faaliyetlerin karlılığı için daha etkilidir.

Toprak işleme tamamlandıktan sonra uygun bitki tipine göre sulama yapılmalıdır. Toprağın yapısında bulunan mineral ve azot değerleri aşındırılmayacak şekilde bilinçli sulama işlemleri yapılmalıdır. Sulama yöntemleri; yüzey sulaması, basınçlı sulama ve yer altı sulama olarak üç ana başlığa ayrılmaktadır. (Aras: 50) En etkin sulama yöntemi direkt bitkinin su ihtiyacını karşılamayı hedefleyen damlama sistemidir. Verim artışı ve su kaynaklarının etkin kullanımı üretimde etkin unsurlardır. Özellikle iklimsel değişimlerin yaşandığı günümüz dünyasında su sıkıntılarının birçok yoksul ülkede baş göstermiş olması ve tüm dünyanın bu şekilde devam ettiği takdirde su sıkıntısı yaşacak olması su varlığının önemini artırmaktadır. Kurak geçen hava ve tarımsal üretimde yanlış sulama tekniklerinin kullanılması su miktarını azaltmaktadır. (Geyikçi, 2013: 479)

İnsan ırkının devamlılığı için en temel unsurlardan olan suyun bilinçsiz tüketimi dönüşü olmayan bir çıkmaza sürüklenmemize neden olmaktadır. Tarımsal üretimin gerçekleştirilebilmesi için temel girdilerden olan suyun etkin kullanımı kaynaklarda ortaya çıkan düşüşün engellenmesinde etkili olmaktadır. (Geyikçi,2013: 479)

Kimyasal ve doğal gübreleme toprak bakımının diğer bir aşamasıdır. Etkin bir gübreleme yapılabilmesi için öncelikle toprak analizinin yapılması gerekmektedir. Toprağın yapısına göre zamanında ve gerekli miktarda gübreleme yapılmalıdır. En son olarak toprağın hasat sonrası gerekli oranda temizlenmesi ve dinlenmesi için nadasa bırakılması ya da ekim nöbetlerinin yapılması gerekmektedir.

1.2.3. Gübreleme

Toprak tarım için temel aktörlerden birisidir. Aynı zamanda ülkelerin geri kazanımı çok zor olan varlıklarındandır. Bir santimetre toprak yaklaşık olarak 250 yıl gibi uzun bir sürede oluşmaktadır.

Toprağın yapısındaki kimyasal, fiziksel ve biyolojik şartların en uygun şekilde olması sağlanarak tarım için hazır olması tüm toplumlar için oldukça önemli bir unsurdur. (Bellitürk, 2015: 24)

Özellikle bitkisel üretimde kaliteli tohum kullanımı, etkin sulama, bitkinin gelişimini olumsuz yönde etkileyen zararlı böcek ve hastalıkların önlenmesi için kullanılan ilaçlar ve gübreleme verim artışını etkileyen en etkin faktörlerdendir. Bu nedenle dengeli gübreleme bitki yetiştiriciliğinde ana unsur olarak gözlenmektedir. Bitkilerin gelişim sürecinde toprağın içindeki fosfor, azot, magnezyum gibi elementleri her üretimde yeteri kadar alması gerekmektedir. Gübreleme de toprağın kaybettiği elementlerin tekrar kazanımını sağlamaktadır. (Gezgin, 2015: 1)

Bitkisel üretimi doğrudan hayvansal üretimi dolaylı bir şekilde etkileyen toprağın gübrenmesi tarım için önemli faktörlerdendir. Özellikle bitkisel tarım faaliyetlerinde elde edilen ürünün verimini ve kalitesini arttırmak için organik veya inorganik maddelerin toprağa ya da direkt bitkiye verilmesine gübreleme denilmektedir. Eski çağlarda gübreleme işlemi hayvan dışkılarıyla yapılmıştır.

Bitkisel tarım faaliyetlerinin sürekliliği ve yüksek verimin sağlanabilmesi için topraklarında bakımı ve tazelenmesi için gübre kullanılmaktadır. Gübrelemede en önemli unsur toprağın yapısı ve ihtiyacına göre tam zamanında yapılmasıdır. Bu aşamalardan herhangi birisinin göz ardı edilmesi tarımsal toprak kaybına neden olmaktadır. (Bellitürk, 2015: 24)

Toprağın yapısına uygun bir gübreleme işlemi için de toprak analizi yaptırılmalıdır. Türkiye de son yıllarda çiftçinin toprak analiz masrafları devlet tarafından sübvansede edilmektedir. Bunun en önemli nedeni ise ülkemizde ne kadar fazla gübre kullanırsan o kadar çok verim elde edersin anlayışının kalıplaşmış olmasıdır. Her hastalığın her insan için farklı tedavisinin olması gibi her toprakta ayrı yapıdadır ve ayrıcalıklı bir teşhis süresini gerektirmektedir. Manisa'daki üzüm üreticilerine ilişkin yapılan bir çalışmada firmaların yarısının toprak analizi yaptırmadığı gözlenmektedir. (Geyikçi, 2013: 480) Ülkemizin önemli ihracat kalemlerinden üzüm üretiminde toprağın yapısının araştırılmamış olması, ataerkin üretim yöntemlerinin devam ediyor olması verimi düşürücü unsurlardır. Bitkisel üretimi direkt etkileyen toprak yapısına uygun tarımsal gübreleme, sulama, ilaçlama vb. faaliyetlerin bilinçli şekilde gerçekleştirilebilmesi için toprak analizi gerekmektedir. Rakamlarla belirtilecek olursa dengeli bir gübreleme verimi yarı

yarıya arttırmaktadır. Tarımsal üretimin ana girdisi olan toprağın analizi ve uygun müdahalenin yapılması son derece önem arz etmektedir. (Gezgin, 2015: 1)

Gübrelemenin başlıca amacı toprağın doğal dengesine kavuşması ve ekilen ürünleri daha kaliteli olmasını sağlamaktır. Doğa ile bütünleşik yapılan tüm faaliyetlerde olduğu gibi gübrelemede bir denge içinde yapılmalıdır. En etkili müdahale yeteri kadar olanıdır. Aksi takdirde yanlış yapılan gübreleme sonucunda doğal varlığımız olan toprakları kaybedebiliriz.

1.2.4. Tohum Islahı

Tohum, gıda üretiminde ilk basamağı oluşturmaktadır. Bitkisel tarımda üretimin gerçekleşmesi için tohum mutlaka kullanılmaktadır. İnsanlar üretimi devam ettirmek amacıyla bitkilerin tohumlarını almaktaydılar. 20. Yüzyıla kadar her üretici kendi tohumunu üretirken, 20. Yüzyılda dünyada ortaya çıkan tarımsal kalkınma hareketleri tohumculuk sektörünü meydana getirmiştir. Ticari amaçlı tohum üretimi yakın yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Bilinçli tohum üretimi ve kullanımının ilk örnekleri ABD ve AB ülkelerinde gözlenmiş, tohum bitkisel üretim dışında ticari bir ürün olarak ortaya çıkmıştır. (www.tigem.gov.tr, TİGEM 2017: 4 Tohumculuk Sektör Raporu'ndan alınmıştır.) 1990'lı yıllarda genetik bilimi ve bitkisel biyoteknolojinin gelişmesiyle tohumculuk sanayi daha da gelişme kaydetmiştir. Bunlara ek olarak ıslahçı hakları ve bitki türlerinin muhafazasına ilişkin çıkarılan yasalar tohumculuğun gelişimine katkı da bulunmuştur. (Altındal ve Akgül, 2007: 27) Bu gelişmeler tohumun bitkisel üretim için gerekliliğinin yanında ülkelerin endüstrilerine yeni bir dalın eklenmesini sağlamıştır. Dünyada tohum üretim ve satışını ilk ABD'nin Monsanto Firması gerçekleştirmiştir. (Özkaya, 2007: 40)

Bitkisel üretimin şah damarının olmasının yanında tohum, ülkelerin ekonomilerini etkileyen stratejik bir sektöre dönüşmüştür. Tohumculuğun, teknolojinin gelişimine paralel olarak ekonomik etkinliği artış göstermiştir.

Tohum, verimliliğe ve üretim maliyetlerine direkt etki ettiğinden bitkisel üretimin en temel girdisi konumundadır. Yapılan üretimin kaliteli ve birim alandan elde edilen verimin yüksek olması amacıyla, sulama, gübreleme, toprak bakımı, tarımsal mücadele yöntemlerinin yanı sıra toprağa ve iklime uygun tohumun seçilmesi de etkin bir faktördür. Bu nedenle tohumların sertifikalı olması gerekmektedir. Hububat ve baklagiller gibi kendi kendine döllen bitkilerde %20-30 civarında, mısır ve ayçiçeği gibi yabancı döllen bitkilerde ise sertifikalı

tohumun verime %100 etkisi vardır. (www.tigem.gov.tr, TİGEM 2017: 4 Tohumculuk Sektör Raporu'ndan alınmıştır.)

Nüfusun sürekli artış içinde olduğu ve dünyanın doluluk seviyesine ulaştığı günümüzde daha fazla besin elde edebilmek için gen bankaları daha verimli üretim için yeni tohumlar geliştirmektedirler.

1.2.5. Makineleşme

İnsanlığın var oluşundan itibaren sürekli yaşamın sürdürülebilirliği için gerekli olan besinler elde edilmeye çalışılmıştır. Eski çağlarda öncelikle toplayıcılık ve avcılık ile bu ihtiyaçlar karşılanırken MÖ. 9000 yılına dayanan zaman diliminde ekme ve dikme yöntemlerinin keşfedilmesiyle bitkisel tarım faaliyetlerinin temeli atılmıştır. En yaygın olarak sulama alanlarına yakın Dicle ve Fırat havzasında yapıldığı incelenmiştir. İlk ekimi yapılan tarımsal ürünler arpa, buğday, bezelye, nohut, mercimek ve burçaktır. Ekim işlemleri bu dönemde taş ve ağaçlardan yapılan el aletleriyle gerçekleştirilmiştir. (www.ankaratb.org.tr,d.)

İşgücüne bağımlılığın azaltılması amacıyla tarımda makineleşme önemli unsurlardandır. Özellikle Batı ülkelerinde Sanayi devriminin yaşanmasıyla iş gücü tarımdan sanayiye doğru ivme göstermiştir. Bu nedenle minimum iş gücüyle büyüyen nüfusun besin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla tarımda makineleşme kaçınılmaz olmuştur. (Kabaş, 2009: 1)

Tarımsal faaliyetler ilk çağlarından bu yana sürekli dönüşüm geçirmiştir. En fazla yenilenen parçası ise teknik tarafıdır. Taştan yapılmış küçük çapalardan, büyük tırmıklı teknik traktörlere geçiş yaşanmıştır. Tohumların ekimi için ilk kullanılan materyal ağaçtan yapılan çatallardır. Ağaçtan olduğu için pek sağlam olmayan bu aletleri hayvan gücüyle harmanlamak mümkün değildi. (Doğan M. 2012: 67-68) Binlerce yıl sonra Sümerlilerin sabanı keşfetmesiyle tarımda en büyük dönüşümünü yaşamıştır. Elde edilen sabanın hızını arttırmak ve toprağın daha iyi harmanlanmasını sağlamak amacıyla MÖ 4000 yılında hayvanlar tarımda kullanılmaya başlanmıştır. (www.ankaratb.org.tr,d.) Demir gibi sağlam maddelerle tarımsal aletlerin elde edilmesiyle hayvan gücü tarımsal faaliyetlerde etkin hale gelmiştir. İnsanlar tarımsal faaliyet yaparken harcadıkları emek gücünü hafifletmek amacıyla öncelikle hayvanları evcilleştirmişler ve toprağın aktarılması işlemlerini daha kolay yapabilmişlerdir. Fakat tarımla uğraşan kişiler kullandıkları hayvanların beslenme ve bakım faaliyetlerini de üstlenmek zorunda kalmaktaydılar. (Doğan M.

2012: 67-68) İnsanların emeğinin hafifletildiği bu yöntem daha hızlı ve fazla tarım etkinliğinin gerçekleşmesine yardımcı olmuştur. Nüfusun artması ve insanların sürekli gelişime açık yapıları gereğince tarımda da birçok yenilikler yapılmıştır. 6. yüzyılda daha etkili toprağın çapalanmasını sağlayan ağır sabanların icadıyla daha fazla alanın ekimi sağlanmıştır. Klasik sabandan esinlenerek Roma döneminde ortaya atılan pulluk ile yatay kesikleri sayesinde ekim alanındaki zararlı otların kesilmesi sağlanmıştır. Sürekli dönüşüm sürecinde olan insanın uygarlaşmasını sağlayan tarıma ağır pullukların dahil edilmesiyle toprağın ne kadar altına kadar çapalanacağı belirlenebilmiştir. Tarımda yaşanan bu gelişmeler tarımın yaşamın sürdürülebilirliğini sağlamasının yanında gelir elde edebildiği sektör haline gelmesinde etkili olmuştur. Tarım makineleri sektörü çiftçinin emeğinin minimize edilmesini sağlayan çiftçi ile makineler arasında bağın oluşmasını sağlayan bir faaliyet alanıdır. Tarım sektöründeki hareketlenme doğrudan ya da dolaylı olarak makine sektörünü etkilemektedir. (Kabaş, 2009: 3) Sanayi devriminin yapılmasıyla Avrupa’da ilk örneklerinin gözlendiği modern teknikler tarımda da kullanılmaya başlanmıştır. Nüfusun artışına paralel olarak daha fazla tarımsal faaliyetin yapılma ihtiyacı doğmuştur. Toprak ise o dönemin şartlarıyla çok zor işlendiği için tarımsal faaliyetler yeterince gelişmemektedir. 17. yüzyılda İngiltere’nin Norfolk eyaletinde dörtlü ekim sisteminin bulunmasıyla daha az toprak varlığından daha fazla üretim gerçekleştirilebilmiştir. 18. ve 19. Yüzyılların başlarında teknolojinin gelişmesiyle tohum ekme ve harman makineleri tarımsal üretime dahil edilmiştir. 1851 yılında Londra’da gerçekleştirilen Birinci Dünya Sergisinde tarım makinelerinin tanıtımı yapılmış ve tarımda makineleşme hız kazanmıştır. Amerika’da teknik yeniliklerin daha hızlı olmasına bağlı olarak 1892 yılında traktör üretimi ilk kez yapılmıştır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra tüm dünyada toparlanma süreci yaşanmıştır. Bu süreçte tarım sektöründe biçerdöver, hasat makineleri, tohum serpmeye, pamuk ve mısır toplama makineleri geliştirilmiştir. (www.ankaratb.org.tr,d)

Özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren tarım alet ve makinelerinde çalışmalar yapılmıştır. Makineleşme, tarımsal faaliyetlerde insan gücünün minimize edilmesidir. Makineleşme ve tarımda teknoloji kullanımı pozitif yanlarının yanında olumsuz sonuçlarda doğurmuştur. Özellikle insan emeğinin en az seviyede kullanılmasıyla tarımda çalışanlar işsiz kalmıştır. Bu nedenle işsizlik oranlarında artış meydana gelmiştir. (Doğan M. 2012: 67-68)

ABD 2. Dünya Savaşı'ndan sonra silah üreten fabrikalarını traktör üreten fabrikalara çevirmesiyle ülkede traktör stokunda doluluk meydana gelmiştir. Amerika depolarını ferahlatmak amacıyla Marshall Yardımları çerçevesinde ülkemize de traktör yardımında bulunmuştur. Hükümete bağış niteliğinde verilen bu traktörler vatandaşa uzun vadeli ödeme yöntemiyle satılmıştır. Fakat çiftçiler borçlarını ödemekte zorluk çekmişlerdir. Hatta tarımsal üretimin ana girdisi olan topraklarını borçlarını ödemek için satmışlardır. Traktörlerin tarıma dahil edilmesiyle sektörün ilerlemesi beklenirken, işsizlik, göç ve gecekondulaşma problemlerine neden olmuştur. Tarımda dönüşümü sağlayan makineleşme serüveni Türkiye'de iyi bir başlangıç yapamamıştır.

1950'li yıllarda ortaya çıkan Marshall yardımlarıyla Türkiye'nin tarımında büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Traktör sayısı arttırılmış, ekim yapılan arazilerde bu gelişmeye paralel olarak artış gözlenmiştir. (www.dunyagida.com.tr,2011)

Tarımsal üretime katkısının yanında makineleşme ülkelerin sanayilerini geliştirmiş, yeni bir ekonomik getiri oluşumunu desteklemiştir. Tarımsal ürün dış ticaretinin yanında tarım makinelerinin de ticareti ülke ekonomisine katkı sağlamaktadır. 2007 yılında Dünya tarım makine ve aletlerinin en büyük ihracatçı ülkesi Almanya'dır. Sırasıyla ABD, İtalya, Fransa ve Çin Dünyada tarımsal makine ihracatında önde gelen ülkelerdendir. (Kabaş, 2009: 3)

1.2.6. Pazarlama

Ürün ya da hizmetin tüketiciye kadar uzanan sürecinde tanıtımının yapılması ve alıcının ikna edilmesi faaliyetlerinin tümüne pazarlama denilmektedir. Alıcıyla satıcının buluşması için yer, zaman ve mülkiyet koşullarını birleştirmektedir. Geri bildirim anında anlaşılamayan bu nedenle uzman bilgi gerektiren bir iş alanıdır. Ürünün üretim aşamasından önce başlayıp nihai tüketiciye ulaşıncaya kadar ki uzun zaman dilimini kapsamaktadır. Pazarlama, üretici firmaların içerisinde bulundukları riskli ve belirsiz piyasa koşullarını hafifletmektedir. (Albayrak ve diğerleri, 2010: 12)

Tarımsal pazarlama ise üreticinin miktar ve kaliteyi belirlemesiyle başlayıp, ürünün satılabilir hale getirilmesi, depolanması, nakliyatı ve tüketiciye ulaşıncaya kadar geçen süreçte yapılan tüm işlemlerdir. (Emeksiz ve diğerleri,2005,1156) Tüm sektörlerde olduğu gibi tarımda da elde edilen ürünün her konuda faydalı ve talebe uygun biçimde pazarlanması önemlidir. (Can ve diğerleri, 2014: 111) Tarımsal

ürünlerin belli bir raf ömürlerinin olması pazarlamanın önemini daha da arttırmaktadır. Bu nedenle üretime başlamadan önce pazarlamaya ilişkin kararlar alınmalıdır.

Stratejik pazarlama kararları öncelikle firmaların karlarını, sonrasında ülke ekonomisini ve yine en son olarak dönüşümlü bir şekilde hane halkının gelirini etkilemektedir. Üretim öncesinde hangi tarımsal ürünün piyasada talebinin olduğunun analiz edilmesi, doğru yerde üretimin gerçekleştirilmesi yapılan faaliyetlerin sonucunda elde edilen ürünün satılmasını ve gelir getirmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Büyüyen ve gelişen firmalar milli gelirin artışıını desteklemektedir. Buna bağlı olarak gelişmiş ya da gelişmeye yüz tutmuş bir ülkedeki halkın da refahı artmaktadır.

Tarımda pazarlama, üretimi yapılan ürünlerin, üretim alanından tüketiciye ulaşmaya kadar yapılan işlemlerin bütünüdür. Tarlaya hangi ürünün ekileceği, hangi şartlarda yetiştirileceği, toplanma şekli ve nerelerde satışının gerçekleştirileceğine ilişkin alınan tüm kararlar pazarlamaya etki etmektedir.

Pazarlama kurumları tarımsal ürünlerin yapısına göre şekillenmektedir. Devlet tahıllar, tütün, çay, et ve mamulleri gibi sayılı tarımsal ürünlerde pazarlama faaliyeti yürütürken, özel sektör ve kooperatif yapıları daha fazla ürün çeşidinin pazarlama faaliyetlerini yürütmektedir. (Albayrak ve diğerleri, 2010: 12)

Pazarlama çarkının kolay dönebilmesi için üreticiler sınırlı pazarlama olanaklarının cılız taraflarını azaltmalı ve yeni pazar imkânlarına ulaşabilmelidir. Sistemin düzgün işlemesi üreticinin ve ülkenin gelirini arttırırken, tüketicide daha pratik bir şekilde ihtiyacını giderebilmektedir.

Ülkeler, üretmek kadar elde edilen ürünlerin pazarlama aşamalarının titiz bir şekilde aksamadan ilerlemesinin önemli olduğunu düşündükleri için yasal düzenlemeler yapmışlardır. Tarımsal faaliyetle uğraşanların pazarlama olanakları kısıtlıdır. Pazarlama kanallarının etkin olması tarım üreticilerinin içinde bulunduğu kısıtların ortadan kalkmasını sağlamak ve üreticilerin yerel pazarlar dışında uluslararası pazarlara da erişimini mümkün kılmaktadır. (Can ve diğerleri, 2014:111)

Tarımsal pazarlama, toplama, işleme ve dağıtım hizmetlerinden oluşmaktadır. Üreticiden alınan ürünün belirli bir merkezde toplanması işlemine toplama denilmektedir. Sebze ve meyvelerin çiftçilerden alınıp hale getirilmesi toplamaya

örnektir. Belirli bir merkezde toplanan tarımsal ürünün gerekli işlemlerden geçirilmesi ve katma değer kazandırılmasına işleme denir. Ambalajlama, süttten yoğurt elde edilmesi, kakaodan çikolata yapılması işlemeye verilebilecek örneklerdendir. Toplanıp belirli işlemlerden geçirilen ürünün nihai tüketiciye ulaşımı için toptan ya da perakende satıcılara ulaştırılması işlemine dağıtım denilir. (Can ve diğerleri, 2014: 112)

Tarım sektörüne ilişkin pazarlama faaliyetleri elde edilen ham ürünün markalaşmasına da etki etmektedir. Bir hedef doğrultusunda nihai tüketicinin daha cazip bulacağı şekilde ürünün mal piyasasına ulaştırılmasının en temel adımı pazarlamadır. Tüketicinin üzerinde kalıtsal iz bırakacak ürünün pazarlanması da markalaşmayı beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda pazarlama ve markalaşma aynı doğrultuda gelişme göstermektedirler. Tarımsal ürünlerin üretiminden tüketimine kadarki aşamada meydana gelen eksiklikler, pazarlama faaliyetlerinin yarattığı faydalar sayesinde giderilebilmektedir. (Tenekecioğlu, 2004'ten aktaran, Saner ve diğerleri 2014: 3-5)

1.2.7. İlaçlama

Tarımsal faaliyetler insan yaşamanın başlangıcından bu yana devam etmektedir. İlk zamanlar avcılık ve toplayıcılık şeklinde gözlemlenen tarımsal faaliyetler günümüzde teknoloji ve sanayi ile harmanlanarak güçlü bir yapıya dönüşmüştür. İnsanoğlu az ve kısıtlı kaynaklarla daha fazla nüfusun gereksinimi karşılayabilmek için verim ve kaliteyi arttırıcı çalışmalar yapmışlardır. (Arslan ve Çiçekgil, 2018: 2) Günümüz dünyasında tarım arazilerini daha fazla genişletebilmek mümkün olmadığı için birim alandan elde edilen ürün miktarını arttırmak amacıyla yapılan çalışmaların içinde tarımsal ilaçlamanın etkisi büyüktür. (Başpınar ve diğerleri, 2010: 11) Özellikle bitkisel üretimde toprağın işlenmesi ve ürünün yetişebilmesi için uygun koşulların oluşturulması zararlı bitki ve böceklerin üremesine de neden olmaktadır. Tarımsal ilaçlama ise elde edilmek istenilen ürüne zarar vermeden bu maddelerin üretim alanından uzaklaştırılması ya da yok edilmesini sağlamaktadır.

Üzerinde yaşadığımız dünyada kısıtlı tarım arazisi ve olanakları mevcut olduğundan sürekli artan nüfusun besin ihtiyaçlarının karşılanabilmesi ve verimi arttırmak amacıyla ilaçlamaya gerek duyulmaktadır. Tarım ilaçları, ürünlere zarar

veren ve tamamen yok olmalarına neden olan etki maddelerini yok etmek amacıyla kullanılmaktadır. (Eryüce, 2006: 8)

İlaçlama sektörün mihenk taşlarından biri olsa da bilimin gerçeği doğrultusunda her pozitif etkinin bir negatif oluşumu meydana getirmesi kaçınılmazdır. Üretimin kalitesini arttırmak ve zararlıların yok edilmesi için yapılan kimyasal müdahaleler sonucu üretimin sağlığı korunurken diğer yararlı canlıların ölmesine neden olmaktadır. (Şahin ve diğerleri, 2010: 634) Kullanılan tarımsal ilacın ne olduğu kadar hangi zamanda uygulandığı önem arz etmektedir. Kelebek aşamasındaki bir zararlıya larva aşamasındakine atmak hiçbir etki etmeyecektir. Diğer bir örnek ise püskürtme şeklinde uygulanan bir ilacı şiddetli rüzgârlı bir havada uygulanması da fayda sağlamamaktadır. (Emiroğlu: 82)Doğa kendinden olmayan bu ilaçları içine özümseyememekte ve içtiğimiz sudan soluduğumuz havaya kadar taşınmasına etki etmektedir. (Şahin ve diğerleri, 2010:634)

Doğanın dengesi yapılan her müdahalede büyük oranda bozulma göstermektedir. Tarımsal ürünlerin verimini ve dayanıklılığını arttırmak amacıyla doğrudan bitkiye, toprağa ya da havaya uygulanan ilaçlar çevreyi olumsuz yönde etkilemektedir. İkinci dünya savaşından sonraki zaman diliminde tarımsal girdilerde yaygınlaşma gözlenmiştir. Tarım ilaçlarının kullanım miktarında da bu yıllarda artış gözlenmiştir. (Arslan ve Çiçekgil, 2018: 2) Tarımsal üretimin arttırılması ve elde edilen ürünün kalitesinin arttırabilmek için tarımsal ilaç kullanımı yaygınlaşmıştır. 1940 yılından itibaren tüm dünyada tarım sektöründe ilaç kullanımı artmıştır. (Tiryaki ve diğerleri, 2010: 155)

Bitkisel üretimde kullanılan zirai ilaçlar tarımın kaçınılmaz girdilerindendir. Çevrenin olumsuz etkilenmesine yol açsa da üretimin kalitesini arttırmaktadır. Yapılan araştırmalara göre tarım ilacı kullanılmayan ürünlerin %60'nın kaybı söz konusudur. (Arslan ve Çiçekgil, 2018: 2)Bunlara ek olarak ihraca konu tarımsal ürünlerde ilaç kalıntılarına rastlanması dış satımı olumsuz etkilemektedir. (Geyikçi, 2013: 483) İlaç kullanımının yok edilmesi yerine daha bilinçli bir şekilde kullanılması elde edilen faydayı arttırırken, neden olduğu olumsuzlukları minimal seviyede tutulması sağlanmalıdır. Zehri ilaç yapan dozajı ve kullanım şeklidir. Tüm dünyada ilaç kullanımı çok yaygın olmasına rağmen etkin kullanımı söz konusu değildir. Üreticilerin bilinçlendirilmesi tarımsal ilaçlama konusunda atılması gereken adımlardandır.

Gelişmiş toplumlar tarım sektöründe ilaçlamanın vazgeçilmez olduğunu bilmektedirler. Tarımda kimyasal mücadele ilaçları hızlı ve etkili sonuçlar verdiği için yaygın kullanılmaktadır. (Tiryaki ve diğerleri, 2010: 158) Fakat gereksiz ve bilinçsiz ilaçlama doğanın kirlenmesine, zararlıların ilaçlara karşı güç kazanmasına, insan ve hayvan besin maddelerinde tehlikeli kalıntı sorunlarının ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca zararlı olmayan canlıların yok olmasına da neden olduğu için doğa düzenin bozulmasını tetiklemektedir. Canlı organizma çeşitlerinin azalmasına da neden olmaktadır. (Başpınar ve diğerleri, 2010: 11-12) Tarımsal ilaçlamanın etkin ve akılcı bir şekilde uygulanması sağlanmalıdır. Bu nedenle çevreye daha az zarar veren, insan sağlığına uygun ve üretimi arttırıcı ilaçların üretimi teşvik edilmelidir. Tarım tüm sektörlerden etkilendiği gibi tüm sektörleri etkilemektedir. Gübreleme ve makineleşmede olduğu gibi tarımsal ilaçlama da yeni bir üretim kolunun oluşmasını sağlamaktadır.

1.2.8. Destekleme Politikaları

İnsan hayatının vazgeçilmez bir gereği olarak tarım tüm dünya için önemlidir. Her ne kadar ekonomik koşullara etkisi azalsa da hayatın sürekliliği için gereklidir. Ülkeler tarımı değişik tarım politikaları ile desteklemektedir. Tarımın doğa koşullarına bağlılığı ve küçük ölçekli firmalar şeklinde konumlanması destekleme politikalarının tetikçilerindendir. Sektörde uygulamaya konulan politikaların temel amacı, kurumsallaşma, piyasa koşullarına karşı mücadeleci ve sürekli bir yapı kazandırmaktır.

Tarım sektörünün risk ve belirsizliklerle kaplı bir sektör olmasının yanında, nakit sermayenin dönüşüm hızının düşük ve elde edilecek miktarın az olması sonucunda yatırımcıların sektöre karşı uzak olmaları destekleme ve teşviklerin varlığını gerektirir. (Yalçınkaya ve diğerleri, 2006: 98-108) Tarım sektörü dünyada yeri doldurulamaz olmasının yanında insanın belirli noktaya kadar müdahale edebildiği bir üretim şekline tabi olması nedeniyle devlet üreticiyi korumak amacıyla birçok politikalar düzenlemektedir. Devletin müdahaleleri sadece üreticiyi değil tüketiciyi de destekler niteliktedir. Bunlara ek olarak yapılan doğrudan ve dolaylı yardımlar çevrenin korunmasına ve tarımın devamlılığına katkı sağlamaktadır.

Doğanın değişiminden en fazla tarım sektörü etkilenmektedir. Gerçekleşen en ufak hareketlenmeler bir sarmal halinde tarımsal üretimi, beslenmeyi, ekonomiyi ve istihdam edilen kişileri etkilemektedir. (Korkmaz,2015: 2-6) Gerçekleşen olumsuz

koşulların hafifletilmesi ya da oluşan tahribatın giderilebilmesi için desteklemelerin yapılması önem arz etmektedir. Tarım beslenme için gerekli olduğu kadar sanayiye ham madde sağlaması açısından da oldukça stratejik bir sektördür. Bu nedenle devlet ve tüm gelişmiş dünya ülkeleri tarafından korunması ve yenilikler getirilmesi kaçınılmazdır.

Tarımın diğer sektörlerle göre daha çok müdahale edilmesini gerektiren başlıca özellikler şu şekildedir;

- Üretimin doğal koşullara bağlı olması
- Yapılan faaliyetlerin mevsimlik olması
- Arz ve talep esnekliğinin düşük olması
- Tarım sektöründeki gelir düzeyinin belirli oranlarda olması

Kısaca yukarıdaki özellikleri açıklamak gerekirse; tarımsal ürünler iklim, toprak ve yer şekillerine göre farklılık göstermektedirler. Örneğin sıcaklıkta çok fazla ani artış ve düşüşler yaşanması elde edilecek tarımsal ürünün telef olmasına, su kaynaklarındaki ani değişimlere ve toprağın kalitesinin bozulmasına neden olmaktadır. Sürekli bir üretim için koşulların normalden sapmalarının meydana getirdiği olumsuzlukları en aza indirmek için müdahale ve destekler büyük rol oynamaktadır. Günümüzün en büyük problemlerinden küresel ısınma iklimin değişimi tetiklemektedir. Üretim gerçekleştirilen her alanda olduğu gibi tarımda da faaliyete dahil edilen girdinin doğa dostu olması gerekmektedir. Fakat sermaye değeri düşük ve dağınık yapıya sahip tarım şirketlerinin maliyeti yüksek olan doğaya uyumlu ürünleri tek başlarına tedarik etmeleri oldukça güçtür. Devletin bu alanda yapacakları atılım ve yardımlar hem tarım sektörünün hem de yaşamın devamlılığı için çok önemlidir.

Bitkisel üretim başta olmak üzere yapılan tarımsal faaliyetler mevsimlere göre çeşitlilik göstermektedir. Tarımda elde edilen besin kaynakları insanlar gibi belirli evrelerden geçtikleri için üretimleri zaman almaktadır. Hayvancılık ve meyvecilik faaliyetlerinde doğal süreci kısaltma pek mümkün olmadığından daha fazla zaman gerektirmektedir. Üretim aşamasında meydana gelebilecek bulaşıcı hastalık, don olayı, sel felaketi gibi negatif durumlar, üreticinin gelirinin ve emeğinin tahrip olmasına ya da yok olmasına neden olabilmektedir. Bu olumsuzlukların cereyan etmesi sektörün daha fazla riskli ve belirsiz olmasına neden olmaktadır. (Korkmaz,2015: 9) Tüm bu muğlak ve riskli durumlar tarımla uğraşan

küçük ve orta ölçekli şirketlerin müdahale edebileceği nitelikte değildir. Destekleme ve yardım politikalarının tarım sektörü için kaçınılmaz olduğu bir kez daha vurgulanmaktadır.

Tarım ürünleri yapısı gereği belirli miktar ve ölçülerde üretilebilen ve satılabilen ekonomik aktörlerdir. Genellikle besin maddesi olarak kullanılan tarımsal ürünler belirli bir miktara kadar talep edilebilmektedir. Bu koşullara bağlı olarak tarım ürünü arzı da sınırlı miktarda gerçekleşmektedir. Tarıma müdahale ve desteklemelerin olmaması, çiftçi ve tarım şirketlerinin üretim için gerekli girdileri alırken ve ürünlerini satarlarken çift yönlü olarak emeklerinin sömürülmesine neden olmaktadır. Başka bir tabirle tarımla uğraşanlar eksik rekabet piyasalarından satın alırlarken, tam rekabet piyasasında ürünlerinin satışını gerçekleştirmektedirler. (Tunç, 2012'den aktaran, Korkmaz, 2015: 9) Tüm bu oluşumların istikrarlı ve üreticinin yararına olabilmesi için devletin müdahale ve desteklemeleri hayati önem taşımaktadır. Rekabet koşullarına direnemeyen üreticiler yaptıkları faaliyetten vazgeçmektedirler. Bu vazgeçiş öncelikle tüketiciyi, sonra ülkeyi, en son olarak da tüm dünyayı olumsuz etkilemektedir.

Belirsiz koşullara uyumsuz tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirilmesi ve toplumların sadece buradan elde edilecek gelire bağımlı olması gelişimi ve yenilenmeyi frenlemektedir. Toplumlar açık piyasa koşullarında rakipleriyle mücadele edebilmek için uzun vadeli ve tutarlı politikalar izlemeliler. Tarım sektöründe faaliyet gerçekleştirenlerin daha profesyonel ve akılcı üretim yapmaları ancak müdahale ve desteklemelerle mümkün olmaktadır. Bir şeker pancarı üreticisi sadece pancarı üretmemeli, çok yönlü düşünmeli ve pancarı şeker hatta tatlı yapabilmelidir. Tarımla uğraşan firmaların küçük ve orta ölçekte olmaları nedeniyle hayal ettiklerini gerçekleştirebilmesi dayanabileceği bir kolonunun olmasından geçmektedir. Devletin akılcı ve sürekliliği olan politikalarla üreticisini desteklemesi elzemdir.

1.2.9. Eğitim

Yaşamın başlangıcından bu güne kadar insanlar sürekli öğrenmeye ve gelişime odaklanmıştır. Öğrenme ve gelişim sürecinin ilk basamağı eğitimidir. Daha öncesinde elde edilen bilgiler bilinmeyen bilgilerin açığa çıkmasına destek olmaktadır. Nelson Mandela'nın da dediği gibi "Eğitim; dünyayı değiştirmek için kullanabileceğiniz en güçlü silahtır."

İnsanın kaliteli ve düzenli bir ömür geçirebilmesini sağlayan temel aktörlerden birisi de eğitimidir. Çünkü toplumlar yaşadığımız yerküre üstünde sürekli bir yarış içindedirler. Değişen ve çeşitlenen koşullara uyumun anahtarı ise teknoloji ve nitelikli iş gücüdür. Tarım sektöründe doğal kaynakların etkin kullanımına ek olarak teknolojik yeniliklere uyum sağlayan ve yetenekli iş gücünün sağlanması dünya piyasalarında rekabet gücünü arttıran etkenlerdendir. Ülkenin üretim yapısına ve çeşidine uygun nitelikte tarım üreticisi yetiştirebilmesi için planlı insan kaynakları ve istihdam edilecek insan gücünün bu niteliklere uygun yetiştirilmesi gerekmektedir. (Küçükongar ve diğerleri, 2015: 1-12)

Tüm toplumsal olgularda olduğu gibi tarımın gelişimi ve sürekliliğinin sağlanabilmesi için eğitime ihtiyaç duyulmaktadır. Üretimin her aşamasında olduğu gibi elde edilen ürünün pazarlanması ve satışında nitelikli ve bilgili çalışanlara ihtiyaç duyulmaktadır. Tüm dünyada iş piyasasına uygun eğitim programlarının sunulması hem kaliteli ürün ve hizmet imalatını hem de nüfusun istihdam edilebilmesini sağlamaktadır. Başta tarım ülkeleri olmak üzere tüm dünyada teknoloji ve bilimin hayatın her alanına dâhil olmasıyla, bu gelişmelere uyum sağlayacak elemanların eğitilmesi kaçınılmaz olmaktadır. (Yazıcı ve diğerleri, 2015:1632) Tarımda diğer sektörlerden farklı olarak emeğin yoğun kullanılması üretimden, satım aşamasına kadar tüm faaliyetler için teknik bilgilere hâkim çalışanların olmasını gerektirmektedir. Genellikle dünyada orta öğretim döneminde mesleki eğitimler verilirken ülkemizde yükseköğretimde verilmektedir. Bu olgu teknik bilgiye hâkim olmayan ülkesinin istihdam olanaklarına uyum sağlamayan fazla iş gücünün meydana gelmesine neden olmaktadır. Ülkemiz tarım ülkesi olmasına rağmen donanımlı tarım okullarının mevcut olmaması dünya ülkelerinden geride kalmamıza neden olmaktadır. Tarımın karmaşık ve çok çeşitli kollarının olması nedeniyle eğitime ve geliştirilmesine daha fazla çaba sarf edilmektedir. Temel teorik bilgilerin verilmesinin yanında uygulama eğitimlerine de ağırlık verilmelidir. Diğer sektörlerde genellikle cansız ve doğa olaylarına bağımlılığı minimum ürünler işlenirken, tarım da canlı varlıkların üretimin söz konusu olması tarımsal eğitimin önemini arttırmaktadır. Örneğin bir ahşabı işleyip mobilya üretimi yaparken ahşap yapılan işlemlere sizin kontrolünüz dışında tepki göstermemektedir. Ahşabın hangi sıralamaya göre işleme gireceğini bilmek mobilya üretimi için yeterli olacaktır. Fakat bir ağaç üretiminde iklim koşullarına, çevredeki zararlılara, budamasına ve ilaçlanmasına dikkat edilmelidir. Tarım üreticileri birden fazla

etkileşimle mücadele edeceklerinden elde edecekleri ürün hakkında bilgili ve eğitilmiş olmak zorundadırlar. Tarımsal eğitimin önemine kısaca değindikten sonra; ülkemizde ve dünyada tarım eğitiminin gelişimine göz atmalıyız.

Her ülkede tarım eğitimi farklılıklar gösterse de gelişen teknolojiye uyum sağlamaları açısından birbirlerine benzemektedirler. Öyle ki yaklaşık yüzyıl önce gerçekleştirilen tarım eğitimi ile günümüzde ki tarım eğitimi arasında teknik bir devrim olmasına rağmen birçok gelişmiş ve gelişmekte olan toplum bu değişime uyum sağlayabilmişlerdir.

Tarımsal eğitimde Ziraat Fakültelerinin işlevi tüm dünya için önemlidir. Birçok ülkede Ziraat Fakülteleri bölgenin tarımına ve ihtiyaçlarına uyumlu bir şekilde çeşitlendirilirken, ülkemizde daha düz bir rotada ilerlemektedir. Bu farklılık bölgelerin odaklanması gereken konudan uzaklaşmalarına neden olmaktadır. Genelde dünyanın piyasa koşullarına uyum prensibiyle çalışan üniversitelerde tarıma ilişkin tüm bilim dallarının bir arada toplandığı gözlenmektedir. Bu çerçevede oluşan fırsatlar daha etkin değerlendirilip, ülkenin tarımına fayda sağlayabilmektedir. (Eriş, 2004: 4)

Diğer sektörlerde olduğu gibi tarımda bilgi ve teknoloji sahibi olmak kadar çevre piyasalardaki değişim ve gelişmelere de hâkim olmak gerekmektedir. Tarımsal yayım kavramı bu noktada ortaya çıkmaktadır. Yayım çalışmalarının en temel amacı kırsal bölgede yaşayanların daha iyi koşullarda hayatlarını ikame ettirebilmeleri için eğitim faaliyetlerini sunmaktır. Genellikle tarımsal yayıma ilişkin hizmetler devlet tarafından gerçekleştirilmektedir. Ek olarak ziraat odaları, kooperatif ve tarımsal danışmanlık hizmeti sunan firmalar tarafından da sağlanmaktadır. 1990' da AB ülkelerinin kamu yayım işlemlerinin yeteri kadar etkin ve verimli olmadığı düşüncesini ortaya atmalarıyla, yayım faaliyetlerinin özelleştirilmesi gündeme gelmiştir. Devletin yürütücü niteliği yerine düzenleyici, denetleyici ve destekleyici bir unsur olması vurgulanmıştır.

Ülkemizde tarımsal faaliyet ve iş kollarına her dönemde önem verilmiştir. Coğrafyamızın tarıma elverişli olması ve jeolojik konumumuzun tarımsal dış ticarete uygun olması en önemli etkenlerdendir. Tarımın ülkemiz açısından önemli olması tarımsal eğitim faaliyetlerini de önemli kılmıştır. Yapılan her faaliyette bilgi ve beceri yetisine sahip olmak önemli unsurlardandır. Cumhuriyetimizin ilk yıllarında Mustafa Kemal Atatürk'ün "Milli ekonomimizin temeli ziraattır" sözü ülkemiz için

tarımın ve tarım sektöründe uğraşanların önemini vurgulamaktadır. (Sönmez ve Öztaş, 2000: 4)

Türkiye’ de Milli Mücadele döneminin ardından 1931’de gerçekleştirilen Birinci Ziraat Kongresi’nde çiftçi eğitimi konusuna değinilmiştir. Tarımsal yayım kavramına ise 1938’de gerçekleştirilen Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresinde bahsedilmiştir. 1943 yılında çıkartılan kanun ile tarımsal yayım hizmetinin yürütülmesi Tarım Bakanlığına verilmiştir. 1970 yılından sonra ülkemizde de tarımsal yayım hizmetleri özel sektöre devredilmiştir. (Küçükongar ve diğerleri, 2015: 10-14)

Dünya ülkelerinde tarımsal eğitim bitkisel ve hayvansal üretim konularıyla sınırlandırılmamış, doğa ve tüketici davranışlarına uyumlu hale getirilmiştir. Çünkü tarım doğası gereği birçok alana etki eden ve etkilenen bir yapıya sahiptir. Sadece üretilen ürüne odaklanmak sektörün gelişimine destek olmayacaktır. Çevre, doğa, insan ve piyasa yapısına hâkim bir tarımsal eğitim benimsenmelidir. Dünyadaki birçok üniversite bu durumu dikkate almış ve bölüm ya da programların altın da gölgede kalan birçok konu bölüm olarak eğitim hayatına kazandırılmıştır. Özellikle ABD’ de tarım eğitimi veren kurumlarda değişen koşullara ve olaylara bağlı olarak değişim göstermektedir. (Eriş, 2004: 6-7) Çünkü öğrenme ve bilim yerinde sayan sabit olgular değildirler. Buna paralel olarak değişen çevre ve piyasaya uyumlu tarımsal eğitim programları izlenmelidir. Dünyanın rotasını belirleyen Avrupa Ülkeleri Topluluğu da geçen yüzyıl içinde tarım eğitimine ilişkin birçok yenilikler yapmışlardır. Tarım eğitimi verilen tüm kurumlarda değişen dünya düzenine ve teknolojiye entegre bir eğitim sistemi gözlenmektedir.

10 Ocak 1846 yılında İstanbul’ da Ayamama Çiftliğinde Ziraat Mektebinin açılması tarım eğitimi ve öğretimi hakkında atılan ilk adımdır. 1891 ve 1893 yılında Bursa ve İstanbul’ da tarım eğitimi veren kurumların açılmasıyla tarımsal öğretimde pozitif hamleler yapılmıştır. Cumhuriyet rejiminin benimsenmesinin ardından da birçok Ziraat Meslek Lisesi açılmıştır. Avrupa ülkelerine eşdeğer tarımsal üretim ve dış satımın gerçekleştirilebilmesi için ziraatçılarımız Almanya başta olmak üzere birçok gelişmiş ülkeye eğitim seyahatine gitmişlerdir. (Sönmez ve Öztaş, 2000: 4)

20 Haziran 1933 yılında çıkartılan Yüksek Ziraat Enstitüsü kanunuyla Ziraat Fakültelerine ek olarak Ziraat Sanatları, Tabii İlimler, Veteriner ve Orman

Fakülteleri de işleve geçmişlerdir. Bu gelişme ülkemizin tarımsal araştırma ve geliştirme çalışmalarını olumlu yönde etkilemiştir. (www.canakkalememleket.com)

Ülkemizde tarım eğitimi birçok ülkenin gerisinde kalmıştır. Tarım yapısı gereği çeşitlenen ve bilimsel açıdan geniş bir alana yayılması yönünden sürekli gelişime ve yeniliklere aç bir sektördür. Ülkemiz iklim koşulları ve toprak çeşitliliğine sahip olduğundan tarım için elverişlidir. Ancak sabit materyallere uyumun yanında teknolojik ve bilimsel gelişmelere ayak uydurabilen üretim sistemi benimsenmelidir. Ataerkin bir toplum olmamız nedeniyle aile büyüklerimizden gördüğümüz yöntemlerle tarımsal üretimleri gerçekleştirmekteyiz. Bu nedenle çağın gerektirdiği tarımsal üretimin yapılabilmesi için, çiftçi ve üretici şirketlerin gerekli bilimsel donanımlara sahip olmaları gerekmektedir. Türkiye’ de çiftçi eğitime yönelik 1991 ve 1997 yıllarında Tarım ve Köy işleri Bakanlığınca televizyon üzerinden eğitim programlarının yayınlanması tarım sektöründe atılan iyi bir adıma örnektir. Bu program kapsamında tarıma ilişkin birçok alanda eğitimler yayınlanmıştır. Ayrıca sekiz yüz bin kitap oluşturulmuş ve eğitimden faydalananak çiftçilere dağıtılmıştır. Bu proje ağırlıklı olarak kırsal kesimdeki çiftçilerin eğitimini hedeflemiştir. Bilimsel gelişmelerin çiftçilere daha etkili şekilde aktarılabilmesi ise örgütlü yapıyla mümkün olmaktadır. Bu nedenle öncelikle çiftçilerin kooperatif ve birlik çatıları altında toplanması amaçlanmıştır. (Erengil ve diğerleri:1050) Örgütlü yapı sayesinde çiftçiler çağın teknolojisi ve yenilikleri hakkında daha kolay bilgi edinebilmektedirler.

Yaşamın her evresinde eğitim önem arz etmektedir. Yaşamın temel kaynağı olan besin ihtiyacının büyük bir kısmı tarım sektörü tarafından elde edilmektedir. Gerek tarımsal üretimde gerekse satımda bilinçli üretici ve tüccarların varlığı tarım sektörünü ve beraberinde ülke ekonomisini ileriye taşıyacak aktörlerdendir. Eğitim ve bilimle dışa bağımlılığı minimum dış pazara çıkışı maksimum bir tarım sektörü kaçınılmazdır.

1.3. TÜRKİYE’DE TARIMIN GELİŞİMİ

Türkiye, Akdeniz’ in doğu kesiminde ve Asya’nın güney- batı bölgesinde, Afrika’nın kuzeyinde, Avrupa’nın doğusunda 78 milyon hektarlık bir alanda yer almaktadır. Türkiye’nin arazilerinin %26’sını ormanlar, %16’sını çayır ve mera

alanları, %35' ini tarım alanları oluşturmaktadır. Ülkemiz hem doğa koşulları hem de toprak zenginliği sayesinde tarıma elverişlidir. (Ekmen, 2017:7)

Birçok uygarlığın izlerinin topraklarına nakşedildiği Türkiye'de iklim koşullarının uygun olması ve o dönemlerde dünya ticaretinin merkezinde bulunması tarımsal faaliyetlerin gerçekleştirilmesini kaçınılmaz kılmıştır. Bu coğrafyada yaşamış başlıca önemli uygarlıklar; Asur, Hitit, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğudur.

- **Asur İmparatorluğu Dönemi (MÖ 1920-1750)**

Milattan önce hüküm süren Asur İmparatorluğu tarım sektörüyle oldukça ilgili bir topluluktur. Asurlu tüccarlar, Anadolu'dan keçi kılı ve yünü toplayıp, bugünkü Musul yöresinde bulunan Asur'a götürmüş, karşılığında ise kumaş ve kalay getirmişlerdir. Ayrıca o dönemde halk buğday ve mısır üretmişlerdir.

- **Hitit İmparatorluğu Dönemi (MÖ 1800-1200)**

Tarıma dayalı bir ekonomiye sahiptir. Buğday, arpa, çavdar, üzüm, incir, elma ve zeytin gibi ürünleri yetiştirmişlerdir. Arpa ve üzümün içki bu dönemde yapılmıştır.

- **Bizans İmparatorluğu Dönemi**

Milattan sonra 395-145 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir. Doğu Roma İmparatorluğu olarak tanınan Bizans İmparatorluğu 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethiyle yıkılmıştır. Ekonomisi el sanatları, tarım ve ticarete dayanmaktadır. Sanayi devri öncesindeki tüm toplumlar gibi tarımsal üretim ve toprak mülkiyeti devlet için oldukça önem arz etmektedir. Tarımsal faaliyetleri köleler, köylüler ve askerler gerçekleştirmektedirler. Buğday, arpa, yulaf, çavdar, pamuk, zeytin, üzüm, zeytinyağı, meyve ve sebze türleri üretmişler, arıcılık ve hayvan yetiştiriciliği de yapmışlardır. Bizans sanayisinde başta pamuklu ve ipekli dokumacılık olmak üzere keten üretimi ve halıcılık da dönemin etkin tarımsal faaliyetlerindendir. (Tolan, 2006: 50-62)

- **Selçuklu İmparatorluğu Dönemi**

300 yıl hüküm süren Selçuklu devleti 1038 yılında kurulmuştur. Selçuklu İmparatorluğunda göçebe topluluklar hayvancılıkla, yerleşik halk ise tarım, ticaret ve

el sanatlarıyla geçimini sağlamıştır. Tarla tarımı, koyun üretimi, bağcılık ve meyve üretimi bu dönemde yapılmaktaydı. Tarla tarımı içinde buğday, pirinç ve pamuk oldukça önemliydi. Hayvancılıkta ise keçi, koyun, sığır ve at yetiştiriciliği gerçekleştirilmekteydi. Hayvancılık sektörüne ait faaliyetlerin artmasıyla halı, kumaş dokumacılığı ve dericilik de paralel olarak gelişim göstermiştir. (Doğan Z. ve diğerleri,2015: 32)

• Osmanlı Dönemi

600 seneden fazla bir süre tarih içerisinde yer alan Osmanlı Devletinin de ekonomisinin temeli tarımdan oluşmaktadır. Bu dönemde en yoğun üretimi gerçekleştirilen ürün tahıllardır. Toplam tarımsal üretimin %90'ını tahıllar oluşturmaktadır. Pirinç, pamuk, kendir, kenevir, tütün, bağcılık, sebze ve meyve üretimi bunlara ek olarak koyun yetiştiriciliği de dönemin belli başlı tarımsal faaliyetleridir. (Ekmen, 2017:8)

Osmanlı Devleti ataerkin bir topluluk olduğu için, geleneklere bağlı olarak nüfusun büyük çoğunluğu tarımsal faaliyetlerle uğraşmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde tarımsal faaliyetler merkezi idarenin ihtiyaçlarını karşılama doğrultusunda gerçekleştirilirdi. (Kocaöz, 2008: 10)

Yarım asır boyunca tarihte yer edinen Osmanlı başlangıç dönemlerinde göçebe bir yaşam biçimini seçtikleri için hayvancılık ile uğraşmışlardır. İdari düzenin gelişmesiyle yerleşik hayata geçmiştir. Sanayi devrimi öncesi bütün medeniyetlerde görüldüğü gibi 16. Yüzyılda Osmanlı'da %90 kırsal alanlarda tarımsal faaliyetlerle uğraşırken sadece %10'luk kesim kentlerde tarım dışı faaliyetlerle ilgilenmişlerdir. (Pamuk,2005: 32)

Sanayi devrimi öncesindeki toplumların bu konudaki benzerliklerine karşı Selçuklu Devlet'inin "askeri ikta" siteminin "tımar" ya da "dirlik" olarak geliştirilmesi Osmanlı toprak düzeninin yapı taşı meydana getirmektedir. Güçlü merkezi yönetim ve devletçilik anlayışının hâkim olduğu, toprak mülkiyetinin devlete ait olduğu miri toprak rejiminin uygulandığı Osmanlı'da köylü kesimi, devlete ait topraklar üzerinde kiracı olarak tarımsal faaliyetlerde bulunabilmektedirler. Tımar sisteminin sürekliliğini sağlamak için merkezi otorite tarafından hem üreticiye hem de dirlik sahibine çeşitli sorumluluklar verilmiştir.

Üretime devam etmekle yükümlü olan köylü, toprağı terk ettiğinde çift bozan vergisini ödemekle yükümlü kılınmıştır. (Dinler, 2014: 13) Osmanlı'da tarımsal üretime yön veren bir toprak dağılışı sistemi mevcuttu. Bu sistem toprak ürünlerinin alınışı biçimine göre oluşmaktaydı. Öşür, haraç ve miri topraklar olarak gruplandırılmaktadır. Müslümanların elinde bulunan ve 1/10 oranında üretilen ürünlerden vergi alınanlara öşür toprakları denilmektedir. Gayri Müslimlerin elinde bulunan ve elde ettikleri ürünlerden 1/5 oranında vergi alınan topraklar haraç topraklarıdır. En büyük paya miri topraklar sahiptir. Mülkiyeti devlete ait olan bu toprakların idaresi komutanlara verilmiştir. Komutanlar toprakları vergi karşılığında köylülere kiralamaktadırlar.

Osmanlı gelirlerinin büyük bir kısmını tarım topraklarından tedarik ettiğı vergilerden sağlamaktadır. Miri toprak rejiminden İltizam sistemine geçilmesiyle askerlerin elindeki topraklar belirli bir kira karşılığında mültezimlere verilmiştir. Ancak mültezimler kendi çıkarları doğrultusunda tarımla uğraşan halkı zor durumda bırakmış ve olumsuz gelişmeler tarımsal gelirin azalmasına neden olmuştur. (Kocaöz, 2008: 10-11)

Osmanlı döneminde bitkisel üretim içinde tahıl üretimi birinci sırada yer almaktaydı. Toplam tarımsal üretimin %90'nını tahıllar oluşturmaktaydı. Diğer tarımsal faaliyetler ise pirinç, kenevir, pamuk, kendir, tütün, bağcılık, sebze, meyve üretimi ve koyun yetiştiriciliğidir. 1913 yılında şeker pancarı tohumlarının ithal edilmesiyle şeker pancarı da yetiştirilmiştir. (Doğan Z. ve diğerleri, 2015: 33) Ekilebilir alanların bir kısmı bataklık bir kısmı ise meraydı. (Pamuk, 2005: 42) Meraların artmasıyla hayvancılık üretimi de artış göstermiştir. Elde edilen doğal hayvan gübreleri yüksek oranda yakıt olarak kullanılsa da ekilen alan az olduğundan etkin bir gübreleme gerçekleştirilmekteydi.

Osmanlı Devleti döneminde ulaşım ve haberleşme alt yapısı olmadığından dışa açılmayan bir Pazar yapısı hakimdi. Küçük ölçekli üretici ve aile işletmesi yapısıyla kendi kendine yeten bir ülkeydi. Osmanlı gerileme sürecine girdiğinde tarımsal üretimde düşüş meydana gelmiştir. Ekim alanlarının meralara dönüştürülmesi hayvancılığı teşvik ederken bitkisel üretimi azaltıcı etki yapmıştır. Buna ek olarak miras yoluyla toprakların parçalanması da üretimi azaltıcı etkenlerdendir.

1858’de çıkarılan arazi yasası ile yabancıların aleyhine olan hükümler tersine dönmüş ve özellikle yabancı mülkiyetin hakim olduğu Batı Anadolu’da birçok arazi parçalar halinde yerli halkın elinden çıkartılmıştır. Bu kanun büyük topraklar üzerinde fiili denetim kuran derebeylerin, ağaların gücünü arttırmıştır. Toprak ağalığının temelinin atılmasına neden olmuştur. İlk zamanlarda tarımsal politikalar başarıyla yürütülse de zamanla koşulların değişmesi ihtiyaçları karşılayamaz olmuştur. (Kocaöz, 2008: 11)

16. yüzyılın ikinci yarısından sonra Batı Avrupa devletlerinde yaşanan ekonomik gelişmeye ayak uyduramayan ve gücünü kaybetmeye başlayan Osmanlı’nın toprak düzeni de sarsılmıştır. Toprakların çok fazla genişlemesi, savaşların uzun sürmesi, sipahilerin memnuniyetsizlikleri, eyalet askerlerinin ateşli silahlara uyum sağlayamaması sonucu profesyonel asker ihtiyacının artması maliyet artışını da beraberinde getirmiştir. Ülkemizdeki ilk kooperatifçilik hareketi olan Memleket Sandıkları 1863 yılında Mithat Paşa tarafından kurulmuştur. Bu sandıklar 1888 yılında bugünkü Ziraat Bankalarının kurulmasında temel rolü oynamışlardır. (Dinler, 2014: 17)

Osmanlı 20. Yüzyıla, tarım sektörünü geliştirici yenilik programlarını uygulayarak başlamıştır. Örnek çiftlikler hayata geçirilmiş, tarımsal eğitimi desteklemek amacıyla tarım okulları kurulmuş ve sulu tarım yöntemleri uygulanmaya başlanmıştır. 19. Yüzyılın sonlarına doğru pulluk ile tarımsal ekim yapılmaya başlansa da geleneksel ekim yöntemi olarak karasabandan vazgeçilmediği için tarımsal üretim istenilen ölçüde arttırılamamıştır.

20. yüzyılın başlarında Osmanlı devletinde kırsal kesimde yaşayanlar tarım sektöründe çalışmakta, kentte yaşayanlar ise memur ve asker olarak görev yapmaktaydılar. Fakat kır ve kent arasında ulaşım kanalları yok denilecek kadar az olduğundan kenttekiler tarımsal ürün ihtiyaçlarını ithalatla karşılamaktaydılar. 1838 ve 1841 yıllarında geçerli olan serbest ticaret antlaşmasıyla İngiliz malları başta olmak üzere her türlü ithal mallar yerli ürünler yerine tercih edilmekteydi. Yönetiminde tarım kesimini koruyacak önlemler almaya kudreti yoktu. Kapitülasyonların gereğince 1878 ve 1913 yılları boyunca her yıl ortalama 75 bin ton un, 65 bin ton pirinç ve 10 bin ton buğday ithal edilmekteydi.

Devletin müdahalesinden yoksun Anadolu köylüleri ikliminde kötü seyretmesiyle açlıkla savaşmak zorunda kalmışlardır. Geleneksel toprak düzeninin bozulması özellikle Doğu ve Güneydoğu'da ağaların, derebeylerin ve tefecilerin toprakları üzerinde yaşayan köylülerinde sahipleri olmasına neden olmuştur. İnsanlar kendi topraklarında köle olmuşlardır. Toprak mülkiyeti sisteminin karmaşık olmasından faydalanan valiler, kaymakamlar, jandarmalar ve memurlar toprak ağalığı yapmaya başlamışlardır. İmparatorluğun duraklama ve gerileme dönemlerinde uzun süren savaşlar, genç aktif nüfus sayısını azaltmış ve bu ekonomiyi dar boğaza sokmuştur. Merkezi idarenin nakit sıkıntısını aşmak amacıyla vergilere ek vergi uygulaması halkı daha da zorlamıştır. Tarımsal üretimde enstantif tarımın ötesine gidilememiş, angarya vergilerin konulması, pazara kapalılık, toprak hukukuyla alakalı problemler Osmanlı tarım sektörünün gelişmesini engelleyen başlıca nedenlerdendir. (Kocaöz, 2008: 12)

20. Yüzyılın başlarında Osmanlı ekonomisi, tarım ağırlıklı olarak dünya pazarlarına ve yabancı sermayeye açılmıştır. Dış satımda tarımsal ürünlerin payı oldukça yüksektir. (Pamuk, 2005: 242) Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında oluşturulan Duyun-i Umumiye idaresi devletin dış borcunu tahsil edebilmek amacıyla ihrac değeri yüksek sanayi bitkileri üretiminin artışı sağlanmaya çalışılmıştır. Duyun-i Umumiye tarafından da desteklenen bu üretim şekli borçların ödenmesi konusunda destekleyici olmasının yanında ihracat içinde önemli bir kalem oluşturmaktaydı. (Kocaöz, 2008: 13)

- **Kuruluş Yılları Ve Çok Partili Dönem**

Cumhuriyet sonrası refah düzeyi yüksek bir yaşam için sanayi sektörüne önem verilmiş olsa da tarımsal faaliyetlerinde gelişimi ve sürekliliği için kararlar uygulanmıştır. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra tarım sektörünün milli gelirden aldığı pay azalsa da sanayi sektörüne ham madde sağlaması, istihdam olanakları için önemli bir sektör olması, ülkenin ihracat kalemlerinin çoğunu oluşturması ve hizmet sektörüne katkılarıyla önemini korumaktadır.

Genç Cumhuriyet döneminde Osmanlı'dan kalma tekniklerle yapılan tarımsal faaliyetler oldukça kötüydü. Osmanlı döneminde köylü olarak nitelendirilen kişiler Mustafa Kemal Atatürk' ün çalışmaları sayesinde çiftçi konumuna getirilmiştir.

Atatürk “ Köylü milletin efendisidir “ diyerek tarım sektörünün ülke ekonomisi için elzem bir sektör olduğunu vurgulamıştır.

Birinci Dünya savaşı sonrasında Türkiye Osmanlı’ dan kalan borç yükü dolayısıyla maddi sıkıntılar yaşamıştır. Savaş sonrası nüfusta da önemli miktarda azalmalar meydana gelmiştir. (Zeybek, 2012: 34) Cumhuriyetin ilk yıllarında aktif nüfusun büyük bir kısmı dışa kapalı geleneksel tarım yöntemleriyle üretim yapmaktadırlar. 20. Yüzyılın başlarında yapılan savaşlar tarımda çalışacak genç nüfus sayısında azalmaya neden olmuştur. Savaşın tarım sektöründeki iş gücüne yaptığı tahribatın giderilmesi için nüfus artışı ve verimliliği artırıcı çalışmalar planlanmıştır. Tarım sektörü ülkemiz için 1920’li yıllarda oldukça önemliydi. Nüfusun büyük çoğunluğu tarımsal faaliyetlerle uğraşmakta ve milli gelirin yaklaşık olarak yarısını oluşturmaktaydı. (Kocaöz, 2008: 13)

Nüfus oldukça az olmasına rağmen 1923 yılında yine de istihdam edilen yaklaşık 5 milyon kişinin %90’ı tarım, ormancılık ve balıkçılık alanına aktarılmıştır. Bu dönemde tarımın milli gelirdeki payı %43,1’dir. (Zeybek, 2012: 34) 1923 yılında Lozan Antlaşması ile Osmanlı’dan borçların miras kalmasıyla tarım kalkınma sektörü olarak seçilmiş ve tarımsal gelişimi destekleyici politikalar izlenmiştir. 1923 yılında 1930 yılına kadar tarım sektöründe %10 üzerinde büyüme hızı yakalanmış, ülkenin içinde bulunduğu zor durumdan tarımsal gelişmelerin yardımıyla çıkmıştır. 1930’da Türkiye’de tarımsal faaliyetleri desteklemek amacıyla Tarım Kredi ve Satış Kooperatifleri, Zirai kombinaları ve Devlet Ziraat işletmesi kurulmuştur. (Doğan Z. ve diğerleri,2015: 34)

Tarım dışında ekonomik aktörü olmayan Türkiye Cumhuriyeti tarım sektörünün iyileştirilmesinin yanında endüstriyel gelişme için gerekli adımların atılması amacıyla 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongrenin toplanma amacı ülke kalkınması için gerekli faaliyetlerin belirlenmesidir. Ancak ekonomik gücü düşük halkın durumunu düzeltmeyi hedefleyen hiçbir madde ele alınmamıştır. (Kocaöz, 2008: 13)

1923 yılında İzmir İktisat Kongresiyle Cumhuriyetin iktisadi politikası oluşturulmuştur. İlk yıllarda özel girişimciliğe dayalı liberal iktisadi gelişme politikası izlenmiştir. Bu politika doğrultusunda özel kesim özendirici ve korumacı

tedbirlerle desteklenmektedir. Devlet iktisadi hayattan nispeten soyutlanmıştır. (Şahin H., 2016: 55)

17 Şubat 1925'te Aşar Vergisinin kaldırılması Cumhuriyet döneminde tarımda yapılan en etkili değişimdir. Meydana gelen kaynak kaybının telafisi için bu dönemde gaz yağı ve şeker vergiler konulmuştur. Yine de çiftçinin belini büken bu verginin kaldırılması isabetli bir karar olmuştur. Hemen ardından 17 Şubat 1926'ta Medeni Kanun'un kabulü tarımda özel mülkiyet yapısının oluşmasını sağlamıştır. Bu şekilde tarımda çalışanlarda toprak mülkiyeti edinebilmişlerdir.

Cumhuriyet yönetiminin ilk yıllarında Osmanlı döneminde olduğu gibi buğday tüketimi yerli üretimle karşılanamamıştır. Ülke kıt döviz kaynaklarını tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olmasına rağmen buğday ithali için kullanmıştır. Buğday ithalatı 1923 yılında 11,6 milyon lira, 1924'te 16 milyon lira, 1925'te ise 18,9 milyon liraya kadar çıkmıştır. Milli gelirimizin büyük bir kısmını oluşturan tarımsal ürünlerde bu kadar yüksek miktarlarda ithalat yapılması kabulü mümkün olmayan bir gerçektir. Boğazımızdan geçen ekmeğin ham maddesi buğday iklim koşullarına bağlı olarak üretildiğinden uygun iklim şartlarının oluşturulmaması üretimin azalmasına neden olmaktadır. Bu durumda buğday ithalatını beraberinde getirmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti 1927 yılında sanayi devrimini yaşamış Osmanlı'nın varisleri olarak büyük oranda kırsal kesimde ve geçimlik tarımla uğraşan nüfustan oluşmaktadır. (Kocaöz, 2008: 13-14)

Cumhuriyet dönemine ilişkin tarımla ilgili ilk nicel veriler 1927 Ziraat Sayımları sonucu elde edilmiştir. Bu verilere göre ülkenin toplam nüfusu 13,4 milyondur ve bu nüfusun %85'i köylerde ikamet etmektedirler. Toplam nüfusun %2,1'ini sanayide çalışanlar, %1,9'unu ticaretle uğraşanlar geri kalanını ise tarımsal faaliyetlerde bulunan nüfus oluşturmaktadır. Gözlemlenen verilere göre bu dönemde tarımsal faaliyetler oldukça yaygın bir şekilde gerçekleştirilmekte ve ülke ekonomisinin büyük bir kısmını meydana getirmektedir. (Dinler, 2014: 35) Sayımdan 2 yıl sonrasında tarımın istihdamdaki payında 2 puanlık bir gerileme yaşanmıştır. Bu dönemde emeğin kıt ve fiziki sermayenin yetersiz olması nedeniyle tarımsal üretim yapılan alan miktarı ülke potansiyelinin oldukça altındadır. (Zeybek, 2012: 35)

Ülke gelirinde önemli paya sahip olan tarım sektöründeki olumsuz hava, Dünya’da patlak veren 1929 Ekonomik Buhranına hazırlıksız yakalanmamıza neden olmuştur. Bu dönemde genç Cumhuriyet yönetiminin tarımı geliştirme, çiftçinin refahını arttırma adımları Dünya Ekonomik buhranı ile gerçekleştirilemeden rafa kaldırılmıştır. Tarım ürünlerinde iç ve dış piyasada çok fazla fiyat düşüşleri yaşanmıştır. Tarım ürünleri ihraç değerlerinin düşmesi ve buna ek olarak yabancı kredilerin kesilmesiyle dış ticaret dengesi arasındaki makas oldukça fazla açılmıştır. (Kocaöz, 2008: 14) 1929 yılında ortaya çıkan Ekonomik Buhran Türkiye tarımını ve ekonomisini derinden etkilemiştir.

Buhranın üreticiye verdiği zararın azaltılması için kısa vadeli finans talebi Ziraat bankaları ve kırsal kesimlerde Tarım Kredi kooperatifleri aracılığıyla karşılanmıştır. Bu dönemde ayrıca tarımsal gelişimin gerçekleşmesi için; tarım tekniği okulları açılmış, örnek çiftlikler oluşturulmuş ve deney istasyonları sayesinde üretim teknolojisinin gelişimi desteklenmiştir. Üretimin değerlendirilmesi Tarım Satış Kooperatifleri sayesinde gerçekleştirilmiştir.

1930 ve 1939 yıllarında korumacılık ve devletçilik ilkeleri hüküm sürmüştür. İlk sanayileşme hareketleri bu dönemde gözlenmektedir. Türkiye Sovyetler Birliği’nden sonra 1933’ te hazırlanan 1934-1939 yıllarını kapsayan dünya genelinde ilk planlı dönem tecrübesini edinmiştir. (Ekmen, 2017:8)

1930 yılından itibaren tarımda teknoloji kullanımı ve diğer sektörlerin gelişmesi kırsalda yaşayanların azalmasını beraberinde getirmiştir. (Kocaöz, 2008: 14)

1932 yılında Ziraat Bankası’na bağlı olarak kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi tarım için yapılan önemli adımlardandır. İlk zamanlarda buğday üretimini destekleyen, ücretini belirleyen ve alım işlemleri gerçekleştirirken, ilerleyen dönemlerde yetkileri daha da artmıştır. (Ekmen, 2017:8)

1932 yılından sonra tahıl fiyatları devlet tarafından desteklenmeye başlamıştır. 1938 yılında bu kararın meyvesi olarak Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur.

1933 yılı ve 1946 yıllarını kapsayan dönemde devletin ekonomideki ağırlığının artması kamunun tarım kesimine olan yükümlülüklerinin artmasına neden olmaktadır. Bu yıllarda devletçilik anlayışı oldukça gelişmiştir. (Zeybek, 2012: 35)

1934 yılında ekonominin gittikçe olumsuz seyretilmesi üzerine tarım sektörü ile sanayinin birleştiği gıda ve dokuma sanayisine önem verilmiş ve gerekli çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

1934 ve 1938 yılları arasında tarımda mülkiyet dağılımı dengesiz bir seyir almıştır. Köylüler küçük topraklar üzerinde ilkel yöntemlerle üretim gerçekleştirmektedirler. Bu dönemde tarım sektörüne ilişkin gelişmeler gözlenmiştir. Ziraat Bankası buğday üreticisine fon sağlamış ve 1935 yılından sonra tarım kredi ve satış kooperatifleri örgüt yapısına dönüştürülmesine ilişkin faaliyetler gerçekleştirilmiştir. 1937’ de Ziraat Bankası kamu kurumu haline getirilmiştir ve Devlet Su İşlerinin açılışı yapılmıştır. 1938 yılına gelindiğinde Toprak Mahsulleri Ofisi tarıma destek sağlayacak konuma getirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı döneminde tarımdaki kurumsallaşma faaliyetleri, devlet üretme çiftliklerinin oluşturulması, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’nun yayınlanması ve Zirai Donatım Kurumu’nun örgüt haline dönüştürülmesiyle oluşturulmuştur. (Ekmen, 2017:8)

1937 yılında destekleme alımlarının sürekli olmasını sağlamak amacıyla Tarım Bakanlığı, 1938’de ise üreticilerin ürünlerine Pazar güvencesi sağlamak amacıyla Toprak Mahsulleri Ofisi hizmete sunulmuştur. Bu dönemde tarım ürünlerinin fiyatları piyasa koşullarına göre belirlenmekteydi. Ayrıca fiyat üretim miktarına, bölgelere ve mevsimlere göre büyük ölçüde dalgalanmaktaydı. Tüm bu gelişmeler halkın büyük çoğunluğunun belirsiz piyasa koşullarıyla dolu bir ortamda olduğunu göstermektedir. (Kocaöz, 2008: 14)

1939 yılında 2. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle Türkiye ekonomisi de olumsuz etkilenmiştir. Tarımsal mamul fiyatları sürekli artış göstermiştir. Bu dönemde hükümet tarımsal mamul fiyatlarındaki artışa müdahale etmeye çalışmıştır.

1945 yılında çıkartılan Çiftçi Topraklandırma Kanun’u kapsamında çiftçileri toprak sahibi etmek hedeflenmiştir. (Koçtürk, 2009: 47)1950’li yıllarda kırsalda yaşayan nüfusun kentlere göç etmesi Topraklandırma Reformunun başarılı olmadığını göstermektedir.

1946 yılında milli kazancın yaklaşık yarısını oluşturan tarım sektörü 1960 yılına gelindiğinde %18 oranında gerileme göstermiştir. Tarım milli gelirden %37,5 oranında pay almıştır. Üretimin ve meydana getirdiği gelirin azalmasının temel nedenlerinden birisi kentlere göçlerin yaşanmasıdır. 1946 yılında kırsalda yaşayanlar toplam nüfusun %75' ini oluştururken, 1960 yılında gelindiğinde sadece %68' ini oluşturmaktaydı. (Ekmen, 2017:8)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomisi olumsuz etkilenen Avrupa'nın yeniden canlandırılması için ABD'nin uyguladığı Marshall Planından yardım alacak ülkeler arasında Türkiye'de yer almıştır. Dış kaynak kullanılabilmek amacıyla devletçilikten vazgeçme ve ekonominin liberalleşmesi şartı konulmuştur. Marshall Planı hem ülke ekonomisini hem de tarım sektörünü önemli derecede etkilemiştir. Tarımsal üretimin kolaylaştırılmasında önem arz eden traktör sayısında Marshall Yardımlarıyla birlikte artış gözlenmiştir.

1954 yılına gelinde olumlu gelişmelerin beraberinde iklimin düzensiz seyretmesi ve üretim için gerekli doğa koşullarının oluşturulamaması tarımsal çıktıyı negatif yönde etkilemiştir. (Zeybek, 2012: 36)

1950'li yıllardan sonra devletin demir yollarına yaptığı yatırımlar sayesinde tarımsal ürünler geniş bir pazara yayılabiliştir. Özellikle Marmara, Ege ve Çukurova gibi kıyı bölgelerinde demiryolu yapımlarının artışı; ihraç fiyatı yüksek pamuk, tütün ve ipek kozası üretiminde önemli artışları beraberinde getirmiştir. (Kocaöz, 2008: 16)

- **Planlı Dönem (1960-1979)**

Planlı döneme kadar tarımın geliştirilmesi ve tarımda kullanılan teknolojilere ilişkin yeniliklerin takibi için yöneticiler tarafından birçok politika izlenmiştir. Fakat belirli bir plan dâhilinde uygulanamamıştır. Bu nedenle hükümet ülkenin kalkınmasına ilişkin planların oluşturulmasına karar vermişlerdir.

Her alanda olduğu gibi amaçların belirlenmesi başarıyı beraberinde getirmiş ve Türkiye ekonomisinin planlı bir sürece girmesi olumlu gelişmeleri beraberinde getirmiştir. 1954 yılından itibaren üretimde yavaşlama, ödeme açıkları ve

enflasyonda yaşanan olumsuz gelişmeler ekonominin bunalıma girmesine neden olmuştur. Ülke ekonomisinin girdiği bu dar geçitten kurtulmasını sağlamak ve iyi yönde geliştirmek amacıyla hem yerli hem de yabancı uzmanlar tarafından planlar oluşturulmuştur. (Zeybek, 2012: 37)

1960'lı yıllarda ithal ikameci sanayileşme stratejileri izlenmiştir. Bu doğrultuda ilk olarak tüketim sonrasında ara ve yatırım ürünlerinde kendine yeterli bir toplum olma amacı izlenmiştir. Uygulamaya konulan planların esas özellikleri; demokratik bir kapsam içerisinde planların gerçekleştirilmesi; on beş yıllık bir süreci kapsayan planların hazırlanması, karma ekonomik düzen çerçevesine planların kamu açısından talimat verici, özel kesim açısından teşvik edici olmasıdır. (Ekmen, 2017:8)

1961 yılında çıkarılan kanun ile Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur. Bu kuruluşun temel görevi kalkınmak için belirlenen hedeflerin gerçekleşmesi için planlar oluşturmaktır. 1963 yılından itibaren on beş yıllık bir süreci kapsayan beşer yıllık kalkınma planları hazırlanmıştır.

1963 ve 1967 yıllarını kapsayan süreçte ilk beş yıllık plan uygulanmıştır. Plana göre gelişmenin sanayileşme rotasında olacağı vurgulansa da, sanayinin gelişmesinin tarım sektörüne bağlılığı nedeniyle tarım ve sanayi arasında dengeli bir gelişme esas alınmıştır. Bu yüzden tarımsal yatırımların artırılması, kooperatifleşmenin teşviki, sulama alanlarının artırılması gibi tarım sektörünün gelişmesini destekleyen kararlar alınmıştır. (Zeybek, 2012: 37) Üretilen tarımsal ürünlerin ülke tüketimini karşılayabilecek ve ihraç edilebilecek nitelikte olması hususu üzerinde durulmuştur. Bu kararlara ek olarak beslenme önemli bir faktör haline getirilmiş, istihdamın artırılmasına ilişkin çalışmalar amaçlanmış ve bölgeler arası sosyal dengenin sağlanması hedeflenmiştir. İlk planlı dönemde devlet daha baskın bir konumda olmuştur. Ekonomiye direkt müdahaleler ve kamusal yatırımlar hedeflenenlerin yapılmasında araç olarak kullanılmıştır. Dönemin ilk başlarında tarımdan tamamen soyutlanmış bir ekonomik kalkınmadan söz edilememektedir. Nüfusun büyük bir kısmı tarımsal faaliyetlerle geçimini sağlamaktaydı. Bunlara ek olarak toplumun beslenme ihtiyacının karşılanması, tarımın sanayi için önemli bir kaynak olması, ihracatın büyük bir kısmının tarımsal üretime bağlı olması ve iç

pazarın genişlemesinin gerekli olması gibi etmenler tarımla sanayinin dengeli bir şekilde büyümesi yaklaşımını gerektirmekteydi. (Kocaöz, 2008: 17)

Planlı dönemde de tarıma önem veren bir ekonomi politikası izlenmiştir. Nüfusun büyük çoğunluğunun geçim kaynağı olan, toplumun beslenmesini sağlayan, sanayiye ham madde ve kaynak sunan, ihracatta büyük ağırlığı olan tarımsal üretim ve sanayi üretiminin dengeli büyümesi hedeflenmiştir.

Ne yazık ki ilk planlı dönemde 1966 yılı hariç diğer yıllarda tarımsal büyüme hedeflerine ulaşamamıştır. Tarım sektörü doğa koşullarına bağımlılığı nedeniyle inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Olumsuz iklim koşulları tarımsal üretimde büyük dalgalanmalara neden olmuştur. Özellikle hayvansal ve su ürünleri üretimi hedeflenenin çok altında gerçekleşmiştir. (Zeybek, 2012: 38) Tarımsal üretimin doğa koşullarına bağımlılığı, askeri hükümetin varlığı ve seçim spekülasyonları tarımsal üretimde iktisadi durgunluğu beraberinde getirmiştir. Durgunluğun diğer nedenleri ise siyasi düzensizliğin yatırım gelirlerini azaltması, toprak reformunun gerçekleştirilememiş olması ve sanayi sektöründe istenilen noktaya ulaşamamış olmasıdır.

İlk planlı dönemde tarım sektörünün milli gelir içindeki payı oldukça büyüktür. Yıllar itibariyle tarım sektörünün milli gelir içindeki payı azalmıştır. Birinci Beş yıllık kalkınma planında direkt fiyatlandırmaya etki edilmesi yerine üretim girdileriyle tarıma destek sağlanması söz konusudur. Tarımsal desteklenmenin sağlanması amacıyla tarım satış kooperatifçiliğinin geliştirileceğine, destekleme kapsamına sadece kooperatif hisse sahiplerinin alınacağı ve desteklemelerin acil olanlarına bütçeden destek sağlanacağı belirlenmiştir.

1968 ve 1972 planlı dönemde tarıma yeniden destek verilmesine karar verilmiştir. Bu dönemde tarımdaki ücret politikalarına verilen önem azalmıştır. Plan içerisinde, tarım sektörünün ücret politikalarıyla sürekli desteklenmesinin, ücretlerin artmasında, yapısal dengesizliklerin oluşmasına ve kaynakların tahsisinde israflara neden olmuştur. Bu konuya ilişkin alınan tedbirler kısaca şu şekildedir. İç ve dış Pazar içerisinde talebi olan ürünlerin stok fazlası vermeden sayısının artırılması, ücret harici teşviklerin oluşturulması ve örgütlü bir yapının oluşturulmasıdır. (Ekmen, 2017:8)

1968 ve 1972 yılları arasında siyasi dengelerin yeniden oluşmasıyla İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı yürürlüğe konulmuştur. %4,1 oranında tarımda büyüme hızına ulaşabilmek için tarımın doğal koşullara bağlılığı azaltılmaya çalışılmış, ihraç edilebilecek tarımsal ürün üretiminin gerçekleştirilmesi hedeflenmiş, kırsalda yaşayan halkın refah seviyelerini yükseltmek için çalışmalar yapılmış ve eğitime bu dönemde önem verilmiştir. (Kocaöz, 2008: 18)

İkinci planlı dönemde tarım sektöründe hedeflenen büyümeye çok yakın oranda bir büyüme gerçekleşmiştir. Üretimdeki artış ekilebilir tarım arazilerinin arttırılmasıyla mümkün kılınmıştır. Ancak sektörde beklenen yapısal değişimler gerçekleştirilememiştir. Meydana gelen siyasi düzensizlik nedeniyle tarım sektörü için önem arz eden toprak reformu ele alınamamıştır. Tarım sektöründe doğal koşullara bağlılık problemi bu dönemde de aşılamamıştır. Bitkisel üretim de belirlenen hedeflere yaklaşılsa da hayvansal tarım ve su ürünleri üretimi hedeflenin çok altında gerçekleşmiştir. Orman ürünleri üretiminde de gelişme yaşanmamıştır.

Tarımda makineleşme kısıtlı miktarda gerçekleşirken, traktör sayısında iki katı bir artış gözlenmiştir. Dönem başında 9,5 milyon ton olan buğday üretimi 12,2 milyon ton düzeyine çıkmıştır. (Kocaöz, 2008: 19)

Bu dönemde tarım ve sanayinin eşit büyüme politikası izlenmemiş, kalkınmanın sanayi sektörüyle sağlanacağı düşünülmüş ve tarım sektörü ikinci planda yer almıştır. Her gelişme gösteren toplumlar gibi bu dönemde tarımın milli hâsıladan aldığı pay azaltılmaya çalışılmıştır. Kalkınma planında bunlara ek olarak iktisadi gelişmeleri hızlandırmak amacıyla istihdam arttırılarak kişi başına düşen milli geliri arttırıcı çalışmalar yapılmıştır.

Üçüncü beş yıllık kalkınma planına göre de %4 civarında tarımsal üretim artışı hedeflenmiştir. Tarımsal ihracatı arttırmak ve sanayiye ham madde sağlamak amacıyla bu oran belirlenmiştir. Türkiye’de üretimi yapılmayan gübreler, iş makineleri ve diğer tarımsal faaliyetler için gerekli ürünler ithalatla karşılanmaktaydı. Dış ticaret açığı Petrol Krizi ve Kıbrıs Harekâtı’nın etkisiyle çok fazla artmıştır. Planlı dönemler için en fazla dış ticaret açığı bu dönemde gözlenmiştir. Diğer planlı dönemlerde olduğu gibi ileri teknoloji kullanımı, istikrarlı fiyat düzeni, kooperatifçiliği savunan, eğitim ve teknik formasyona ilişkin

faaliyetlerin geliştirilmesi sayesinde sektöre vasıflı eleman yetiştirmek gibi birçok tarım sektörüne ilişkin hedefler belirlenmiştir.

Planlı dönemde borçlar ödenemeyecek konuma gelmiş ve dış borç yönetimi sağlanamamıştır. IMF ve alacaklı ülkelerin Osmanlı döneminde olduğu gibi iç ödeme planı hazırlaması ülkenin itibarını yitirmesine neden olmuştur. Üçüncü Planlı dönemde tarımsal desteklemelerin negatif yaptırımı olarak yüksek fiyat politikasının izlenmesi iç fiyatlar ile dünya fiyatları arasındaki makasın açılmasına neden olmuştur. Denge noktasına yaklaşabilmek amacıyla Toprak ve Tarım Reformu Fonu'nun kurulması önerilmiştir. 1973 yılında Toprak ve Tarım Reformu Fonu'nun çıkartılmasında gelir dağılımındaki çeşitlilik, sektördeki yatırım yetersizliği, istihdam ve verimin düşük seyretmesi rol oynamıştır.

Üçüncü Planlı Dönemde de hedeflenen büyüme hızına ulaşamamış ve bunun en mühim nedeni tarım sektörünün doğal koşullara bağılılığı olmuştur.(Kocaöz, 2008: 20) Bu dönemde de hızlı kalkınmanın ancak tarım dışı sektörlerle gerçekleştirilebileceği benimsenmiştir.

Cumhuriyetin kuruluşundan sonra sürekli gündeme gelen ve tartışmalara konu olan toprak reformu bu dönemde gündem konusu olmuştur. 1957 Toprak ve Tarım Reformu Kanunu yaklaşık beş yıl boyunca yürürlükte kalmıştır.

Planlı dönemde üretimin doğal koşullara bağlı olması nedeniyle diğer sektörlerle oranla daha fazla sapma gerçekleşmiştir. Tarım sektörünün 1960 yılına göre 1980 yılında milli gelirden aldığı pay azalmıştır. (Zeybek, 2012: 38)

1960 ve 1980 yıllarını kapsayan planlı dönemde silahlı kuvvetlerin üç defa hükümeti devralmasının sonucu siyasi boşluk oluşması, enflasyonist baskıların dış borç yükünü arttırması ve bu dönemde yaşanan stagflasyon başlıca problemlerdir. Ekonomisi hastalanan Türkiye 24 Ocak 1980 kararlarını almak zorunda kalmıştır.

• 1980 Sonrası Dönem

Planlı dönemle birlikte Türkiye ekonomisi yapısal bir dönüşüm geçirmiştir. Piyasa ekonomisinin benimsenmesiyle dış kaynaklarla uyum ve sanayileşme amaçlanmıştır. Tarım sektörü bu gelişmelerle birlikte sanayi ve hizmetler sektörünün

altında bir gelişim göstermiştir. Milli geliri arttıran sanayi ve hizmetler sektörü genişlemiş tarımın payı azaltılmıştır.

1980’li yılların başlarında girdi ve çıktıları kontrol altında tutmak hedeflenmiştir. Enflasyon ve durgunluğun önüne geçebilmek için 24 Ocak 1980 yılında ülke için önemli kararlar alınmıştır. Bu dönemde tarıma ilişkin alınan kararlar şu şekildedir.

- Tarım için gerekli gübre, gübrenin hammaddesi, zirai ilaç ve bu ilacın ham maddelerinin daha uygun şekilde ithal edilebilmesi için katlı kur sistemi uygulanmaya başlanmıştır.
- Belirli tarımsal ürünlerde taban fiyatla artışların ölçülü olması ve destekleme alımlarında kısıtların getirilmesi, ödemelerin farklı zaman diliminde paylaştırılması karara bağlanmıştır.
- Tarımsal kazançların desteklenmesi, ihracatın genişletilmesi ve üreticiyi finansman aşamasında fiyat hareketliliklerinde korumak amacıyla Merkez Bankası tarafından “ Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu “ yürürlüğe getirilmiştir. (Ekmen, 2017: 25)

Tarımsal faaliyetler ülkenin dış ticaretinde, istihdamında ve milli gelirden oldukça önemli bir sektördü. Ancak 1980’li yıllardan itibaren milli gelirden aldığı pay azalmıştır. Bu gerileme mutlak değildir. Bir başka deyişle tarımsal üretim azalmamış, sanayi ve hizmet sektörü daha fazla büyüme göstermiştir. Bu nedenle ülkenin gelirinden aldığı pay düşmüştür. Yıllar itibariyle tarımın milli gelirden aldığı pay 1980’ de 25,8, 1985’te 19,5 ve 1988’de 17,3 şeklinde seyretmiştir. Sekiz yılda yaklaşık%9’luk bir azalma meydana gelmiştir. Kalkınmanın etkisiyle sanayi ve hizmet kesiminin milli gelirden aldığı pay bu dönemde yükselmiştir. 24 Ocak 1980 kararlarıyla Türkiye’de serbest piyasa ekonomisi model olarak belirlenmiştir. Bu yaklaşım ithal ikamesine bağlı sanayi gelişmesinden ziyade ihracata dayalı sanayileşmeyi beraberinde getirmiştir. Serbest piyasa ekonomisi gereğince dışa açılabilmek için devlet müdahaleleri en aza indirilmiştir. Kamu İktisadi Teşekkülleri fiyatları belirlemekle yetkilendirilmişlerdir. Döviz kurlarında sabit kur yerine esnek kur politikası izlenmiştir. Faiz oranları ise enflasyonun üzerinde ve serbest piyasa koşullarına göre belirlenen rakamlar haline getirilmiştir. Fiyat denetimleri ve sübvansiyon uygulamalarının azaltılması hedeflenmiştir. (Kocaöz, 2008: 23)

1980 yılından sonra ekonomi yapısal bir değişim içine girmiştir. Yaşanan döviz darboğazı ve yüksek enflasyon şeklinde kendini gösteren bunalımdan kurtulmak ve dışa açık liberal piyasa mekanizmasına işlerlik kazandırmak amacıyla uygulamaya konulan politikalar tarım sektörünü de yakından etkilemiştir. (Zeybek, 2012: 40)

24 Ocak 1980’de uygulanmaya başlanan programın ilk hedefi enflasyonu kontrol etmektir.

24 Ocak kararlarıyla birlikte tarımsal girdi sübvansiyonları azaltılmıştır. 1960 ve 1979 yıllarını kapsayan dönemdeki destekleme politikalarından yüksek enflasyonu önlemek amacıyla vazgeçilmiştir. Devlet desteklerinin azaltılması tarımsal üretimin en önemli girdilerinden gübrenin tüketiminde azalma meydana getirmiştir. (Zeybek, 2012: 40)

1980’li yılların ortasından sonra ithalatın serbest bırakılmasıyla hayvansal ürünlerin ithalatında büyük miktarda artış izlenmiş ve tarımsal ürünlerin toplam ithalat içindeki payı artmıştır.

Türkiye tarım sektöründe istihdam edilen nüfusun fazla olması nedeniyle kişi başına milli gelir oranı düşüktür. Fakat kişi başına milli gelirin az olmasının tek nedeni tarımda istihdamın fazla olması değildir. Sanayi ve hizmet sektöründe planlanan istihdam seviyesine ulaşamaması da bir etkidir. Türkiye tarım sektörünün milli gelirdeki payı bu dönemde azalsa da gelişmiş ülkelere göre oldukça yüksektir. 1992 yılında Türkiye’de tarımın ülke gelirindeki payı %15 iken Meksika’da %8, Almanya’da %2, Fransa ve İtalya’da %3 gibi oldukça minimum paya sahiptir. Türkiye’nin diğer gelişmekte olan ülkelere nazaran ekonomisinin tarıma bağımlılığı oldukça fazladır. (Kocaöz, 2008: 25)

Bu dönemde tarım sektörü enflasyonun tetikçisi olarak görülmektedir. Birçok ürünlerdeki fiyat desteği azaltılmaya başlanmış, sübvansiyonlar kaldırılmış tarımsal kredilerdeki faizler piyasa oranlarına yaklaşmıştır.

1980 İstikrar Programının kısa vadeli hedefleri doğrultusunda enflasyonun büyüme hızı durdurulmuş, yıllık ortalama fiyat artışları %30’lara çekilmiştir. Ancak 1983 yılından itibaren bazı alanlardaki iyileşmeye rağmen ekonominin kurumsal yapısı geliştirilememiş, istikrarsızlığı doğuran nedenler yok edilememiş, gelir ve

gider dengeliği sağlanamamış, Kamu İktisadi Teşekküllerinin özelleştirilmesinde mesafe alınamamış ve destekleme politikalarının bütçe üzerindeki yükü azaltılamamıştır. Kısacası 24 Ocak kararlarının uzun vadeli hedefleri hayata geçirilememiş, bu durum 1990'lı yıllarda ekonomiyi yeniden krize sürüklemiştir.

1985 ve 1989 yıllarını kapsayan süreçte Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planları uygulamaya geçirilmiştir. Plana göre pazarlamanın daha yalın hale gelmesi, toprak yapısına ve talebe göre bir verimlilik artışının sağlanması ve tarımsal kazanç ve ücret dengesinin sağlanması hedeflenmiştir. Yapay gübre dışında tarım sektörüne ilişkin devletçi ve korumacı uygulamalardan vazgeçilmiştir. 1988 yılında tarım sektöründe istihdam edilenler genel istihdamın yarısını oluşturmaktaydı. Tarımsal üretim her dönemde ülkemiz için önemli bir sektör olmuştur. (Ekmen, 2017: 26)

Mali düzenin bozulması ve borçlanmaların artması 1994 yılında Türk lirasından kaçışa neden olmuş ve beraberinde krizi getirmiştir. Hükümet tarafından alınan 5 Nisan İstikrar programı uygulamaya geçirilmiştir.

Bu programa göre tarım sektörüne ilişkin şu kararlar alınmıştır. Destekleme fiyatları belirlenirken hem dünya fiyatlarındaki gelişmeler hem de yurt içi faktör fiyatları dikkate alınarak gereksiz ekim alanı genişlemesi ve üretim fazlası oluşmasının önüne geçilmesi sağlanabilmiştir. Arz fazlası ürünlerde ekim alanları sınırlandırılarak üretimi azaltıcı tedbirler alınmış, tarımla alakadar kamu kuruluşlarının doğrudan ve dolaylı olarak Merkez Bankası tarafından finansmanı engellenmiştir. Hububat, şeker ve tütün gibi büyük üreticilerin oluşturduğu ürünler haricinde devletin tarımsal destekleme alanı daraltılmıştır. (Zeybek,2012: 41-42)

1980 yıllarından sonra ülkemizde tarım sektörünün ekonomisindeki payı azalsa da 1990'lı senelerin bitimine doğru ülke ekonomisi içindeki payını korumayı sürdürmüştür.

1923 yılından 2000 yılına kadar nüfus beş kat artış gösterse de nüfus artış hızı düşmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında dört kişiden sadece biri kentte yaşamaktaydı. 1950 yılına kadar bu oran sabit kalmıştır. 1950 yılından sonra özellikle 1980 yılından itibaren kentlere göç oranı artmıştır. (Kocaöz, 2008: 27)

1980 sonrasında kırsal nüfus oranı azalsa da kırsal nüfusun toplam nüfustan aldığı pay gelişmiş ülkelere göre oldukça yüksektir. Türkiye'nin tarım ağırlıklı iktisadi bir düzene sahip olması en büyük etkidir.

Tarım verimliliğini ve üretkenliğini arttırmak elde edilen katma değer ile istihdam edilenlerin gelir artışının sağlanması amacıyla tarım sektöründe çalışanların azaltılması gerekmektedir.

1990'lı yıllarda ve sonraki süreçte sanayi sektörünün geliştirilmesine yönelik istenen politikalar doğrultusunda tarım sektörü önemini kaybetmiştir. Diğer taraftan 2000'li yıllarda özelleştirmelerin artmasına paralel olarak tarım sektörüne ilişkin KİT'lerin de özelleştirildiği ve tarımsal desteklerin azaltıldığı gözlenmektedir. Bütün bu gelişmeler kırsal yaşamdan kentsel yaşama göçleri hızlandırmıştır. (Ekmen, 2017: 27)

Özel sektör yatırımlarına ağırlık verilerek, sanayi alanındaki istihdam potansiyeli arttırılmaya çalışılmıştır. Özellikle gelişmeye açık kentlerde özel sektör yatırımları özendirilerek tarımdaki fazla nüfus bu alanlara aktarılmalıdır.

1996 ve 1998 yılları arasında hükümetin sık sık değişmesi neticesinde ülkede belirsizlikler hüküm sürmeye başlamıştır. Türkiye ekonomisi için önem arz eden tarım sektörü de bu dönemde olumsuz etkilenmiştir. Ülke içindeki karışıklık ve belirsizliklerin yanında Güneydoğu Asya ve Rusya'da yaşanan krizlerde sektöre etki etmiştir.

Yaşanan buhran döneminden sonra Türkiye' de 2000'li yıllarda tarım alanında faaliyete geçirilen düzenlemeler sektörde etkili olmuştur. Avrupa Birliği, Dünya Bankası, IMF Ve Dünya Ticaret Örgütleriyle yapılan görüşmeler ve kurulan ilişkilerdir. IMF ve Dünya Bankası ile yapılan anlaşmalar kapsamında Türkiye' de tarım uygulamaları hakkında yenilik talebi alınmıştır. Bu kapsamda Doğrudan Gelir Desteği Sistemine geçilmiştir. Doğrudan gelir desteğine geçilmesinin asıl nedeni ARIP projesidir.

2000'li yıllarda tarım sektörüne ilişkin politikaların zemini IMF ve Dünya Bankası ile yapılan anlaşmalar ile atılmıştır. 1999' da IMF ile StandBy Anlaşması ve 2001' de Dünya Bankası ile imzalanan Tarım Reformu Uygulama Projesi

Antlaşmasının gerektirdiği maddeler küçük detaylar haricinde uygulamaya konulmuştur. (Ekmen, 2017: 28)

2000’li yıllarda Uluslararası Para Fonu ile imzalanan anlaşmalar çerçevesinde tarımsal politikalarda önemli değişiklikler yapılmıştır. Uygulanmakta olan tarım politikaları bırakılarak, IMF’nin belirlediği küçük üreticiyi hedef alan araziye dayalı Doğrudan Gelir Desteği sitemine geçilmiştir. Hububat, tütün ve şeker pancarı gibi tarımsal ürün fiyatlarının dünya pazarına uygun haline getirilmesi ve destekleme alımlarının kaldırılması hedeflenmiştir. Çiftçiye hükümet tarafından verilen sübvansiyonların aşamalı olarak kaldırılması tarıma finans sağlayan bankaların yapılandırılması yapılmıştır. Türkiye Zirai Donatım Kurumu, İstanbul Gübre Sanayi A.Ş., Türkiye Gübre Sanayi A.Ş., ÇAYKUR ve Tekel özelleştirilerek bu dönemde devletin tarıma ilişkin faaliyetleri nispi olarak kısıtlanmıştır. Uluslararası Para Fonu ile imzalanan anlaşma gereğince çiftçilere verilen destekler büyük ölçüde sınırlandırılmıştır. Türkiye’de tarımsal üretim için gerekli maliyetler dünya fiyatlarıyla karşılaştırıldığında oldukça yüksek düzeyde seyretmektedir. Bu farklılık Türkiye’nin alt yapı sorunları, girdi fiyatlarının yüksekliği, ortalama işletme büyüklüklerinin küçük olması, nadas zorunluluğu, sulama olanaklarının yetersizliği, sınırlı teknoloji kullanımı, gübre, tohum ve tarımsal ilaç fiyatlarının yüksekliğinden kaynaklanmaktadır. (Doğan Z. ve diğerleri,2015: 34) Bu nedenle Dünya fiyatlarının çok üzerinde yerel fiyatlar meydana gelmektedir. Tüketiciler daha uygun fiyatlı ve kaliteli ürünleri tercih ettiği için yerli üretici tarımsal faaliyetlerden vazgeçmektedir. (Doğan Z. ve diğerleri,2015: 34)

Tarımsal ürün fiyatlarının küresel fiyatlara uyumlu olmasını sağlayacak politikalar izlenmiştir. Fakat teknik, ekonomik ve sosyal problemlerin devam etmesi nedeniyle politikalar uygulamaya etkin bir şekilde konulamamıştır.

Tarım sektörü milli gelir kalemleri arasında yıldan yıla önemini yitirmiştir. 1995 yılında GSMH’den tarımın aldığı pay %15,5 iken 2004 yılına gelindiğinde %11,3’lere gerilemiştir. Bu yıllarda Türkiye ekonomisinin büyümesiyle tarım sektörünün büyümesi ters yönlü seyretmiştir. Ülke ekonomisi 2003’te %5,9 büyüme gösterirken, tarım sektörü %2,5 küçülmüştür. Türkiye ekonomisinde tarımın milli gelir ve toplam ihracat içindeki payı azalsa da çalışan iş gücü ve istihdamın yüksek

olması, beslenme ile direkt bağımlı oluşu, sanayi sektörüne ham madde temin etmesi nedeniyle önemini korumaktadır. (Kocaöz, 2008: 25)

2001 ve 2005 yılları boyunca geçen süreçte tarım sektörünün yıllık ortalama büyüme oranı % 1,1'dir. Bu dönemde sanayi ve hizmet sektörlerinin ülke ekonomisine katkısının daha hızlı büyümesi nedeniyle tarım sektörünün payı küçülmüştür. Bu dönemde ayrıca tarım ürünleri satış kooperatifleri ve birimleri yapılandırılarak bağımsız yapılara dönüştürülmüştür. Üreticiyi korumak amacıyla 2005 yılında 5363 sayılı Tarım Sigortaları kanunu yürürlüğe konulmuştur. Ayrıca 2005 yılında tarım ürünlerine Lisanslı Depoculuk Kanunu da yine aynı yıl yayınlanmıştır. 2006 yılında AB' ne uyum sürecinde tarımın yaşadığı dönüşümün kırsal alanlarda da uygulanabilmesi için ulusal kırsal kalkınma stratejisi oluşturulmuştur.

2000'li yıllarda çay ve tütün gibi belli başlı ürünlerde kullanılamayan fazla stokların yok edilmesi ve hayvansal ürünler ile yağlı tohumlardaki arz açıklarının olması sektördeki denge ve planlama eksikliğinin olduğunu vurgulamıştır. Bu dönemde devletin tarımı destekleme projeleri kalkınma doğrultusundaki hedefleri engelleyen atılımlar olarak nitelendirilmiştir.

Türkiye' de tarımsal uygulamaların düzenlenmesinde Dünya Bankası ile 2001 yılında imzalanan ARIP Haricinde, 2004 yılında ulusal çapta oluşturulan Tarım Stratejisi Belgesi etkili olmuştur. Bu belge sayesinde kaynakların etkin kullanımı ilkesine bağlı kalınarak ekonomik, sosyal, çevresel ve dünya genelinde olan gelişmelerin düzeyini bütün olarak irdeleyen örgütlü, rekabet gücü fazla, sürdürülebilir tarım yapısının oluşturulması öngörülmüştür.

Tarım sektörü emek yoğun üretim yapısına sahip olduğu için istihdama da katkı sağlamaktadır. Tarımın istihdam içindeki payı 1980 yılında %50,6 iken, 2003 yılında %34,3 oranında gerçekleşmiştir. Tarımda sermaye birikiminin ve teknolojinin harmanlandığı bir üretim yapısına geçilmesiyle ülkenin toplam istihdamı içindeki payı azalmıştır. Sektörün Türkiye'nin genel ekonomik ve sosyal şartlara karşı duyarlı olması yıllar içinde büyüme hızında dalgalanmalara neden olmuştur. (Ekmen, 2017: 14-30)

Cumhuriyetin kuruluşundan 2006 yılına kadar izlenen tarım politikalarında benimsenen ortak amaçlar şu şekildedir;

- Artan nüfusun beslenme ihtiyacının karşılanması
- Tarım ürünlerinde fiyat istikrarının sağlanması
- Üretimde doğal koşullara bağlılığın minimize edilmesi
- Tarımda çalışanlara sürekli ve yeteri kadar gelir temin edilmesi
- Üretilen tarım ürünlerinin yerli pazardan ziyade dış pazardaki payının artırılması
- Tarım sektöründe örgüt düzeninin oluşturulması
- Bilinçli üreticilerin üretimde bulunması
- Modern bir tarımsal üretiminin sağlanması belli başlı amaçlardır.

Tarım politikalarında bu amaçlara ulaşabilmek için toprak reformu yoluyla arazi dağıtılması, girdi sübvansiyonları, destekleme fiyatları, üretim teşvikleri, ithalat kısıtlamaları, ihracat kısıtları, vergi istisnaları ve eğitim araştırma faaliyetleri gibi uygulamalar kullanılmıştır.

Tarımsal üretim, bitkisel, hayvansal, orman ürünleri ve su ürünleri üretimi olmak üzere dört bölümde sınıflandırılmaktadır.

Ülkemizde bitkisel üretim hayvansal üretime göre oldukça büyük oranda gerçekleşmektedir. Ülkemizde hayvansal üretimin az olması tüketimini de olumsuz yönde etkilemektedir. Beşer yıllık kalkınma planlarında tarımsal hasıla bileşiminde bitkisel üretimin görece olarak payının azaltılması, hayvancılık, ormancılık ve su ürünleri üretiminin paylarının artırılması hedeflenmektedir. Fakat hedeflere istenilen ölçüde ulaşamamıştır. Ormancılık ve su ürünleri üretiminde göreceli yükselmeler olsa da istenilen kadar gerçekleşmemiştir. Amaçlananın tam tersine 1980’den sonra hayvancılık kesiminin payı düşüşe geçmiştir. Bu durum gelişmekte olan bir ülkenin tarım üretim talebinin yapısal dönüşümüyle ters düşmektedir. Ülkeler geliştikçe et, süt, balık gibi hayvansal ürünlerin taleplerinin bitkisel ürünlerden daha hızlı artması beklenmektedir. (Zeybek, 2012: 43-44)

Bir sektörün değişim tablosu en açık dış ticaret verileriyle tespit edilebilmektedir. Tarım sektörü ise 1980 yılından sonra ithal ikameci bir dış ticaret modelinin benimsenmesiyle yenilenme sürecine girmiştir. Türkiye’nin tarım ürünleri

ihracatı 1980 yılında %57,4 iken 1998 yılında %10, 2004 yılında ise %4,2'lere gerilemiştir.

1980'den 2000'li yıllara gelinceye kadarki 20 yıllık süreçte tarım ürünleri ihracatının payı azalırken, ithalatının payı aynı oranda kalmıştır.

Türkiye tarımsal üretim potansiyeline sahip olsa da tarımsal dış ticaret dengesindeki gelişmeler şaşırtıcıdır. Ülke coğrafi konumu ve zengin toprak çeşidi sayesinde tarımsal üretime elverişli olmasına rağmen istenilen başarı elde edilememiştir. Hızlı nüfus artışı olsa da tarımda hedeflenen verime ulaşamamıştır. Tarımsal tüketim karşılanamadığından ithalat artış göstermiş ve dış ticaret dengesi bozulmuştur.

2000'li yıllarda tarıma dayalı dış ticaretimizde Avrupa Birliği ülkeleriyle yoğun ilişkiler içindeydik. 1980 ve 2000 yılları arasında AB ülkeleriyle yaptığımız tarımsal ihracatımız azalırken, tarımsal ithalatımızda artış yaşanmıştır.

AB ülkelerinden sonra tarımsal ve toplam dış ticaretimizde Kuzey Amerika ve Ortadoğu ülkeleri de önemli paylara sahiptirler.

1980 yıllarından 2000'li yıllara gelinceye kadar AB ülkelerinin payı azalırken Kuzey Amerika, Diğer Asya ve Orta Doğu ülkelerinin paylarında artış gözlenmiştir. 1980 yılı sonrasında tarımın ihracattaki payı azalırken ithalattaki payı artmıştır. Görüldüğü üzere Türkiye tarımsal üretime elverişli bir ülke olmasına rağmen diğer ülkelerden tarımsal ürün ithal etmektedir. Türkiye 2000'li yıllardan itibaren AB ülkelerinin tarımsal ithalatında dördüncü, tarımsal ihracatında on beşinci sırada yer almaktadır. (Kocaöz, 2008: 28-32)

Tarımsal üretimi bitkisel üretim, hayvansal üretim, orman ürünleri ve su ürünleri üretimi olarak kategorize edebiliriz.

Ülkemizde bitkisel üretim tarımsal faaliyetler içinde en büyük payı almaktadır. Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet yıllarında da bitkisel üretim en etkin alt üretim kolu olmuştur. 1980 ve 2000 yılları arasında bitkisel üretimin tarımsal hasıladan aldığı pay %55 civarında, hayvansal üretimin payı %30, orman ürünleri ise yaklaşık %5 paya sahiptir. (Kocaöz, 2009: 33)

Tarımsal üretimimizin büyük parçasını bitkisel üretim oluşturmaktadır. Tahıllardaki yüksek koruma ve iç pazara müdahaleler sonucunda hayvancılık geri planda kalmıştır. Ayrıca hayvansal tarım için gerekli maliyetlerin yüksek olması da diğer bir etkidir.

Türkiye geniş tarımsal coğrafyaya sahiptir. Dünyada ekili ve dikili alan sıralamasında ilk 15'tedir. Mera ve orman arazileri açılarak tarımsal üretim için uygun topraklar oluşturulmaktadır. Orman ve mera alanlarının tarımsal üretim için açılması yanlış bir uygulama olsa da nadas alanlarının daraltılmasını sağladığından ülkenin tarımsal üretimi açısından olumlu bir sonuçtur.

Türkiye, üretiminin %90'ı tarımdan oluşan Osmanlı'nın varisleri olduğu için tarım sektörü ekonomi içinde önemini korumaktadır. Fakat 1980 sonrasında ülkede yaşanan yapısal dönüşümle birlikte piyasa ekonomisine geçiş ihracatın yoğun olduğu sanayi sektörüne ağırlık verilmesinde etkili olmuştur. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak tarımın GSMH'den aldığı pay azalmıştır. Tarımsal üretimde, bitkisel ürünlerin %57, hayvansal ürünlerin %34, su ürünlerinin %2,9, orman ürünlerinin payı ise %5,8'dir. Gelişmiş ülkelerde hayvansal üretimin bitkisel üretimden daha fazla gerçekleştiği gözlenmektedir. Tarımsal üretim artsa da, ticaret hadlerinin tarım ürünlerinin yararına olmaması, tarım ürünlerinin talep esnekliğinin düşük olması ve diğer sektörlerin daha hızlı gelişmesi tarımın ülke ekonomisi içindeki payını azaltmıştır. (Ekmen, 2017: 15)

1980 sonrasında sebze ve meyve üretimi için kullanılacak arazilerde artış gözlenmiştir. Bu dönemde bağ ve zeytin alanlarında daralma yaşanmıştır. Zeytin arazilerindeki bu azalmanın en büyük nedeni turizm için yapılaşmanın hız kazanmasıdır.

Planlı dönemde hayvancılık, ormancılık ve su ürünlerinin tarımsal hâsıla içindeki paylarının artırılması hedeflense de gerçekleştirilememiştir. Hatta 1980 sonrasında hayvansal tarımın payı azalmıştır. Türkiye'de zaman içinde hayvansal üretimin durağanlaşması veya diğer ülkelere oranla daha az artması Türkiye'nin üretim tekniklerini geliştirememesinden kaynaklanmaktadır.

Verimi arttırıcı kimyasal gübre, sulama, tarımsal ilaç, ıslah edilmiş tohum gibi girdilerin tarımda kullanımı hızla artış göstermiştir. Fakat 1980'den sonra

izlenilen politikalar nedeniyle tarımsal üretim için gerekli bu girdilerin kullanımı azalmıştır. Bu nedenle tarımsal verimde de azalma meydana gelmiştir.

1950'lerden itibaren Marshall yardımlarının da desteğiyle tarım sektöründe gözlenen makineleşme sayesinde işlenen ve tarım faaliyeti için kullanılan arazi miktarında artış yaşanmıştır. Ekim alanlarının genişlemesinde makineleşme kadar nüfus baskısı da etkili olmuştur.

Bitkisel tarımımızda tarla bitkileri içerisinde tahıl ağırlıklı bir şekilde üretilmektedir. 2000 ve 2005 yılları arasında nadasa bırakılan araziler dahil ekilen alanların %56'sı buğday ve arpa üretimi için kullanılmaktadır. Buğday gelişmiş ülkeler de çok az tüketilirken, bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde temel besin maddesi olarak kullanılmaktadır. Türkiye Dünya buğday üretiminde ön sıralarda yer alsa da talep fazlalığı nedeniyle ithalatı yapılan ürünlerdendir. Türkiye'de hem hayvancılıkta yem olarak hem de bira sanayisine ham madde sağlamak amacıyla arpa buğdaydan sonra en yaygın üretilen tarım ürünüdür.

Dünyada zengin besin değerine sahip olmasına rağmen baklagiller üretimi gittikçe azalmaktadır. Türkiye baklagiller üretimi sıralamasında üçüncülüğünü korumaktadır.

TÜİK verilerine bakıldığında ülkemizde 1980'li yılların başında 80 milyon olan hayvansal üretim 2005 yılına gelindiğinde 46 milyona gerilemiştir. 25 yıllık süreçte hayvansal üretim yarıya düşmüştür. 1980 sonrasında hem hayvan sayısında hem de verim miktarında düşüş gözlenmiştir. Kültür inekleri ithal edilse de doğru şekilde bakılmadığından yozlaşmıştır. Ülkemizde yerli ırk nüfusunun fazlalığı verimliliğinde düşük olmasına neden olmaktadır. Üretim artışının sağlanabilmesi için küçük aile şirketleri yerine kurumsallaşmış büyük şirketlerin faaliyet göstermesi, ileri teknoloji kullanılarak kapalı alanlarda hayvancılık gerçekleştirilmelidir. Aynı zamanda devletin teşviklerinin planlı olması hayvansal üretime sermaye şirketlerinin de dâhil edilmesi sağlanmalıdır.

Ülkemiz coğrafi konumu ve su kaynakları çeşitliliği oldukça zengin olan bir ülke olmasına rağmen su ürünleri üretimi beklenen ölçüde gerçekleşmemektedir. Türkiye'de 1990 yılının sonlarında su ürünleri üretiminin milli gelirden aldığı pay %2,5'e kadar çıksa da potansiyel üretim seviyesinin oldukça altında gerçekleşmiştir.

Ülkemizde su ürünlerinin gelişmemiş olmasının yanında tüketimi de oldukça azdır. Üretimin gelişmemesinde küçük ölçekli şirketlerin piyasaya hâkim olması sermaye şirketlerinin yok denilecek kadar az olması etkili olmaktadır. Su ürünleri avcılığı genellikle sahil kasabalarında küçük şirketler tarafından yapılmaktadır.

Su ürünleri ülkemizde hem ihraç hem de ithalat kalemidir. İç ve dış pazara taze, işlenmiş, dondurulmuş, tuzlanmış, paketlenmiş, salamura ve konserve şeklinde sunulmaktadır. Ülkemizde balık unu yağı ve sanayisi de bulunmaktadır.

Endüstriyel bitki üretimi 2006 yılında %7,5 oranındaydı. Şeker pancarı, pamuk ve tütün en çok üretilen endüstri bitkileridir. Şeker pancarı aynı zamanda ihraç da edilmekteydi.

Tekstil sektörünün hızla gelişmesi ve büyümesi sonucunda yerli pamuk yeterli olmadığından ithalatı yapılmıştır.

İnsan gücünün yoğun olarak kullanıldığı tütün ise kota uygulamaları nedeniyle gerekli miktarda üretilmemektedir. Bunun sonucu olarak yabancı menşeli tütün tüketimi oldukça yaygındır.

Türkiye’de yağlı tohum üretiminde en büyük paya ay çiçeği sahiptir. Dünyada sayılı ay çiçeği üreticilerinden olsak da yerli üretimle karşılanamayan tüketim talebi ithalatı beraberinde getirmektedir. Bitkisel yağ açığı izlenilen yanlış politikalar nedeniyle devam etmektedir.

Ülkemizde üretimi gerçekleştirilen başlıca yumrulu bitkiler patates, kuru soğan ve sarımsaktır. Patates ve soğan üretimi için verim arttırıcı tohumlar kullanılarak daha etkin bir üretim gerçekleştirilmektedir. Fakat dış piyasa belirsizliği ve fiyat dalgalanmaları nedeniyle elde edilen ürünlerin saklanması için uygun koşulların olmaması talebe yönelik üretimin gerçekleşmesini engellemektedir.

Türkiye’de tarımın verimsiz seyretmesinin nedenleri arasında bilinçsiz tarım, alt yapı yetersizliği, sulu tarım için gerekli kaynaklarımız mevcut olsa da yeteri kadar etkin kullanılamaması yer almaktadır. Tarımda verimliliği arttıracak önlemler alınmadan, Türk tarımının devlet üzerindeki mali yükü hafifletilemez ve ülke güçlü bir tarımsal yapıya sahip olamaz. (Kocaöz, 2008: 33-37)

Türkiye tarım sektörü 2002- 2013 yılları arasında geçen süreçte neredeyse her yıl büyüme gerçekleştirmiştir. Avrupa’ da tarımsal hâsıla sıralamasında dördüncü sıradan birinci sıraya çıkmıştır. Bu 10 yıllık süreçte tarımsal ihracatımızda üç kat artış gözlenmiştir.

Gıda ve Tarım Bakanlığı 2002 ve 2013 yıllarını kapsayan zaman diliminde tarımsal faaliyetlerin ve gelirin arttırılması için yeniliklere adım atmışlardır. Tarım sektöründe etki yaratan başlıca kanunlar şunlardır;

- Yeni bitki çeşitlerine ait ıslahçı haklarının korunmasına ilişkin kanun (2004)
- Gıdaların üretimi, tüketimi ve denetlenmesine dair kanun hükmünde kararnamenin değiştirilerek kabulü hakkında kanun (2004)
- Tarımsal üretici birlikleri kanunu (2004)
- Organik Tarım kanunu (2005)
- Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk kanunu (2005)
- Tarım sigortaları kanunu (2005)
- Toprak kullanımı ve Arazi kullanımı kanunu (2005)
- Tarım kanunu (2006)
- Tohumculuk kanunu (2006)
- Tarım ve kırsal kalkınmayı Destekleme Kurumu kanunu (2007)
- Biyogüvenlik kanunu (2010)
- Nelenier Hizmetleri, bitki sağlığı, gıda ve yem kanunu (2010)
- Expo 2016 Antalya kanunu (2012)
- Mera kanununda değişiklik (2013)
- Toprak koruma ve Arazi kullanımı kanununda değişiklik yapılması hakkında kanun (2014)

Organik tarımın küresel bazda yaygınlaşmasıyla tarım alanları 90 bin tekrardan 796 bin hektara çıkartılmıştır. 2006 yılından itibaren çevreye ve doğal kaynakları olumsuz etkileyen havadan zirai ilaçlama yasaklanmıştır. Toprağa uygun gübre kullanımı teşvik edilmiştir.

Yüzde 50 devlet destekleri tarım sigortaları 2006 yılında uygulanmaya başlanmıştır. Hayvancılıkta ıslah konusunda suni tohumlama yapılmıştır. Tarımsal destekler, verimlilik, kalite, sağlık ve kırsal kalkınmayı esas alacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Doğrudan Gelir Desteği uygulaması yerine alan bazlı destek uygulamaları arttırılmıştır.

2012 yılında tarım parsellerinin uydu teknolojilerini kullanarak belirlenmesi ve kayıt altına alınması sayesinde parsel başına üretim ve desteklerin kontrol edilmesi mümkün hale gelmiştir.

1980’li yıllara gelinceye kadar Türkiye ekonomisi için mühim derecede katma değer sağlayan tarım sektörü, bu yıllardan sonra liberalleşme, serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesi, sanayi, inşaat ve hizmet sektörlerine ağırlık verilmesiyle düşüş eğilimi göstermiştir. 1980’li yıllarda milli gelire etkisi %26 iken 2013 yılına %8,5’lere düşmüştür. Aynı şekilde 1980’li yıllarda ihracata %57 oranında katkı sağlarken 2013 yılında ise beş katı az olan %10 oranında gerçekleşmiştir. Ancak oranlarda gözlemlenen bu düşüş tarımsal çıktının azaldığı anlamına gelmemektedir. Ekonomiye etki eden diğer sektörlerin daha süratli gelişmesinin bir sonucudur. (Ekmen, 2017: 21)

2014 yılında çıkarılan Toprak koruma ve Arazi kullanımı kanununda yapılan değişiklik miras yoluyla bölünmüş tarım arazilerini birleştirmeye yönelik olan kanun cumhuriyet tarihimizin en önemli yeniliğidir. Damla ve sulama yatırımlarına sıfır faizli kredi ve % 50 hibe desteği imkânları tarımsal faaliyetleri geliştirmek ve arttırmak amacıyla yapılan belli başlı çalışmalardır.

Çiftçilerin finansman ihtiyaçlarının daha uygun koşullarda sağlanabilmesi için tarımsal kredilerin faizleri düşürülmüş ve kredi miktarı arttırılmıştır. 2002 yılında %59 olan faiz miktarı ise 2014 yılında sıfır ya da %8,25 civarında seyretmiştir. Kredi miktarı ise 2002 yılında 530 milyon TL iken 2014 yılına gelindiğinde 16,7 milyar TL’ ye çıkmıştır.

Türkiye iklim özellikleri, coğrafi yapısı ve halkının tarımsal üretim kökenli olması nedeniyle bitkisel ve hayvansal tarım üretimine elverişli bir ülkedir. Fakat hiçbir dönemde potansiyeli kadar verim gerçekleştirememiştir. İstenilen verime ulaşamamasının başlıca nedenleri şunlardır.

- *“Tarım topraklarının dağılımındaki eşitsizlik,*
- *Tarımsal yapıya küçük ve çok parçalı işletmelerin egemen olması,*
- *Uygulanan ekonomi politikalarının bir sonucu olarak sanayi kökenli girdilerin ülke içinde tekel fiyatlarıyla satılması,*
- *Tarım makinelerinin geri teknolojiyle üretilmesi,*
- *Toprağın ıslah edilmemesi,*
- *Pazarlama ve devletçe uygulanan destekleme politikalarının yetersiz ve çarpık oluşudur.”*(m.bianet.org, Oral, 2002)

Ayrıca beraberinde ülkenin birçok yapısal uyum programlarına uyma zorunluluğu tarım sektörünün gerilemesine neden olmuştur. Uluslararası sermaye ve işbirlikçilerinin IMF ve Dünya Bankası vasıtasıyla mecbur bıraktıkları 1980 başında uygulamaya konulan uyum programı 1997 sonrasında tarımsal üretimden devlet desteğinin azalmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler Türkiye’nin açık bir pazar haline gelmesini beraberinde getirmiştir. Uluslararası sermaye sahiplerinin yaptığı düzenlemeler gereğince sübvansiyonlar çiftçiye doğrudan ya da dolaylı olarak yapılan desteklemeler direkt ya da aşama aşama kaldırılmıştır. Üreticilerin yan finans musluklarının kapatılması çiftçilerin bir bölümü ya üretimden ya da verim artırıcı üretim girdilerinin kullanımından vazgeçmeye sürüklemiştir.

Tarımsal faaliyetlerin azalmasıyla üretim iç talebi karşılayamaz olmuştur. Tarımsal üretimdeki artış hızı son 20 yılda nüfus artış hızının çok gerisinde kalmıştır. Uygulamaya konulan politikalarla çiftçi üretimden uzaklaşırken, ihracat kısıtlamaları yapılmaktadır. Ayrıca yerli üretimin yetersiz olması döviz kaybına neden olmaktadır. Sübvansiyonlarla desteklendiği için dışarıdan ucuza alınan ürünler, yerli üreticiyi zararına satmaya mecbur bırakmakta ve üretimden vazgeçmelerine neden olmaktadır. (Oral,2018)

2015 yılında tarım sektöründe gerçekleşen %7’lik büyüme milli gelir içinde önemli bir paya sahip olmuştur. Tarım sektörünün bu dönemdeki alt sektörlerindeki büyüme paylarına bakıldığında bitkisel üretim %9, hayvancılık %2,1 ve su ürünleri %3,3 oranında gerçekleşmiştir.

Tarım sektörünün milli gelirdeki payı düşse de hala önemini korumaktadır. 2015 yılında 147,2 milyar lira tarımsal hasıla elde edilmiş ve milli gelirden %7,5 pay almıştır.

Bütün sektörlerde olduğu gibi tarımda da üretilen ürünlerin ihraç edilebilir olması dış ticarete katkı sağlaması önemlidir. (Özdemir ve diğerleri,2016: 160)

2015 yılında Türkiye'nin başlıca tarım sorunları şu şekildedir. Miras hukuku nedeniyle tarım toprakları varislere paylaştırılmak zorunda kalıyordu. Bu nedenle küçülen topraklarda çoğu zaman tarımsal faaliyetlerden vazgeçiliyordu. Ayrıca tarımsal faaliyetleri sürdüren işletmelerin küçülmesini de beraberinde getirmektedir. Küçülen işletmeler üretim maliyetlerini elde ettikleri az miktarda kazançla karşılayamadıkları için üretimden vazgeçmektedirler. Gübre, zirai ilaç, mazot gibi üretim girdilerinin maliyetinin artması tarım üreticisini doğrudan etkilemektedir. Uluslararası para fonu (IMF) Dünya Bankası (WB) ve Avrupa Birliği gibi toplulukların dolaylı yoldan tarımsal faaliyetlere müdahale etmesi de sektörü olumsuz etkilemektedir. Eskiden direkt üretim girdisi olarak verilen desteklerin 2015 yılında nakit para şeklinde verilmesi desteklerin gerçek üreticilere ulaşmamasına neden olmuştur. Tarım sektöründe küçük ölçekli aile şirketlerinin ağırlıkta olması üretim için gerekli eğitim ve teknoloji kullanımına engel teşkil etmektedir. Örgüt yapısının oluşturulamaması da araçlar tarafından üreticiden düşük fiyatlarla alınan ürünün tüketiciye yüksek fiyatla satılmasını beraberinde getirmiştir. Planlı bir üretim yapılmadığından çiftçiler ürettiklerini etkin bir şekilde satamamışlardır. (Ekmen, 2017: 9)

Türkiye 1994 yılından 2016 yılına kadarki süreçte tarımsal gıda ile diğer sektörlerin ihracat ve ithalatları birbirlerine yakın oranlarda büyüme göstermiştir.

Tarım sektörü geleneksel ihraç ürünlerinin ihracatını arttırırken bir yandan da azami miktarda diğer işlenmiş gıda sanayi ürünlerinin artışını sağlamaktadır. Yapılan gıda sanayisi ürünlerinin üretiminde ve ihracatında daha hızlı bir büyüme gerçekleştirilmelidir. Aksi takdir de Türkiye hızla gelişen dünya pazarındaki konumunu kaybedebilir.

Tarımsal üretimde imalat ve dağıtım teknolojilerinin değişmesi uluslararası ticareti etkilemektedir. Hala kara saban, klasik sulama yöntemleri, mera hayvancılığı,

avlanma ile gerçekleştirilen su ürünleri tarımı vb. dinozorlaşmış faaliyetlerle istenilen ölçüde tarımsal üretim sağlanamamaktadır. Artık tarım dışı sektörlerde olduğu gibi tedarik zincirine girmek değil, kalıcı olmak hatta diğer zincirlerde de yer edinmek gerekmektedir. Sürekli gelişen dünya ile mücadele edebilmek için tek yönlü ve geçici tedbirlerden vazgeçilmelidir. Daha etkin ve kalıcı çözümlerle tarım sektörüne müdahaleler gerçekleştirilmelidir. (www.tim.org.tr. Tarım Raporu,2016: 16-19)

Dünyada yaşanan sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin en önemli kanıtı dış ticaret verileridir. 1980’lerden itibaren dünyanın toplam dış ticareti 60 kat artmıştır. Ulaşım ve haberleşme kanallarının gelişmesi, küresel bazda imzalanan anlaşmaların artması dış ticareti arttıran başlıca etkenlerdir. Dış ticaretteki bu gelişmelerden tarım sektörü de payını almıştır. Birçok tarımsal üründe kısıtlama yapılsa da 40 yılda tarımsal dış ticaret 25 kat artış göstermiştir. (Özdemir ve diğerleri,2016: 170)

“Tahıl ambarı” olarak nitelendirilen ülkemiz buğday, arpa ve mısır gibi ürünlerdeki yeterlilik oranlarında gerilemektedir. Tarımsal dış ticaretin serbestleştirilmesi sonucunda birçok üründe ithalatçı konumuna gelindi. Türkiye emperyalist metropollerin açık pazarı olmaktan kurtulmak istiyorsa IMF ve Dünya Bankasının dayattığı programı çöpe atarak ülkenin doğal, koşullarına, halkın gereksinim ve çıkarlarına uygun bir programı hayata geçirmek zorundadır. (Oral,2018)

Türkiye doğal kaynaklar açısından zengin olsa da, çok sayıda tarım ürününün özellikle hayvansal gıda ürünlerinin üretiminin yapıldığı işletmelerdeki yapısal düzensizlikler, yetersiz teknoloji kullanımı ve verimin düşük olması gibi sorunları da bünyesinde bulundurmaktadır. Tarımsal faaliyet gösteren işletmelerin küçük ve parçalı olması bu sorunların ana kaynaklarından biridir. Türkiye daha kurumsal, yeniliklere açık ve teknolojiyle insan gücünün harmanlandığı tarımsal faaliyetleri meydana getirmelidir.

1.4. HOLLANDA'DA TARIMIN GELİŞİMİ

“Hollanda Krallığı, Hollanda ve Karayip Denizindeki altı adadan oluşmaktadır. Avrupa Birliği'nin alan olarak en küçük ülkelerinden bir tanesi olan Hollanda Batı Avrupa'da Kuzey Denizi kıyısında, Almanya ve Belçika arasında yer almaktadır. Ren, Maas ve Shelde nehirlerinin deltasında kurulmuş olan Hollanda'nın 41526 km²'lik yüzölçümünün 7578 km²'lik kısmı(%18) su ve kanallardan oluşmaktadır. Coğrafi yapısı itibariyle düz bir araziye sahip olan ülke topraklarının yarısından çoğu deniz seviyesinin altında bulunmaktadır. Varlığını hidrolik mühendisliğine borçlu olan Hollanda topraklarının %20 si “polder” adı verilen denizden kazanılmış topraklar olup ülke topraklarının 2/3 si dünyanın en geniş kapsamlı su kontrol projeleri sayesinde korunmaktadır.” (Hollanda Ülke Bülteni,2014)

“Hollanda nemli ve yağışlı bir iklime sahiptir ve yağışlar tüm yıl boyunca görülmektedir. Hollanda'nın iklimi Kuzey Denizi kıyılarında bulunması ve Karayip bölgesinden gelen “gulfstream” etkisiyle ılımlıdır. Diğer taraftan, düz bir arazi yapısına sahip olan ülkede Kuzey Denizi'nden esen rüzgarın, özellikle deniz kıyısında etkisi hissedilmektedir. Konumu nedeniyle değişik hava koşullarının yaşanabildiği bir ülke olan Hollanda'da aynı gün içinde birkaç kez güneşli ve yağışlı hava yaşanabilmektedir.”(Hollanda Ülke Bülteni,2014)

19. yüzyılın başlarında, Hollanda' da tarım küçük ölçekli karma çiftliklere yoğunlaşmaktadır. Tarım arazileri oldukça azdır ve ilk zamanlar bu alanların çoğundaki yetiştirilen ürünler hayvanların yem ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla işlenmektedir. Geri kalan kısımlarda yetiştirilen ürünler haftalık veya aylık pazarlarda satılmakta ya da çiftçiler kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kullanmaktadırlar. Hollandalı üreticiler diğer ülkelere göre az miktardaki topraklarda oldukça verimli bir tarımsal üretim gerçekleştirmektedirler. Buradaki insanların çoğu geçimlerini tarımsal üretimden sağlamaktadırlar. 1900 yılındaki verilere göre tarımda yaklaşık 2.8 milyon çalışan istihdam edilmektedir. (Jongen ve diğerleri, 2003: 261)

Hollanda 1. Dünya Savaşında tarafsız kalmıştır. Fakat 2. Dünya Savaşında 1940'ta Almanlar tarafından işgal edilmiştir. Beş yıllık işgal süresi bittiğinde Hollanda tarafsızlık politikasından vazgeçmiş ve NATO ile Avrupa Ekonomik Topluluğuna üye olmuştur.

Hollanda küçük bir ülke olduğundan toprakları az ve yetersizdir. Polder adını verdikleri denizi doldurarak ve bataklıkları kurutarak toprak kazanma sistemini geliştirmişlerdir. Hollanda'nın topraklarının 1/4'ü polder sistemiyle kazanılmıştır. 2/3'ü ise su koruma projeleriyle elde edilmiştir. Topraklarının az olmasının yanında ikliminde soğuk seyretmesi Hollanda' da seraların gelişmesinde etkili olmuştur. (Hollanda Ülke Bülteni,2014)

Hayvansal tarım üretiminin ağırlıklı olduğu bir dönemden bitkisel üretime doğru artış eğilim gösteren bir tarım yapısına geçilmiştir.1930'ların Ekonomik Buhranı ve İkinci Dünya Savaşı dönemlerinde ve sonrasında yaşanan gıda sıkıntısı Avrupa Hükümetlerini tarım sektörüne yoğun bir şekilde müdahale etmeye zorlamaktadır.

Hollanda bu dönemde ulusal ekonominin canlanması için sanayi üretimi artırımı ve sermaye yatırımını hedeflemektedir. Halkın satın alma gücünü arttırmak için yiyecek ve diğer hayati öğelerin fiyatlarının bu dönemde yapay olarak düşürüldüğü gözlenmektedir.

Makinelerin daha genel kullanımı ve yaygınlaştırılması, bitkisel, hayvansal ürünlerin arttırılması ve çiftlik emeğinin daha etkin hale getirilmesi tarımsal üretimin artışını sağlayan faktörlerdendir. Verim artışı suni gübre, böcek öldürücüler ve yüksek enerjili yemlerin kullanılmasıyla sağlanmaktadır. Bununla birlikte yollar ve köylerle ilgili konumlarını iyileştirme amaçlı arazi toplulaştırma politikaları gıda üretimini arttırmada önemli rol oynamıştır.

Avrupa Entegrasyonu 9 Mayıs 1950'de Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurulmasını öneren Sahuman Deklarasyonu ile başlamaktadır. Tarım önemli sektörlerden biri olduğundan Avrupa Uluslararası Deklarasyon sürecine dahil edilmektedir.

1957 yılında imzalanan Roma Antlaşması, iç pazarın gelişimi ve ortak tarım politikası gibi olguların ilk aşaması olarak bilinmektedir. Tarım Avrupa'daki uyum sürecinde önemli bir yapı taşı haline gelmiştir. İkinci Dünya Savaşından sonra Hollanda' da tarımsal bir dönüşüm süreci yaşanılmaktadır. Teknolojideki inovasyonlar, eğitimdeki gelişmeler ve daha iyi erişilebilirlik Hollanda'nın kırsal ekonomisinin gelişmesini sağlamaktadır.

Hollanda da bu dönemde emek yoğun karma tarım sisteminden, çeşitlendirilmiş tarımsal üretim ve yüksek sermaye ile son derece uzmanlaşmış bir

tarım sistemine doğru ivme hız kazanmaktadır. Yeni sistem tamamen domuz, inek ve kümes hayvanlarının üretimini maksimize edecek şekilde tasarlanmıştır.

Hollanda da tarımın yoğunlaştırılması ve modernizasyonu süreci 1960'lı yıllarda başlamış ve tarım dışı çiftliklerde bu dönemde ortaya çıkmaktadır. Bu yeni çiftliklerin gündeme gelmesi süt çiftliklerinde azalışı meydana getirmiştir. Fakat Hollanda tarımında en önemli üretim alanlarından biri olan süt üretimi 1960'lardan itibaren muazzam bir artış göstermektedir. Süt çiftliklerinin sayısı önemli derecede azaltılmış olsa da, saatlik ve hektar başına süt üretimi 1985'e kadar artış göstermektedir.

1960'lardan itibaren Hollanda süt ürünlerinin önemli bir ihracatçısı haline geldi ve yurt içi süt üretiminin yaklaşık %60'ı ihraç edilmiştir. 1930- 2000 yılları arasında nüfus iki katına çıkarken süt üretimi üç kata kadar artış göstermiştir. Ekonomik ortamdaki, kurumlar ve piyasa koşullarındaki olumlu değişimler bu artışı sağlamaktadır. Teknolojik değişimlerin süt üretimi üzerinde hatırı sayılır bir etkisi gözlenmektedir. (Jongen ve diğerleri, 2003: 263)

1960 ve 1980 döneminde Hollanda hükümetinin tarım politikası ve daha sonra Avrupa Topluluğunu tarım politikaları tarafından tetiklenen üretim teknolojisindeki bir takım değişiklikler emek üretkenliğini ve çiftlik başına hızlı bir şekilde artan süt üretimini sağlamaktadır.

1970'lere gelindiğinde Avrupa topluluğundaki süt üretimi %100'lük bir oranla doygunluğa ulaşmıştır. Lakin Avrupa dışındaki ülkelere ihraç imkânları kısıtlı olduğundan yüksek oranda sübvans oranlarıyla desteklenmiştir. O dönemde süt tozu ve tereyağı stoklarında çok büyük yığılmalar gözlenmektedir.

1984' de Avrupa Topluluğu arz fazlasını durdurmak için süt üretimine kontenjan uygulamıştır. Bu şekilde toplum çevre düzeni, çevrenin korunması ve kirliliğin azaltılması doğrultusundaki çalışmalara yönlendirilmişlerdir. Süt çiftlikleri örneğin yeterli gübrenin doğru şekilde muhafazası ve düzgün şekilde uygulanmasına ilişkin çevrecilik kriterlerini yerine getirmekteydi. Buna ek olarak daha fazla çiftçi sürdürülebilir üretim ile piyasada kendini farklılaştırmaya ve böylece ürünlerini daha yüksek fiyatlardan satmaya çalışmaktadırlar.

20. yüzyılın ikinci yarısında tarım sektörünün önemini günümüzdekiyle kıyaslarsak tarım 1970'lerde Hollanda ekonomisinde günümüze göre daha önem arz eden bir sektördür. Tarımın Hollanda ekonomisindeki payındaki düşüş yaklaşık 1990

yılına kadar öncelikli olarak olumsuzlaşan fiyatlardan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte Avrupa Birliği tarım politikasında tedricen sıkılaştırılan ve değişen çevresel önlemlerin sonucunda üretim hacminde de azalış gözlenmektedir.

2000’li yıllarda, birincil tarım ve bahçecilik Hollanda’daki arazi kullanımının yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktadır. Hollanda’da 1.930.000 hektarlık arazinin %53’ü otlak, %42’si ekilebilir arazi, %3’ü sebze ve meyve, %2’si çiçek, süs bitkileri ve tohum ıslahı için kullanılmaktadır.

Çiftlik sayılarında son 25 yılda %2,3 oranında azalış seyredilmektedir. 1950’de Hollanda’da 410.000 çiftlik mevcutken, 2008 yılında bu sayının 80.000’e kadar indiği izlenilmektedir. Büyük çiftlikler üretimde sürekli olarak büyük paya sahiptiler. Sürdürülebilirlik her sektörde olduğu gibi tarımda da büyük önem arz etmektedir. 2000 yılına kadar hızlı gelişmelerin ardından çevresel kısıtlamalar tarım sektörünü de olumsuz yönde etkilemiştir.

Süt, ekilebilir tarım ve bahçecilik sektörü Hollanda’daki en önemli 3 tarım alanıdır. Süt sektöründe 1980 yılında 40-50 ineğe sahip 50.000 süt çiftçisi varken 2011 yılına gelindiğinde yaklaşık 60 ineğe sahip 25.000 süt çiftliği faaliyet göstermektedir.

2008’de Hollanda yaklaşık 24.000’den fazla çalışanı bulunan 11.000 ekilebilir çiftliğe sahiptir. Başlıca ekilebilir bitkiler, tahıllar, yem bitkiler, şeker pancarı, sofr patatesleri ve baklagillerden oluşmaktadır. En çok ekilebilir bitkiler sıklıkla Noart Brabant, Gelderland ve Overijsel eyaletleri gibi kumlu verimli topraklarda yetiştirilmektedir. Son yıllarda otomobiller ve gemiler için yakıt olarak kullanılan kolza tohumu yetiştiriciliği ülkenin kuzey eyaletinde gözlenmektedir. Hollanda’da ekilebilir çiftlik alanları nispeten küçük olmasına rağmen Hollanda tarımında bahçecilik sektörü en önemli alanlardan biridir. 2003 yılında bahçecilik sektöründen 6.5 milyar Euro ‘lük ihracat cirosu elde edilmiştir. Bahçecilik hem süs hem de yenilebilir bitki üretimini içermektedir. Hollandalı üreticiler Avrupa Birliği’nin süs bitkileri ihracatının %70’ini ve toplam çiçek soğanı ihracatının %93’ünü oluşturmaktadır. En büyük çiçek soğanı alıcıları Amerika Birleşik Devletleri, Almanya ve Japonya’dır. Almanya, İngiltere ve Fransa’da en önemli çiçek ve bitki alıcılarıdır.

Bahçecilik ürünlerinin ikinci grubu meyve ve sebzelerden oluşmaktadır. Almanya ve Birleşik Krallık başta olmak üzere Avrupa'nın yaklaşık dörtte birlik sebze ihtiyaçları Hollanda tarafından karşılanmaktadır.

2011 yılına gelindiğinde Hollanda yaklaşık 540 milyon kilo domates ihraç etmektedirler. Hollanda domateslerinin başlıca önemli pazarları Almanya ve Birleşik Krallık'tır.

Bahçeciliğin büyük kısmı seralarda gerçekleştirilmektedir. Dünya'daki cam hanelerin yaklaşık dörtte biri Hollanda'dır. Bu seralarda yetiştirilen ürünlerin %75'i ihraç edilmektedir. 2008 yılına gelindiğinde seralarda yapılan tarımda yaklaşık 60.000 kişi istihdam edilmektedir. Ülkenin önemli çalışma alanlarından birisidir.

2009 yılında Hollanda Tarım, Gıda ve Doğa Kalitesi Bakanlığı'nın politikası büyük oranda sürdürülebilir tarıma odaklanmaktadır. Nisan 2009 yılındaki Hollanda Bakanlar Komitesinin geleceği için Çalışma Politikası kapsamında 50 milyon Euro'luk teşvik paketi sunulmuştur. 2009 ve 2010'da, tarımın sürdürülebilirliğine önem veren pazarlarda gelişme ve yatırımların hızlandırılması için 20 milyon Euro'nun tahsis edildiği gözlenmektedir.

Tarım Hollanda ekonomisinde önemli bir yerdedir. ABD'nin ardından dünyanın ikinci büyük tarım ihracatçısıdır. Ülkede kişi başına düşen toprak oldukça az olsa da ileri teknoloji ve makine kullanımı dünyanın en önemli tarım ihracatçılarından birisi olmasını sağlamıştır. Geleneksel olarak güçlü olan tarım, gen mühendisliği, gübreleme ve çapraz dölleme konuları başta olmak üzere ar-ge faaliyetlerine verilen önem sayesinde hektar başına alınan ürünün fazlalığı dikkat çekmektedir. Hollandalı çiftçiler ortalama olarak AB'deki çiftçilere göre dönüm başına 2,5 kat daha fazla ürün elde etmektedir. (Hollanda Ülke Bülteni,2014)

Tarım ve çiftlik araç gereçleri, makineler ve teçhizatlar, tohumlama, seracılık, paketleme ve tasarım teknikleri oldukça gelişmiştir. Gıda ve yiyecek konusunda araştırma geliştirme merkezinin bulunduğu Wageningen şehrinde ve civarında 10 bin araştırmacının çalıştığı bu gıda vadisi yiyecek ve gıda alanında küresel bir motor niteliği taşımaktadır. Uzun vadeli hedefin yeni ürünler, hizmetler ve işleme yöntemlerini besleyen ar-ge faaliyetleri ile Hollanda'yı yiyecek ve gıda deltası haline getirmiştir. Toplam alanın yarısından fazlası tarımsal üretim için kullanılmaktadır. Avrupa'nın sebze ihracatının yaklaşık %30'u Hollanda tarafından gerçekleştirilmektedir. Hollanda'nı en önemli ihracatçı ülkeleri Almanya, Fransa ve

İngiltere’dir. En önemli tarımsal ürünleri çiçek soğanları ve peynirlerdir. Bununla birlikte Hollanda çiçek, et ve et ürünleri, meyve, sebze, bira, süt ürünleri, çikolata, nişasta türevleri ve tohum gibi ürünlerin hem önemli üreticilerinden hem de ihracatçılarındandır. Hollanda kesme çiçek ve soğanlarının üretiminde ve açık arttırmasında, süt ürünleri, kakao ve mantar üretiminde dünyada birinci sırada gelmektedir. Bahçecilik ve çiçekçilik sektörleri küresel düzeyde belirleyicidir. Bu sektördeki işletmelerde üretim, ar-ge, lojistik, alt yapı ve ihracat konularında devlet ve firmalar işbirliği içinde çalışmaktadırlar. Dünyada kesme çiçek ve süs bitkileri ticaretinde merkez olan Hollanda’da kesilmiş olan çiçekler etkin arz zinciri sayesinde aynı gün içinde New York’a teslim edilebilmektedir. (Hollanda Ülke Bülteni,2014)

Bununla beraber tarımın ekonomideki payı 1970’lerde %5 iken günümüzde %1,5’lere kadar düşüş göstermiştir. Bu gerilemede 1990’lara kadar tarım ürünleri fiyatlarının gelişiminin genel fiyat artışlarının gerisinde kalması etkiliyken, daha sonra üretim rakamlarının genel ekonomik büyümeye paralel olarak artmaması etkili olmuştur. Üretim artışını frenleyen unsurlar katı çevresel önlemler, AB’nin tarım politikasındaki değişiklikler ve tarıma yönelik teşviklerdeki azalmalardır. (Hollanda Ülke Bülteni,2014)

Yıllar itibariyle genel olarak tarla bitkileri üretiminde azalmalar görülürken sera bitkileri üretiminde artışlar dikkat çekmektedir. Bu gelişmeye açık tarım yapılan araziler azalırken sera alanlarının genişlemesi neden olmuştur.

Hayvancılık sektöründe keçi hariç sığır, süt inekleri, domuz, koyun ve tavuk sayısının yıldan yıla azaldığı gözlenmektedir. Tüm bu gelişmelere rağmen Hollanda et ve süt ürünleri üretiminde ve ihracatında önde gelen ülkelerdendir. Et üretiminin yaklaşık %49’u domuz,%34’ü tavuk,%15’i sığır ve çok az bir kısmı da koyun ve keçi etidir. 2013 yılı itibariyle sekiz yüz bin hektarlık alanda 1,6 milyon inek ve 19 bin mandıra çiftliği yıllık 12,2 milyon ton süt, 793 ton peynir, 137 bin ton tereyağı, 194 bin ton süt tozu üretimi ile 5,3 Euro üretim değerine sahiptir. Süt ürünleri sektörü Hollanda tarımının en önemli alt sektörlerinden birisi olup tarımsal arazilerin yarısı süt üretimi için kullanılmaktadır. Sektörde görülen uzmanlaşma, makineleşme ve ölçek genişlemesi sayesinde 1960’lardan itibaren süt üretimi hızlı bir şekilde artmıştır. Hollanda’da süt toplam tarımsal üretim değerinin yaklaşık %20’sini oluşturmaktadır. Süt ürünleri sektöründe faaliyet gösteren 51 fabrika, 21 şirket

tarafından işletilmektedir. Bu fabrikaların yarısından fazlası sektörün lideri olan Friesland Campina şirketine aittir. (Hollanda Ülke Bülteni,2014)

Hollanda tarımsal arazisinin az olmasına rağmen 2016 yılında 85 milyar Euro 'lük ihracat gerçekleştirmiştir. Tarımsal ürünlerin ihracat sıralaması yapılacak olursa; bahçe/ sera bitkileri yani sebze, süs bitkileri, lale gibi süs bitkisi yumruları, fidanları ilk sıralarda, et, süt ve ürünleri, yumurta ikinci sırada yer almaktadır. Tahıllar, unlu mamuller ve işlenmiş gıdalarda önemli ihraç kalemlerindendir. Bunlara ek olarak tohum ya da sera teknolojileri gibi bilgi yoğun tarım ürünleri de eklendiğinde tarımsal ihracat 94 milyar Euro'ya ulaşmaktadır. Tarımsal ürün ithalatları ise 57,1 milyar Euro'dur. Bu ithalatın %59'unu AB ülkeleri geri kalanını da diğer ülkeler oluşturmaktadır.

Hollanda cari işlemler fazlası veren ülkeler arasında yedinci sıradadır. Tüm bu başarılı ekonomik ve tarımsal üretimin arkasında üretici birlikleri, üniversiteler, araştırma enstitüleri, KOBİ ve devletin ortak bir senkronizasyon içinde çalışmaları yatmaktadır.

Ülkede tarımsal üretimin yanında araştırma ve geliştirme çalışmaları içinde hatırı sayılır yatırımlar yapılmaktadır. (www.tarlasera.com, Çetiner, 2018)

Tarımsal üretim Hollanda ekonomisindeki payı azalsa da Avrupa ülkelerine göre milli gelirden aldığı pay oldukça yüksektir.

ABD ve Fransa'dan sonra dünyadaki üçüncü büyük tarım ürünleri ihracatçısıdır. Süt ürünleri, et, çiçek ve çiçek soğanları ihracatında dünyadaki lider ülkeler arasındadır.

Hollanda' da kişi başına düşen tarım arazisi oldukça küçüktür. Ancak tarımda ileri teknoloji kullanımı Hollanda'yı Avrupa'nın en önemli tarım ihracatçısı konumuna getirmiştir. Tarım işletmelerinin büyük çoğunluğu küçük ölçeklidir. Fakat sermaye yoğun ve modern tekniklerle üretim gerçekleştirildiğinden hektar başına verim oldukça yüksektir. Bu verimlilik araştırma ve geliştirme çalışmalarına verilen önemin eseridir. (docplayer.biz.tr, İhracat Sektörleri Açısından Hollanda, 2009)

İKİNCİ BÖLÜM

TARIM VE TARIM ÜRÜNLERİ İHRACATI

2.1. DIŞ TİCARET VE İHRACAT KAVRAMLARI

Ticaret, üretilen malın veya yapılan hizmetin belirli bir bedel karşılığında en son kullanıcıya ulaşıncaya kadar yapılan faaliyetler bütünüdür. Ticaret kavramı ülke sınırları içinde gerçekleştiğinde iç ticaret, ülke sınırlarının dışında diğer ülkelerle yapıldığında dış ticaret olarak adlandırılmaktadır. Uluslararası mal ve hizmet alım satımları bütününe dış ticaret denmektedir. (Şerefli, 2016: 137)

Dış ticaret yapan firmalar yaptıkları tüm ekonomik faaliyetlerde olduğu gibi kar elde etmeyi amaçlamaktadırlar. Bir ülkenin dış ticaret faaliyetlerine katılmasında ise, ekonomiyi büyütmek, küresel pazarlara girmek, üretim faaliyetlerini geliştirmek ve arttırmak, istihdama katkı sağlamak ve dış ticaret dengesinin kurulması gibi amaçlar yatmaktadır. (smtgumruk.com.tr, Dış Ticaret ve Lojistik Klavuzu: 3) Sürekli dönüşüm geçiren dünya düzeni toplumların birbirleriyle yaptıkları faaliyetlerin sıklaşmasında etkilidir. Dış ticaretin temel tetikçisi, dünyanın tek pazar anlayışına hâkim bir düzene geçmesidir.

Dış ticaret toplumların gelişmesi ve kalkınmasında etkin role sahip aktörlerdendir. Teknolojik ve bilimsel çalışmaların hız kazanmasıyla ülkelerin iletişim ve ticaret ağlarının güçlenmesi dış ticareti kilit faaliyet yapmıştır. Tarım, sanayi ve hizmet sektörleri dış ticarete konu ürün ve hizmetlerin oluşumunu sağlamaktadır. (Şerefli, 2016: 137) Dış ticaret yapılan ürün ya da hizmette dünya pazarında mücadele edebilmek için uzmanlaşma ve yeniliklere hâkimiyet gerekmektedir. Genellikle sanayi sektörü kalkınma dinamiği olarak görünse de, esas husus gerçekleştirilen faaliyette en iyisi olmaktır.

Dış ticaret faaliyetleri, ihracatçı, ithalatçı, ihracatçının bankası(muhabir banka), ithalatçının bankası ve gümrük idaresi taraflarından oluşmaktadır. Bu tarafları şu şekilde tanımlayabiliriz.

İhracatçı: Ürettiği ya da üreticiden aldığı malı ülke gümrük sınırlarını dışına çıkaran, ihracatçı birliğine üye ve gerçek şekilde vergilendirmeye tabi gerçek veya tüzel kişiler ihracatçı olarak adlandırılmaktadır.

İthalatçı: Yapılan ihracat sözleşmesi gereğince malın bedelini ihracatçıya ödeyerek satın alma işlemini yapan kişilerdir.

Muhabir Banka: İhracatçının mal sevkiyatı esnasında gerekli evraklarını ithalatçının bankasına ulaştıran, ithalatçının mal bedelinin ödenmesindeki koşullarını ihracatçıya beyan eden ve mal bedelinin tahsil edip, ihracatçı adına açtığı döviz hesabında muhafaza eden kurumdur.

İthalatçının Bankası: İthalatçının malın karşılığının ödenmesi için gerekli olan belgeleri ve diğer koşulları muhabir bankaya bildirip, ilgili evrakları ihracatçıya ulaştıran, ithalatçının talimatı üzerine ithalatçı adına ödemeyi gerçekleştiren, ithalatçının nakdi ödeme yapmama durumunda gayri nakdi kredi kullanarak ithalatçı şahsına ödeme yapan kurumdur.

Gümrük İdaresi: Yolcu beraberinde getirilen ve götürülen şahsi eşyaların veya ihracata konu olan ticari malların ülke sınırlarından giriş ve çıkışlarında denetimlerinin gerçekleştirildiği, gerekirse vergi hesaplamasının yapıp tahakkuk ettirildiği kuruluşlardır. (smtgumruk.com.tr, Dış Ticaret ve Lojistik Klavuzu: 3-4)

İhracat, ülke sınırları içerisinde serbest dolaşımda bulunan malların ve hizmetlerin başka ülkelere satılmasıdır. (Şahin A. , 2007: 4) Tanımdan da anlaşılacağı üzere ticaretin dış pazardaki kişilerle yapılmasına ihracat denilmektedir. Toplumun düzeni ve yapılan işlemlerin kontrolleri için ülke içinde ya da dışında yapılacak tüm işlemlerde belirli hususlara uymak gereklidir. İhracat faaliyetlerinde takip edilecek hususlar, ihracat yapılacak ülkeye, ihracat şekline ve ihraç edilecek ürüne göre farklılık göstermektedir.

İhracat yapılırken her ülke ve gruba göre belirlenmiş farklı hususlar bulunmaktadır. İhraç edecek kişi ya da kurumlar daha öncesinde ülke ve toplulukların belirlediği şartlara hakim olmalıdır.

Ülkeler kültür miraslarının korunması, toplum düzeni gibi nedenler dolayısıyla ihracata konu bazı ürünlere kısıtlama ve yasaklar getirmişlerdir. Bu nedenle ihracat faaliyeti gerçekleştirilirken daha önceden belirlenmiş ürün listeleri kontrol edilmelidir.

İhracat yaparken dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise ihracat şeklidir. İhracat şekline göre ihracatçı ve ithalatçı taraflar bazı prosedürler izlemektedirler. İhracat şekline göre işlemlerin bazıları şunlardır;

İhracı belli bir merciin ön iznine bağlı malların ihracatı söz konusuysa Ön izne Bağlı İhracat yapılmaktadır.

Kredili İhracat,İki veya çok taraflı kredi anlaşmaları dışında kalmak kaydıyla, ithalatçı ihracat bedeli dövizin Kambiyo Mevzuatında öngörülen süreleri aşacak şekilde ödenmesini şart koştuğu durumlarda uygulanır.

İthal edilmiş malı işlem görerek ihracı söz konusuysa Dahilde İşleme Rejimi uygulanır.

Hariçte İşleme Rejimi, ihraç edilen malın işlem görerek ithal edilmesi durumunda uygulanmaktadır.

Bavul Ticareti, turistlerin kendi ülkelerine giderken miktar ve değer kısıtlaması olmaksızın satın aldıkları malları beraberinde götürebilmelerine ilişkin satışlarda uygulanmaktadır. (Şahin A. , 2007: 8-10)

2.2. İHRACATI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Küreselleşen dünya ekonomisiyle ülke ve firmaların uluslararası pazarlama aktivitelerine katılmaları gerekmektedir. Pazara katılmanın en pratik ve maliyetsiz yöntemi dışarıya mal satmaktır. (Yücel ve Kara, 2014: 151-152) Ne kadar diğer dış pazara giriş yöntemlerine göre kolay olsa da bir ürünü uluslararası bir platformda kabul ettirmek oldukça zordur.

İnsanlığın başlangıcından bu yana varlığın sürekliliği için gerekli unsurlar temin edilmeye çalışılmıştır. Ancak gelişen dünya düzeni ihtiyaçları karşılarken başvurulacak mecraların çeşitlenmesine ve artmasına neden olmuştur. Yaşamın her alanında olduğu gibi ticarete de birçok dış unsur piyasayı yönlendirmektedir. Piyasanın yoğunluğu, malın talebi, kalitesi gibi birçok etken ticarete şekil vermektedir. Hem iç pazarda hem de dış pazarda gerçekleşen ticari aktivitelerde birden fazla etki alanı vardır. Dış ticarete etki eden temel faktörler aşağıdaki başlıklar altında incelenmektedir.

2.2.1. Ekonomik Koşullar

Ekonomik koşullar ulusal ve uluslararası ekonomik çevredeki değişimlerin tümüdür. Ekonomik büyüme, enflasyon, döviz kurları, ödemeler dengesi ve borç stoku ülkenin ihracat performansını belirleyen unsurlardır. İhracat, hem mikro

ekonomik hem de makroekonomik koşulların incelenmesini gerektiren ticari bir faaliyettir.

Gelir düzeyinin yüksek olması üretim koşullarının uygun hala gelmesine, meydana gelen üretim fazlası da ihracatı canlandırmaya etki etmektedir. Ekonomik büyüme ihracat arasında karşılıklı bir ilişki mevcuttur. Gelirin büyümesi ihracatı arttırırken, ihracatın gelişmesi ve ihracat gelirinin yükselmesi de ülke gelirini arttırıcı etkenlerdendir. (Takım,2010: 318)

Ancak Bhagvati'nin Yoksullaştıran büyüme teorisine göre ihracatla büyüme arasında negatif ilişkinin olduğu gözlenmektedir. Bu teoriye göre dış ticaret hadleri sabitken büyüme sonucunda meydana gelen gelir artışı, dış ticaret hadlerinden büyük ise problem yoktur. Lakin meydana gelen gelir artışı dış ticaret hadlerinden küçük ise gelir artışı kayıpla telafi edildiğinden yoksullaştıran büyüme sürecine girilmiştir. (Seyidoğlu,2001'den aktaran Takım,2010: 318)

Enflasyon; Mal ve hizmet fiyatları üzerinde sürekli meydana gelen fiyat artışları sonucunda para biriminin değerinin düşmesidir. Enflasyonun yüksek olması ekonominin dar boğaza girdiğini gösteren işaretlerdendir. Bir ülkenin ihraç edebilir olması için enflasyon oranının düşük ve ani değişim göstermiyor olması gerekmektedir. Enflasyon oranında meydana gelecek yükselme ihracat performansını olumsuz yönde etkileyecektir.(Berber ve Artan, 2004: 7)

Döviz kuru, ulusal paranın yabancı para birimi karşısındaki değerini ifade etmektedir. Herhangi bir dövizin fiyatı, o dövize olan arz ve talep miktarlarına bağlı olarak serbest şekilde ya da dövizin ait olduğu merkez bankasının müdahaleleri sonucunda belirlenmektedir. Döviz kurlarının ihracat performansını hangi yönde etkilediğine dair görüş birliği söz konusu değildir. Ancak Türkiye model alınarak yapılan çalışmalarda döviz kuru belirsizliğinin ihracat performansını negatif yönde etkilediği gözlenmektedir. (Saatcioğlu ve Karaca, 2004: 184-186)

Ekonomik faaliyetleri sınırların dışına taşan ekonomilerde dış ülkelerle ortaya çıkan ekonomik faaliyetler mal, hizmet ve faktör ticareti ile sermaye hareketleridir. Ülkelerin genellikle bir yıl olarak belirledikleri dönem içerisinde dış pazar ile yapmış oldukları ekonomik işlemlerin özeti ödemeler bilançosundadır. Kısacası bir ülkenin yapmış olduğu ihracat ve ithalatların genel sonuçları ödeme bilançosuyla belirlenmektedir. Ülkenin ödemeler bilançosundaki denge ve dengesizlikler ülkenin uluslararası piyasalardaki itibarı açısından önem arz etmektedir. Ayrıca ödemeler

dengeinde yaşanılan hareketlilik, hükümetin uyguladığı politikalarda başarılı ya da başarısız olduğunu gösteren en temel kanıtlardandır. (Bakkal ve Oktayer, 2003: 217)

 demeler bilançosunda meydana gelen dengesizlikler ihracatı olumsuz yönde etkilemektedir. Bilançoda açık ya da fazla olmak üzere dengesizlikler meydana gelebilmektedir.  demeler bilançosunun açık vermesi durumunda ülke borçlanmaya gidecektir. Bilançonun açık vermesi durumunda ihracat faaliyetleri olumsuz etkilenecektir. İhracat ve ithalat arasındaki makas daha da açılacaktır.

Borç stokunun yukarı doğru ivme kazanması ülke ekonomisini daraltıcı faktörlerdendir. Dış borçlanma genellikle  demeler dengeinde meydana gelen açıkların kapatılması için yapılmaktadır. Borç vermek isteyen finans kurumlarınca borçlanmak isteyen ülkenin dış borçlarının milli gelirlerine oranı temel belirleyicilerdendir. Dış borcun fazla olması doğru orantılı olarak borçlanma faizlerini arttırmaktadır. Bu durum zaten  demeler dengeinde güçlük çeken ülkenin daha da zorlanmasına neden olmaktadır. Dış borçların artması milli geliri daraltacağından üretim azalacak ve bu gelişmelere bağlı olarak ihracat negatif yönde etkilenecektir. (Koyuncu ve Tekeli, 2010: 129)

2.2.2. İhracat Pazarlama Stratejileri

Pazarlama faaliyet alanı sonucunda elde edilen ürün ya da hizmetin piyasadaki alıcılar tarafından fark edilmesini sağlayan çalışmalar bütünüdür. Gerçekleştirilen faaliyetler hem tüketicisi taleplerine hem de üreticinin hedeflerine eşdeğer şekilde uyumlu olmalıdır. (Mutlu ve Nakipoğlu, 2011:246)

Dış satımın hedeflenen noktaya ulaşabilmesi için kendi ülkesinin ve ihraç edeceği ülkedeki piyasa yapılarının etkileşimine yönelik firmaların almış oldukları tavra ihracat pazarlama stratejisi denmektedir. (Yücel ve Kara, 2014: 150)

Gelişen dünya düzenine paralel olarak rekabet artışı meydana gelmiştir. Bu artış ülke ve firmaların pazarlama faaliyetlerine daha çok önem vermelerinde etkili olmuştur. Ürünün ihracatının sürekliliği ve yeni pazarlara açılabilmek için firmalar her ayrıntıyı düşünerek hareket etmelidirler.

İhraca konu olan malın tarımsal ürün olması verilecek kararların önemini arttırmaktadır. Tarım  r nlerinin arz ve talep dalgalanmalarının olağanüstü derecede olması fiyatlarda üreticiye zarar verecek şekilde hareketlenmeye neden olmaktadır.

üreticinin piyasa belirsizliğiyle mücadele etmesi oldukça zordur. (Cömert ve Arısal, 2011: 400) Ülkelerin ürünlerini ihraç ederken dikkat etmesi gereken başka bir husus ise gelişen teknolojiye bağlı olarak piyasaların küreselleşmesidir. Küçük ölçekli ya da büyük ölçekli tüm firmalar aynı alan içinde ticari yarış içindedirler. Bu nedenle ihraç edilen ürüne sadece dış pazara satılan mal olarak bakılmamalıdır. Akabinde yapılacak çalışmalarla uzun vadeli müşteri temin edilmeli, yeni pazarlara uyum sağlayabilmelidir. İhraç faaliyetlerine bağlı tutundurma ve dağıtım faaliyetleri firmalar için başarının temel basamaklarındanıdır. (Yücel ve Kara, 2014: 150)

Tarım ürünlerinin insan yaşamı için vazgeçilmez olması, koşulların güçleşmesine neden olmaktadır. Değişen ve çeşitlenen koşullara adapte olabilmek için firmaların birçok pazarlama stratejisi geliştirmesi gerekmektedir. Malın ihracından sonraki aşamada satılan ürünün takibi ve müşteri tepkilerinin incelenmesi, ihracatın etkinliğini arttırmaktadır. Günümüz teknolojisine göre uyarlanmış, müşteri memnuniyetinin üstte tutulduğu pazarlama stratejileri izlenmelidir.

2.2.3. Çevresel Faktörler

Çevre, iç düzenlemeler ve dışsal ilişkilerin değişimini nitelemektedir. Özellikle dış ticaret ilişkilerinde bu hususun önemi artmaktadır. Yapılan faaliyetin etki alanı dış pazar olduğu zaman dikkat edilecek konular genişlemektedir. Bu nedenle firmalar çok yönlü analiz ve çözüm yöntemleri geliştirmelidirler.

Çağdaş ve gelişmiş toplum profilinde ülkelerin birbirleriyle kısa sürede iletişime geçebilmeleri, dünyayı tek pazar haline getirmektedir. Çevrenin genişlemesi ile firmalar ihraç edeceği ülke dışında birçok topluluk ve kurumla ilişki içinde olmaktadır. Pazarın yeni dünya düzeninde geçirdiği değişim firmaların daha etkin ve hızlı iletişim ağlarını yaygınlaştırması olumlu sonuçlar doğursa da, ihraca konu ürünün sayısız ürünle kıyaslanması yani yalın bir dille rekabet seviyesinin artması firmaları ve toplulukları zorlamaktadır. Uluslararası ticari faaliyetlerin konumlandıkları çevreler birçok kuvvet tarafından etkilenmektedir. Bunlar sırasıyla sosyo- kültürel, politik, ekonomik ve teknolojik kuvvetlerdir. (www.slideshare.net, Yıldırım S. , 2015)

Sosyal ve kültürel çeşitlilik, yaşam biçimine ilişkin kalıplar, kültürel yönelmeler, tüketici tutumları, sağlık bilgisi ve demografik ayrıntılara ilişkin etkiler

bütünüdür. (www.igeme.com.tr, Eyüpoğlu) Bir ürünü dış pazara satarken o ülkenin kültürüne ve toplumsal yapısına adapte olmak başlıca şartlardandır.

Uluslararası ticari ilişkilerde firmaların karşılaştığı en kuvvetli etken siyasi koşul ve kısıtlamalardır. Toplamların siyasi yöneticileri, yönetim biçimleri, ihracata ilişkin yasal düzenlemeleri dış ticareti etkileyen çevresel faktörlerdir. (www.slideshare.net, Yıldırım S. , 2015)

Politik değişimler kadar önemli olan ekonomik değişimler, dış satımda etkin rol almaktadır. Enflasyon, faiz ve fiyattaki değişimler para piyasası kadar mal piyasasını da etkilemektedir. Ekonomideki dalgalanmalar yakından takip edilmeli ve en uygun koşullarda dış satım gerçekleştirilmelidir. Bu sayede elde edilecek kar seviyesi en yüksek olacaktır.

İhracatı etkileyen diğer bir çevresel faktör ise teknolojidir. Ülkeler rakip diğer toplamlardan önce elde edilen yeni teknolojiye erişebilmeli ve pazarın kaymağını toplayabilmelidir. Teknolojik değişimlere adapte olmuş toplamlar beraberinde ticari ilişkilerde de başarılı olmaktadır. (www.igeme.com.tr, Eyüpoğlu)

2.2.4. Firma Özellikleri

Mal üretimi yapan ekonomik birimlere firma denmektedir. Firmaları sermaye büyüklüğü, ortak sayısı, üretim genişliği ve ihracat kapasitesi kendi aralarında sınıflandırmaktadır. İhracat yapacak firma dış pazardaki rakipleriyle mücadele edebilecek yapıda olmalıdır. Aksi takdirde pazardan çıkışı ani olacaktır. Firmaların büyük ve kurumsallaşmış olması ihracat kapasitelerinin artmasını sağlayacaktır. Yapılan bazı çalışmalarda firma büyüklüğü ve ihracat performansı arasında ters yönde bir ilişki gözlenmiştir. (Perçin, 2005: 141) Çünkü dış pazarda karşılaşacakları rakip firmalarla mücadele edebilmeleri için hem ekonomik hem de teknolojik yönlerden güçlü olmaları gerekmektedir. Bu sayede öncelikle kendi sermayelerine ve ülke ekonomisine katkı sağlayabileceklerdir. Şirketlerin yöneticilerin aldıkları karar ve izledikleri yöntemler ihracat performansını etkilemektedir. Teknolojinin gerekli yerlerde ve gerekli zamanda kullanımının sağlanması, dış pazara hâkim olması, gerçekçi ve istikrarlı hedefler belirlemesi ihracatın artışını destekleyici yetenekler bütünüdür. (Kahveci, 2013: 51)

İhracat yapacak işletmenin ihraç sonrası işlemleri takip etmesi bulunduğu pazarların değişen isteklerine uyum sağlayabilir olması da ihracat performansını arttırmaktadır.

2.2.5. İhracat Yöneticileri ve Çalışanların Özellikleri

Firma bünyesindeki her üst düzey personel gibi ihracat yöneticisinin kararları firmaların geleceklerini belirlemektedir. İhracat birimi yöneticilerinin başlıca görevleri, pazar araştırması, ihracatın planlanması ve kontrolü, dış piyasanın incelenmesi ve bilgi sahibi olunması, müşterinin bulunması ve gerekli işlemlerin gerçekleştirilmesidir. Yöneticilerin ihracata eğilimli olması firmanın dış pazarlara açılmasında etkili olacaktır. Dış ticaretin gelişmesinde ve büyümesinde firmanın ihracat yöneticilerinin alacakları kararlar önemlidir. (Perçin, 2005: 142)

İhracat yapacak firmaların ihracat birimi yöneticilerinin deneyimli, yeniliklere açık ve araştırmacı olması olumlu gelişmeleri beraberinde getirmektedir. Dünya ticaret anlayışı teknoloji ve bilimsel yeniliklerin dahil edilmesi ile değişim göstermiştir. Bu değişimi yakalayabilen hatta değişime zemin hazırlayabilen ihracat yöneticileri firmaların dış pazardaki faaliyetlerinin kusursuz olmasını sağlamaktadır. Ekip olarak yapılan işlerde yönlendirici ve hedef belirleyici yönetici ve liderlerin olması başarının gelmesindeki en önemli faktörlerdendir.

Bir işletmenin bilgi ve deneyimlerini gösteren iki durum söz konusudur. İlk olarak çalışanların bilgi ve donanımları bir diğeri ise işletmenin örgütsel itibar, deneyim ve birikimleridir. İhracat faaliyetlerine ilişkin bilgi ve donanıma sahip işletme çalışanları, firmanın hangi ülkeyle, hangi dönemlerde, hangi ödeme biçimiyle ihracatın gerçekleştirileceğine ilişkin çalışmalarda etkin rol alabilirler. Firmaların dış pazarda başarılı ve kalıcı olmaları için donanımlı, yeniliklere açık, çözüm odaklı, azimli ve tutarlı çalışanlara gereksinim vardır. (Kaplan ve Eren, 2014: 3)

Görüldüğü üzere firma çalışanlarının bilgi düzeyleri, deneyimleri ve adaptasyon konusunda etkin olmaları ihracat performansları olumlu etkilemektedir. Bir insan bir firmayı, bir firma bir ülkeyi, bir ülke dünyayı zafere ulaştırabilir.

2.3. TARIMSAL İHRACATIN KALKINMA ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

2.3.1. Hâsıla Üzerindeki Etkisi

Hâsıla; elde edilen gelir ya da sonuç anlamına gelmektedir.(www.lafsozluk.com)Ekonomik açıdan ise yapılan faaliyetler ya da kurulan ilişkiler sonucunda elde edilen kazanca hâsıla denilmektedir. Ülkeler için hâsıla ise, belirlenen bir yıllık dönem içerisinde insanların mal üretiminin ve hizmetlerinin ekonomik araç olan para ile ifade edilme biçimidir.(www.sabah.com.tr)Öncelikli olarak mal piyasasında etkinliğini koruyan tarımsal ürünler, ülkelerin gelirlerini arttırıcı faaliyetlerdendir. Ülkelerin milli hasıllarında tarımın payının büyük olması geride kalmışlığa işaret etse de gelişim için gerekli alt zeminin hazırlanmasında tarımın katkısı yok sayılamamaktadır. Temel besin kaynaklarını oluşturması ve sanayiye ham madde sağlaması ekonomik açıdan tarımsal etkinlikleri ön plana çıkarmaktadır. Eğer bir ülke tarım sektörüne ilişkin sorunları minimize edebilmişse gelişim ve refah düzeyi yüksek bir yaşam kaçınılmaz olmaktadır. Teknolojik ve bilimsel gelişimin temelinde insanların daha iyi yaşam standartlarına sahip olma arzusu yatmaktadır. Hayatın en temel girdisi olan besin maddeleri yenilenmenin başlangıcının tarım olmasına neden olmaktadır. Ticari faaliyetlerin gelişmesi toplumların gelir seviyelerinin yükselmesini sağlamıştır. İlk olarak insanlar yaşamı devam ettirecek temel ihtiyaçların alım satımını yapmışlardır. Bu nedenle toplumların refah seviyelerinin artmasına bağlı olarak tarımın gelir üzerindeki etkisi azalmıştır.

2.3.2. Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi

Ülke sınırları dışında yapılan ticari faaliyetler bütünü dış ticaret olarak adlandırılmaktadır. Dünyada büyük dönüşümlere sebebiyet veren sanayi devrimi ile ülkeler kendi ihtiyaçlarından fazla olan ürünleri satmak istemişlerdir. Adam Smith' in 19. Yüzyılın başlarında ortaya koyduğu “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler.” düşüncesi dış ticareti desteklemiştir. (pazarlama.blogcu.com, Karafakioğlu'ndan 2006 yılında Yeşiltay tarafından alınmıştır.)

Stratejik konumu nedeniyle tüm çağlar boyunca tarımsal ürünler ticari faaliyetlerde ön planda olmuştur. İklim çeşitliliği, toprak yapısı ve doğa koşullarına yüksek oranda bağımlı olması tarımsal ürünlerin bulundukları coğrafyaya göre çeşitlenmesinde etkili olmaktadır. Tüm bu bileşenlerin bir araya gelmesi tarımın ticarete konu olmasını tetiklemektedir. Üretimin gerçekleştirilememesi veya satın alımının daha karlı olması gibi nedenlerle tarım ürünleri hem iç piyasa da hem de dış piyasa da etkinliğini korumaktadır.

2.3.3. Üretim Faktörleri Üzerindeki Etkisi

İnsanoğlu yaşamını ikame ettirebilmek ve daha rahat koşullarda yaşayabilmek için birçok elemente ihtiyaç duymaktadır. İhtiyaçlarını giderebilmek için gerekli olan unsurların bazılarını doğadan direkt temin edebilse de geri kalanlar için üretim gerçekleştirmelidir. Üretim emek, doğa, sermaye, girişimci ve teknoloji faktörleri sayesinde meydana gelmektedir. (www.ekodialog.com)

Tarımsal faaliyetler için en önemli faktör doğadır. Üretim için uygun doğa koşullarının olmaması, diğer faktörlerin etkisini sıfıra indirmektedir. Tarım sektörü üretim faktörlerini hem etkilemekte hem de etkilenmektedir. Diğer sektörlere ham madde sağlaması yönüyle üretim girdilerine etki etmektedir. İklim koşulları, iş gücüne ve sermaye girişlerine bağımlı bir sektördür. Ayrıca elde edilen tarımsal gelirin diğer alanlara finansal olarak katkı sağlaması ekonominin gelişimini ve büyümesini beraberinde getirmektedir. İş olanaklarının sınırlı olduğu kırsal alanlarda tarımın istihdam sağlaması da ekonomik kalkınmayı destekleyici unsurlardandır. (Doğan Z. ve diğerleri, 2015: 38)

2.3.4. Piyasalar Üzerindeki Etkisi

Ekonominin can damarlarından gıda ve beslenme sektörlerine işlenmiş ya da işlenmemiş mamul sağlayan tarım, piyasalara da etki etmektedir. İş gücü, yerli ve yabancı para ile mal piyasalarında tarım önemli roller üstlenmektedir. Özellikle tarıma dayalı sanayisi olan toplumlarda etkinlik derecesi artmaktadır. Besin girdisinin dışında ihracat değeri olan sanayi malı olarak tarım ürünlerinin kullanıldığı bir toplumda tarımsal faaliyetlere olan ilgi daha fazla olmaktadır. Kırsal kesimde yer

alan vasıfsız iş gücünün tarımda ikame edilmesi bireylerin ve toplumların refah düzeyini arttırmaktadır. Bunlara ek olarak tarımsal ürün ihtiyacı yaşam devam ettiği sürece hep devam edeceğinden stratejik bir öneme sahiptir. Hizmet ve sanayi sektörlerine destek olan tarımsal faaliyetler piyasa koşullarını belirlemektedir. Tarımın iş makinesi, gübre, tohum sanayilerine ihtiyaç duyması ekonomide dolaylı bir etkiyi de beraberinde getirmektedir. Tarımsal bir üründe meydana gelecek talep artışı üretim için gerekli olan çift makinelerine, tohum, gübre, yem, tarımsal ilaç, iş gücü talebini olumlu yönde etkilemektedir. Tüm gelişmiş toplumlarda olduğu gibi kalkınmanın ilk hareket çarkını tarımsal faaliyetler meydana getirmektedir. Tüm bu hususların birleşmesi tarımın ekonomik kalkınmanın temel adımı olduğunu göstermektedir. (www.ekodialog.com)

2.4. TÜRKİYE- HOLLANDA TARIMSAL ÜRÜN İHRACATLARININ KARŞILAŞTIRILMASI

2.4.1. Dünyadaki Tarımsal İhracatın Gelişimi

Değişen dünya düzeniyle birlikte devletin ekonomik faaliyetler içindeki payının azaltılarak, serbest piyasa ekonomisinin hayata geçirilmesi ile toplumların ticari ilişkilerinde artış meydana gelmiştir.

Ekonomik açıdan bütünleşme dünya da ilk 1800 ve 1900 yılları arasında gözlenmiştir. İngiltere 1815 yılında Fransa ile yaptığı savaşta galip gelmiş ve deniz aşırı ülkelerde sömürge hareketlerine başlamıştır. İngiltere'nin bu girişimi üzerine Avrupa ülkeleri de sömürge faaliyetlerine başlamıştır. Yapılan sömürgecilik hareketlerine bağlı olarak deniz yolu taşımacılığı hızlı bir gelişim göstermiştir. Genellikle tarım ürünleri ticarete konu olduğundan bu dönemde tarımsal ihracat değerleri ivme göstermiştir. Özellikle 1950'li yıllarda yaşadığımız yer küredeki süratli gelişme faaliyetleri, tarım faaliyetlerinin de ivme kazanmasında etkili olmuştur. Ekonomide genişlemenin meydana gelmesi ve tarım ürünlerinin bu dönemde artması, ticaretin büyümesinde etkili olmuştur. 1970 yılına gelindiğinde Dünya genelinde yaşanan resesyon, insanlar sadece temel ihtiyaçlar için harcama yaptıklarından, tarım ürünleri ticaretinin bu dönemde de artmasını sağlamıştır. İlk

insan varlığından bu yana tarım sektörü toplumların en temel faaliyet alanıdır. Gelişimini tamamlamış toplumlarda istihdama katkısı azalsa da gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde önemini korumaktadır. Buna ek olarak, sanayiye ham madde sağlaması ve ihracat faaliyeti sonucunda ülke döviz rezervine katkı sağlaması gibi etkenler sektöre ilişkin faaliyetlerin sürekliliğini sağlamaktadır. (Tuna: 219)

Her ekonomik faaliyet alanı gibi tarımda da yenilenme ve dönüşüm süreci yaşanmıştır. Üretim teknikleri, yetiştirme biçimleri ve gen çalışmalarında gelişim gözlenmektedir. Dünyadaki tarımsal faaliyetler, verimliliği artırıcı çalışmalar ve teknolojik değişimler sonucu ülkeden ülkeye farklılaşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde tarımın payı yüksek olmasına rağmen, tarımsal verimlilikleri gelişmiş ülkelere geride kalmaktadır. Gelişmiş toplumlarda, tarıma ilişkin destek çalışmalarının yoğun olması, girdi kullanımının planlı ve etkin şekilde gerçekleştirilmesi ve Ar-ge çalışmalarına önem verilmesi tarımsal gelirlerin artışını sağlamaktadır. (www.vakifbank.com.tr, Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O., Hazine Başkanlığı, 2007: 21)

Gelişmiş ekonomiler çok yönlü tarımsal verimi artırıcı üretim metotları kullanarak tarım ürünlerinin miktarını artırıcı yöntemler izlemişlerdir. Geniş üretim imkânlarına sahip bu ülkelerde nüfus yoğunluğu olmadığından tarımsal faaliyetler genellikle ticari amaçlı gerçekleştirilmektedir. Ancak gelişmiş ülkelerin tarım ürünleri ithalatçısı konumundan ihracatçı konumuna geçişi dünya tarım ticaretinin daralmasına neden olmaktadır. Yaşanılan bu daralma, stokların artmasına ve tarım faaliyetlerinin yavaşlamasına sebep olmaktadır. Üretimdeki yavaşlama, ticaretteki gerileme ekonomisi tarıma bağımlı gelişmekte olan ülkelerin faaliyetleri olumsuz etkilemiştir. Bunlara ek olarak gelişmekte olan ülkelerde nüfusun hızlı büyümesi, iç talebin genişlemesi tarım ihracatını negatif yönde etkilemektedir. (Tuna: 219)

Ekonomik gelişmede ilk basamak olan tarım sektörünün dünya ekonomisindeki yeri giderek azalmaktadır. Gelişmiş ekonomilerde milli gelirden tarımın aldığı payın %2-3 civarında olması sektörün önem kaybı yaşadığını kanıtlamaktadır. Tarımın milli ekonomiye katkısının göreceli olarak azalması kalkınma sürecinin doğal bir sonucudur. (Peker, 2014: 33)

Tarım ürünlerinin beslenme, giyim, ev eşyaları ve diğer sanayi sektörlerinde ham madde ya da mamul olarak kullanım yeri oldukça geniştir. Tarım ürünlerinin

yaşamın her alanında etkin olması üretimini ve dış ticaretini zorunlu kılmıştır. Yaşanılan hızlı nüfus artışı tarımsal ürünlere olan taleplerin artmasına neden olmaktadır. Tarımsal üretim faktörlerinin eşit dağılmaması ve üretim için en mühim unsur olan hava koşullarının her ülkede farklılık göstermesi nedeniyle tarım ticaretinin yüksek olması kaçınılmazdır. Bunlara ek olarak tarımsal üretimi desteklemek, iç talep fazlasının ihraç edilerek dış ödemeler dengesinin sağlanması gibi tarımsal faaliyetlerin olumlu etkileri de gözlenmektedir. (Güney, 2014: 1731)

Tablo 1: Ürün Gruplarına Göre Dünya İhracat Verileri (Milyon Dolar)

Yıllar	Ürün Gruplarına Göre Dünya İhracat Verileri (Milyon Dolar)			
	Tarımsal Ürünler	Gıda	Balık	Diğer Gıda Ürünleri
2000	549.847	430.043	53.083	376.959
2001	551.329	442.232	53.341	388.890
2002	583.180	469.058	55.275	413.783
2003	681.678	549.601	61.342	488.259
2004	781.156	626.602	68.161	558.441
2005	847.715	680.715	75.197	605.740
2006	942.450	753.836	83.308	670.528
2007	1.131.691	915.653	89.729	825.923
2008	1.342.823	1.114.698	96.477	1.018.221
2009	1.177.136	998.004	90.498	907.506
2010	1.354.429	1.115.790	10.107	1.012.648
2011	1.649.389	1.350.316	121.968	1.228.348
2012	1.655.099	1.369.778	120.977	1.248.801
2013	1.731.531	1.445.339	130.056	1.315.283
2014	1.752.575	1.479.958	138.058	1.341.901
2015	1.568.978	1.331.905	123.834	1.208.071
2016	1.588.924	1.355.018	133.667	1.221.351
2017	1.736.024	1.465.812	143.860	1.321.952

Kaynak: data.wto.org, Dünya Ticaret Örgütü verilerinden alınmıştır. (Erişim

Tarihi: 08.08.2019

Tablo 1’de tarımsal ürünlere ilişkin ihracatın 17 yıl içinde yaklaşık olarak üç kattan daha fazla arttığı gözlenmektedir.

Tablo 2: Dünyada İlk 10 Tarım İhracatçısı (2017) (Milyar Dolar ve Yüzde)

	DEĞER	Dünya Tarımsal Ürün İhracatındaki Payı				Yıllık Yüzde Değişimi			
	2017	2000	2005	2010	2017	2010-17	2015	2016	2017
İHRACATÇILAR									
AB(28)	681	42	44,4	39,5	37,4	3	2	8	6
AB(28) dışında ihracat	181	10,1	9,8	9,4	10	4	2	8	5
ABD	172	13	9,8	10,5	9,5	2	1	3	1
Brezilya	93	2,8	4,1	5,1	5,1	4	-4	14	6
Çin	83	3	3,4	3,8	4,5	6	3	2	9
Kanada	69	6,3	4,9	3,8	3,8	4	-1	6	4
Endonezya	46	1,4	1,7	2,7	2,5	3	-2	26	-7
Tayland	44	2,2	2,1	2,6	2,4	3	1	18	0
Hindistan	39	1,1	1,2	1,7	2,2	7	-4	18	0
Avustralya	38	3	2,5	2	2,1	4	-6	24	-10
Meksika	35	1,7	1,5	1,4	1,9	8	8	12	6

Kaynak: data.wto.org. Dünya Ticaret Örgütü verilerinden alınmıştır. (Erişim Tarihi: 10.08.2019)

Yukarıdaki Tablo 2’de 2017 yılında dünya tarımsal ürün ihracatında ilk on ülke sıralaması incelenmiştir. İlk sırada AB ülkeleri yer almaktadır. Hollanda bu dönemde AB tarımsal ürün ihracatında ikinci sırada yer almaktadır. Brezilya, Endonezya, Tayland, Hindistan ve Meksika’da 2000 yılından 2017 yılına kadar geçen süreçte Dünya tarımsal ürün ihracatındaki paylarının arttığı gözlenmiştir.

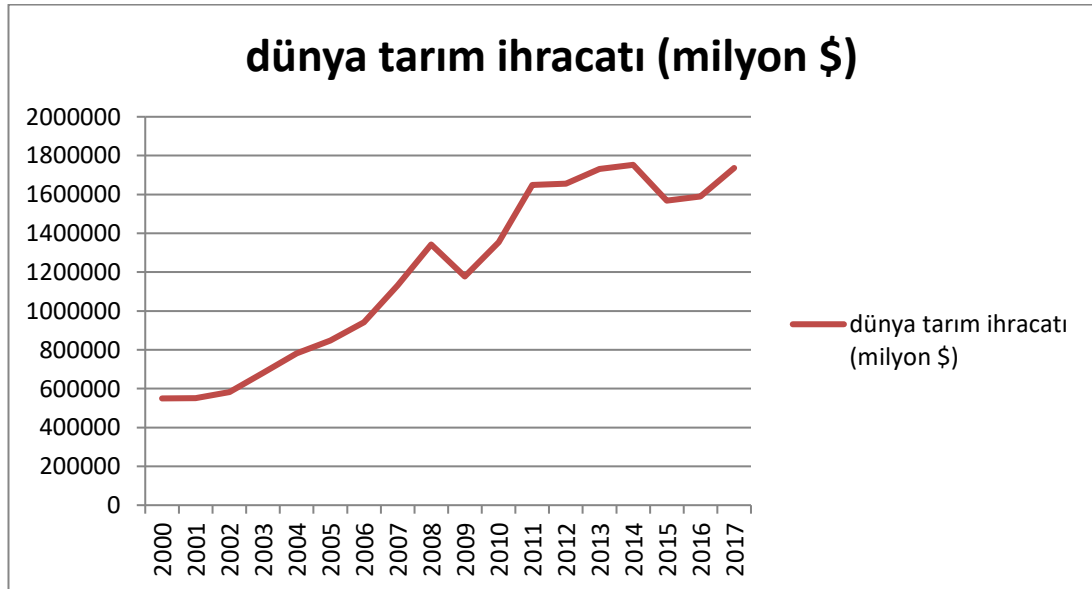
2015 yılına bakıldığında dünya genel ticaretinin seyrini belirleyen birçok unsur mevcuttur. Bu unsurları olumlu etkiler ve olumsuz etkiler olarak sınıflandırabiliriz.

Olumlu Etkiler; Gelişmiş toplumlarda büyümenin hız kazanması talebi arttırdığından, Dünya mal ticaretini pozitif yönde etkilemiştir. Özellikle Euro bölgesinde uzun aradan sonra yaşanan büyüme ithalatı arttırıcı etki yaratmıştır.

Olumsuz Etkiler; Çin gibi gelişmekte olan ekonomilerde yaşanan yavaşlama ham madde talebini kısıtlayıcı yönde olmuştur. Petrol ve diğer emtialarda meydana gelen fiyat artışları üretim maliyetlerini, buna bağlı olarak da ihracat maliyetlerini arttırmıştır. Jeopolitik gelişmeler ve karşılıklı yatırımlar ticaret fırsatlarını kısıtlamaktadır. Deflasyon eğilimi ticarete konu olan malların fiyatlarında düşürücü etki yaratarak ticaret büyüklüğünü kısıtlamıştır. (www.tim.org.tr, Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu, 2016: 19)

2016 yılına gelindiğinde ihraç ürünlerinin miktarında yaşanan kısıtlamalar ve ihraç mallarının fiyatlarındaki değişimler dünya ihracatının yönünü tayin eden unsurlardır. Petrol, doğal gaz, madencilik ürünleri ve tarımsal ham madde fiyatlarında yaşanan değişimlere bağlı olarak sektörlerin toplam ihracatında düşüşler yaşanmıştır. 2016'da dünya gıda fiyatları ortalama %2 oranında artmıştır. Gıda fiyatlarının yükselmesi tarım sektöründe gerçekleşen ihracat rakamlarının yükselmesini sağlamıştır. (www.tim.org.tr, Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu, 2017: 24)

Grafik 1: Dünya Tarım İhracatı (Milyon Dolar)

Kaynak: data.wto.org, Dünya Ticaret Örgütü verilerinden alınmıştır. (Erişim Tarihi:15.07.2019)

Şekil 1’de 2000 yılında yaklaşık 550 bin milyon dolar olan tarım ihracatı, 2017 yılında 1.736.024 milyon dolara ulaştığı incelenmektedir. 2009 ve 2015 yıllarında tarımsal ihracat rakamlarında gerileme gözlenmektedir. 2017 yılında tarımsal ihracat 1.736.024 milyon dolar ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

2.4.1.1. Türkiye’nin Tarımsal İhracatı

Türkiye, toprak yapısı, iklim koşulları ve mevsim çeşitliliği sayesinde birçok bitkisel ve hayvansal üretime ev sahipliği yapmaktadır. Küreselleşen yaşam biçimi gereği ticari ve siyasi ilişkiler hız kazanmıştır. Ülkemizin coğrafi konumu gereği Asya ve Avrupa arasında ticari bir köprü olması dış ticaretin ülkemiz için önemli bir gelir kaynağı olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada tarım ürünleri ihracatının yıllar itibariyle değişimi üzerinde durulmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin kurulmasının ardından toplanan İzmir İktisat Kongresi’nde ülkenin dış devletlere bağımlılığının azaltılması için birçok karar verilmiştir. Demokratik Türk Cumhuriyeti devletinin ilk zamanlarında sanayileşme özel girişime bırakılmıştır. Ancak özel kesim gerekli tecrübe ve sermayeye sahip olmadığından bu konuda başarı sağlanamamıştır. 1929 yılında ekonomik buhranın etkisiyle ekonomik faaliyetlerde devletin payının artırılması gerekmiştir. 1923 ve 1929 yıllarında liberal ekonomi politikası uygulansa da yaşanan ekonomik bunalım 1930 yılından itibaren devletin baskın olduğu devletçilik anlayışına geçişe neden olmuştur. Etibank ve Sümerbank gibi KİT’ler bu yıllarda faaliyete geçmiştir. Ülkenin ekonomisinin tekrar düzeltilmesi amacıyla, kendi kendine yeten, devlet müdahalesinin baskın olduğu bir dış ticaret politikası izlenmiştir. İthalat yasakları uygulamaya konulmuş, yabancı paralara ilişkin titiz bir kontrol mekanizması benimsenmiş, takas ve kliring rejimleri yürürlüğe girmiştir. (Sezgin, 2009: 176)

Cumhuriyetimizin ilk zamanlarında tarım dış ticaretin büyük bir kısmını meydana getirmekteydi. Tarım ürünleri toplam ihracatımızın %78’ini oluşturmaktadır. Bu dönemde en fazla yaprak tütün, kuru üzüm, pamuk, tiftik, yün ve ipek ihraç edilmekteydi. 1 Eylül 1939’da İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle dünya hacminde yaşanan daralma, Türkiye’nin de ticari faaliyetlerini negatif yönde etkilemiştir. Dünya genelinde birçok olumsuz sonuçlara neden olan savaş döneminde ihracatı arttırmak mümkün olmadığından ithalat kısıtlamasına gidilmiştir. 1950’li

yıllardan sonra dış ticaret ilişkileri canlanmış ve hacimsel olarak genişleme yaşanmıştır. Türkiye genel ihracatı içinde tarım ürünlerinin payı yüksek olsa da tüm dünyada tarım ürünlerine getirilen kısıtlar tarımsal ihracatın artmasına engel olmuştur. Ülkemizde 1980’li yıllara kadar tarımın ihracat içindeki konumu ilk sıralardayken bu dönemde ülkenin kalkınma adına aldığı kararların bir etkisi olarak sanayi sektörü tarımın önüne geçmiştir. (Özkan, 2008: 72)

Dışa kapalı tüm ekonomik yapılarda olduğu gibi ülkemizde 1960’lı ve 1970’li yıllarda ithal ikameci sanayi politikası izlenmiştir. Bu dönemde hem ithalat hem de ihracatta durgunluk gözlenmektedir. 24 Ocak 1980 kararları ile ekonomimiz dışa açık sanayileşme politikası ile tanışmıştır. Ekonominin yapısal olarak dönüşümüne ilişkin kararların arkasında, 1980’e kadar ne kadar dışa kapalı bir ekonomik politika uygulansa da dünyada yaşanan kriz ve durgunluklardan tam anlamıyla bir soyutlanma yapılamamıştır. Yaşanılan bu negatif olaylar karşısında ülkemizin Avrupa Birliği’ne uyumu için gerekli gümrük indirimleri ve bazı mevzuatlara uyum sağlanamamıştır. Döviz yatırımlarının yeteri kadar olmaması sonucu, yatırım mallarına ilişkin dış satın almalarda azalma meydana gelmiş, üretim seviyesi gerilemiş ve işsizlik oranları artmıştır. Üst üste ekonomide yaşanan olumsuz gelişmeler Türkiye’yi 24 Ocak 1980 kararlarıyla ekonomide yapısal dönüşümler başlamıştır. Bu program kapsamında %32,7’lik kur ayarlaması yapılmıştır. Devletin ekonomik faaliyetlerden aldığı pay azaltılmış ve bu karara denk olarak tarımsal destek alımlarına sınırlandırma getirilmiştir. Dış ticaret faaliyetlerini hızlandırmak amacıyla serbestleştirme getirilmiş, yabancı yatırımlar teşvik edilmiştir. İhracatın teşviki amacıyla; vergi iadeleri, düşük faizli krediler, imalatçı ihracatçılara ithal girdilerde gümrük muafiyetleri yapılmıştır. (Hepaktan, 2008: 20-22)

24 Ocak 1980 kararlarından sonra ihracat rakamlarımızda hızlı bir artış meydana gelmiştir. Yabancı ülkelerdeki ekonomik değişimlere bağlı olarak dış ticaret rakamlarımız artmıştır. 1974 yılında cereyan eden petrol krizinin etkisiyle petrol fiyatlarında yaşanan hızlı artış, petrol rezervi bakımından zengin olan Orta Doğu Ülkelerinin alım gücünü arttırmış ve bu gelişmelere bağlı olarak ülkemizin ihraç mallarına talep artışı yaşanmıştır. Uygulanan mali teşvikler ihracat rakamlarındaki yükselişin nedenlerindendir. Bu dönemde ihracat kapasitesinin yanında yapısında da değişimler gözlenmiştir. Tarım ürünlerinin ihraç edildiği dış ticaret yapısından, sanayi ürünlerinin daha fazla pay aldığı bir yapıya dönüşüm

yaşanmıştır. Türkiye’de tarım sektörü 1980 yılında toplam gerçekleşen ihracatın yarısından fazlasını oluştururken, 2000’li yıllarda %4’e kadar gerilemiştir. İhracatın sektörlere göre ağırlıklarının değişmesinde, sanayi ürünlerinin ihracatına yapılan teşvik uygulamaları, döviz kurlarındaki düzenlemeler ve sanayi mallarındaki iç talebin sınırlandırılarak ihracata yönlendirilmesidir. Ne kadar sanayi ürünlerinin payı yüksek gözüксе de aslında tam teknik sınai üründen ziyade, tarıma dayalı basit teknoloji kullanarak üretilen ürünler ihraç edilmektedir. Yani tarım ülke ekonomisindeki yeri ve konumunu bu dönemlerde de korumaktadır. (Sezgin, 2009: 180)

Tarım sektörü ihracatı artmasına rağmen toplam ihracattan aldığı pay azalmıştır. 1979 ve 2008 yıllarını kapsayan 30 yıllık süreçte tarımsal dış ticaretin toplam dış ticaret içindeki payı %60’dan %6’ya kadar gerilediği gözlenmektedir. Bu durum ülkenin gelişme sürecine girmesinin bir sonucu olarak açıklanmaktadır. Tarım sektörünün 30 yıllık süreçte genel ihracat içindeki payı %54 civarında küçülürken, ithalat %2 artmıştır. (Aydın, 2009: 8)

Dünyadaki globalleşme hareketlerinin etkisiyle 2000 yılından sonra ihracatımız artış göstermiştir. Özellikle küresel kriz döneminde ihracatta görece bir artış gözlenmiştir. Sonrasında yaklaşık %20’lik azalma meydana gelmiştir. Türkiye genel ihracatında 2009 ve 2013 yılında küçülme yaşanmıştır. 2000 ve 2014 yıllarını kapsayan diğer dönemlerde her yıl artış gözlenmektedir.

Tablo 3: Genel İhracat Verileri (Milyon Dolar)(HS)

YILLAR	İHRACAT	İHRACAT DEĞİŞİM (%)
2000	27.775	4,5
2001	31.334	12,8
2002	36.059	15,1
2003	47.253	31
2004	63.167	33,7
2005	73.476	16,3
2006	85.535	16,4
2007	107.272	25,4
2008	132.027	23,1
2009	102.143	-22,6
2010	113.883	11,5
2011	134.907	18,5
2012	152.462	13
2013	151.803	-0,4
2014	157.642	3,8

Kaynak Harmonize Sistem(HS, 2'Li GTİP) göre TÜİK verilerinden derlenmiştir.

2000 yılında tarım ürünleri ihracatı 3 milyar 619 milyon dolar gerçekleşirken 2001 finansal kriz döneminde 4 milyar 71 milyon dolar gerçekleşmiştir. Kriz sonrasında yaklaşık %7'lik tarımsal ihracatta azalma meydana gelmiştir. 2001 ve 2008 krizlerinden sonraki dönemde tarımsal ihracat rakamlarında düşüş meydana gelmiştir.

Tablo 4: Tarım Ürünleri İhracatı(Milyon Dolar) (HS)

YILLAR	İHRACAT	İHRACAT DEĞİŞİM (%)
2000	3.619	
2001	4.071	12,5
2002	3.752	-7,8
2003	4.845	29,1
2004	6.009	24
2005	7.828	30,3
2006	8.048	2,8
2007	9.142	13,6
2008	10.840	18,6
2009	10.701	-1,3
2010	12.040	12,5
2011	14.427	19,8
2012	15.251	5,7
2013	16.977	11,3
2014	18.000	6

Kaynak: Harmonize Sistem(HS, 2'Li GTİP) göre TÜİK verilerinden derlenmiştir.www.turkiye.gov.tr,

Erişim Tarihi: 12.09.2018

2.4.1.2. Hollanda'nın Tarımsal İhracatı

Hollanda coğrafi konumu nedeniyle gelişmişliğini dış ticarete borçlu ülkelerdendir. Avrupa'nın en büyük limanı Rotterdam'a sahip olması Hollanda'yı Avrupa ülkelerinin ticaret merkezi yapmaktadır. Gelişmiş bir ekonomi olması ve teknolojik anlamda ilerlemiş olması dış ticarete söz sahibi olmasında etkili olan unsurlardandır. (tebledisticaret.com.tr, 2019)

Hollanda'nın 2002 ve 2017 yılları arasında yapmış olduğu dış ticaret tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: Yıllara Göre Hollanda'nın Dış Ticareti (Milyar Dolar)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	HACİM	DENGE
2002	219,8	194,1	413,9	25,7
2003	264,8	234	498,8	30,8
2004	318	<284	602	34
2005	349,8	310,6	660,4	39,2
2006	400,7	358,5	759,2	42,2
2007	477,6	421,4	899	56,2
2008	545,9	494,9	1.040,80	51
2009	431,5	382,2	813,7	49,3
2010	492,6	440	932,6	52,6
2011	530,6	492,8	1.023,40	37,8
2012	656,4	591,7	1.248,10	64,7
2013	571,3	506,2	1.077,50	65,1
2014	571,4	508	1.079,40	63,4
2015	473,8	424,9	898,70	48,9
2016	444,9	398,3	843,20	16,6
2017	652,2	574,5	1.226,70	77,7

Kaynak:Trademap' ten, Ateş, Ş. Tarafından alınmıştır. www.academia.edu ve www.ticaret.gov.tr,

Erişim Tarihi:10.07.2018

Dünyanın ve Avrupa'nın en büyük ekonomilerinden birisi olan Hollanda dünya ticaretinin %3,7'sini gerçekleştirmektedir. Ülkenin ekonomik gelişimine en çok ihracat katkı sağlamaktadır. Re-export sistemine bağlı bir dış ticaret yapısı sonucu Hollanda'nın ihracatı ithalatından daha fazla gerçekleşmektedir. Gıda ürünleri, kimyasallar ve bilgisayar parçaları gibi teknolojik ürünler dış ticaretinin yarısından fazlasını meydana getirmektedir.

Hollanda mal ihracatının 1996 yılında 209 milyar dolar gerçekleştiği gözlenmektedir. Gıda ürünlerinin bu dönemde toplam mal ihracatından aldığı pay %19, tarımsal ham maddelerin payı %3,7 olduğu bilinmektedir. 2008 yılına kadar mal ihracatında artış yaşanırken gıdanın ve tarımsal ham maddelerinin payı

azalmıştır. Küresel kriz sonrasındaki yılda yaşanan finansal kayıp ve ülkelerin almış olduğu tedbir kararları sonucunda genel mal ihracatı rakamların da düşüş yaşanmıştır. Tablo 6'ya göre 2008 küresel kriz sonrasında mal ihracatının payı azalsa da gıda ürünlerinin aldığı payın arttığı görülmektedir.

Tablo 6: Hollanda mal ihracatı içinde gıdanın ve tarımsal hammaddelerin payı (%)

YIL	MAL İHRACATI MİLYAR \$	GIDANIN TOPLAM İÇİNDEKİ ORANI(%)	TARIMSAL HAMMADELERİN TOPLAM İÇİNDEKİ ORANI(%)
1996	209	19	3,7
1997	208	16	3,2
1998	214	17	3,5
1999	219	17,2	3,6
2000	233	12,7	2,7
2001	231	12,8	2,6
2002	244	14	2,9
2003	296	14,3	3,2
2004	357	13,4	3
2005	406	12,6	2,8
2006	464	12,2	2,7
2007	551	12,5	2,7
2008	638	13	2,5
2009	498	14,7	2,9
2010	574	13,5	2,7
2011	667	15,8	3,3
2012	655	14,7	2,9
2013	672	15,6	2,9
2014	673	15,6	3
2015	571	15,8	3

Kaynak: biruni.tuik.gov.tr, ErişimTarihi:14.06.2018

Tarımsal üretim Hollanda ekonomisindeki yerini kaybetse de, milli gelirden aldığı pay birçok Avrupa ülkesinin üzerindedir. 2012 yılı verilerine göre dünya tarım ihracatı sıralamasında ABD'den sonra ikinci sırada yer almaktadır. (docplayer.biz.tr, İhracat Sektörleri Açısından Hollanda, 2009) Süt ve süt ürünleri, çiçek ve çiçek soğanları ihracatında bayrak çeken ülkelerdendir. Hollanda tarım için uygun arazi miktarının az olmasına rağmen, kullanılan ileri teknoloji, örgütlü yapı ve eğitim tarım işbirliği mekanizmasının rayında olmasının bir sonucu olarak dünya tarım

ihracatında büyük paya sahiptir. Daha verimli bitki ve hayvan türlerinin geliştirilmesine ilişkin çapraz gübreleme ve çapraz dölleme konularında dünya genelinde önemli bir yere sahiptirler. (www.academia.edu, Ateş: 12)

Üretim öncesi ve esnasında gerçekleştirilen araştırma ve geliştirme çalışmalarının üst düzeyde gerçekleştirilmesi sonucu, hektar başına elde edilen ürün miktarı yüksek gerçekleşmektedir. Elde edilen tarım ürünlerinin büyük bir kısmı ihraç edilmektedir. Hollanda tarım, bahçecilik ve çiçekçilik alt üretim dallarında gerçekleştirdikleri ihracatta Avrupa’da üçüncü, dünyada ilk sıradadır. Ülkenin coğrafi konumu gereğince tarımın bir alt üretim kolu balıkçılık faaliyetleri de etkin olarak yapılmaktadır. (docplayer.biz.tr, İhracat Sektörleri Açısından Hollanda, 2009)

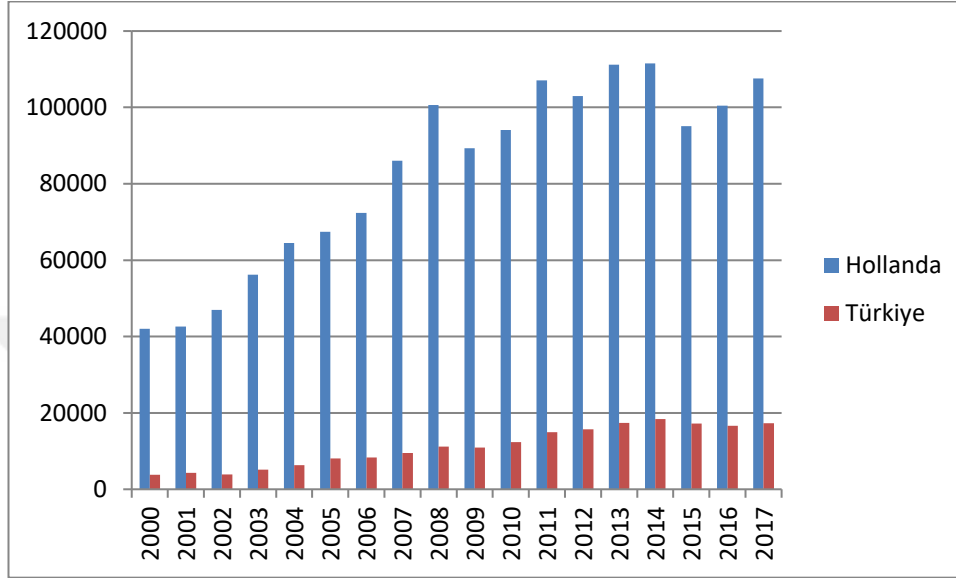
2014 yılında gerçekleştirdiği tarımsal ihracat ile tüm dünyada yankı uyandırmıştır. Yüz ölçümü Avrupa’nın en küçük ülkesi olan Hollanda 2014’te 80,7 milyar Euro’luk tarımsal ihracat gerçekleştirmiştir. Tarım topraklarının sınırlı ve ürün çeşitliliğinin az olmasına rağmen ülke beş tarım ürünüyle 34,8 milyar Euro ihracat geliri elde etmektedir. Hollanda süs bitkileri ve sebze ihracatında dünya birincisi, süt ve süt ürünlerinde dünya üçüncüsü, et, sıvı ve katı yağ ihracatında dünya dördüncüsüdür. Süs bitkileri ihracatı 8,1 milyar Euro, et ihracatı 8 milyar Euro, süt ve süt ürünleri ihracatı 7,7 milyar Euro, sebze ihracatı 6,1 milyar Euro, sıvı ve katı yağ ihracatının 4,9 Euro değerinde gerçekleştiği gözlenmektedir. Ülkede kişi başına düşen toprak miktarı az olduğundan, insanların kıt kaynakları kullanarak daha fazla verim elde etme becerileri geliştiği incelenmektedir. Hollanda topraklarının büyük bir kısmı denizden kazanılan polder adı verilen arazilerden oluşmaktadır. Çok zor şartlarla kazanılan toprakların her milimi Hollanda halkı için önem arz etmektedir. Tarım üretiminde en önemli girdilerden toprağın az miktarda olması bilimsel ve teknik çalışmalara ağırlık verilmesini zorunlu kılmaktadır.

Ülkede tarım kooperatiflerinin gelişmiş olması ihracattaki başarısını açıklamaktadır. Süs bitkileri ihracatında dünya birincisi olunmasın da sistemli kooperatif yapısının ve mezat sisteminin payı yüksektir. Mezot sistemi belirlenmiş standartlara uygun olarak üretim yapılmasını sağlamaktadır.

Sektörün yapısı gereği çok fazla alt birimlerinin mevcut olması, üreticilerin odaklanmasını engelleyici niteliktedir. Hollandalı üreticiler tek bir ürüne yoğunlaşp,

alanında en iyisi olmayı hedeflemektedirler. (businessht.bloomberght.com, Donat, 2015: 1-5)

Grafik 2: Türkiye Hollanda Tarımsal Ürün İhracatının Karşılaştırılması (milyon \$)

Kaynak: data.wto.org, Dünya Ticaret Örgütü verilerinden alınmıştır. (Erişim Tarihi: 29.07.2019)

Dünyada, Türkiye’de ve Hollanda’daki tarım ürünleri ihracatı incelendikten sonra yıllar itibariyle Hollanda ve Türkiye’deki tarımsal ihracatın karşılaştırmasının incelenmesi aradaki farkın görünmesinde faydalı olacaktır. 2000 ve 2017 yıllarını kapsayan süreçte tarım ürünlerinde meydana gelen ihracat rakamları karşılaştırılmıştır. 2000 yılında Hollanda’nın 42.010 milyon dolarlık ihracatını 2017 yılına gelindiğinde 107.574 milyon dolara çıkarttığı gözlenmektedir. Hollanda tarımsal ihracatında en büyük dalgalanma 2008 yılında 100.655 milyon dolar ihracatın 2009 yılında küresel krizin bir etkisi olarak 89.288 milyon dolara düştüğü gözlenmiştir. 2014 yılında tarım ürünleri ihracatının en yüksek seviyeye ulaştığı gözlenmektedir. Takip eden diğer yılda ise yaklaşık olarak 16 bin milyon dolarlık düşüş gözlenmiştir. Bu düşüşün temel nedenleri 2014 yılında çıkartılan İnsan Hakları Karnesi’nin etkisi görülmektedir. Rapora göre Hollanda’da ayrımcılıkla ilgili şikâyetlerin iki katına çıktığı gözlenmektedir. Bu dönemde göçmen kesiminin iş bulma gibi durumlarda karşılaştığı zorluklar ülkenin ticari faaliyetlerine de yansımıştır. Sağ görüşe aşırı eğilim İslam karşıtlığını ve ayrımcılığı arttırmıştır.

(www.haberler.com) Tarım ürünlerindeki ihracatın düşmesinde yaşanan bu toplumsal sıkıntılar etkili olmuştur. Türkiye’de ise 2000 yılında 3.828 milyon dolar olan tarımsal ürün ihracatı 2017 yılında 17.291 milyon civarında gerçekleşmiştir. Ülkemiz tarım toprakları ve tarım ürünleri çeşitliliği bakımından oldukça zengin bir ülke olmasına rağmen potansiyelinin çok altında üretim ve ihracat gerçekleştirmiştir. Tarımsal ürün ihracatı en yüksek 2014 yılında gerçekleşmiştir.

Şekil 2’deki rakamsal verilere göre tarımsal ihracat konusunda Hollanda’nın çok gerisindeyizdir. Ülkemizde en temel problemlerden birisi çiftçinin hak ettiği oranda kar elde edememesi sonucunda üretimden vazgeçilmesidir. Bu gelişmeler ülkenin ihracatına da bir ayna misali yansımaktadır. Ayrıca tarımsal eğitime gerekli önemin verilmemesi elde edilecek ürünün kalite problemleriyle karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır. Hollanda yüz ölçümü, ekonomik koşulları gibi birçok konuda ülkemizden ayrıştırıldığından birebir sektöre ilişkin karşılaştırılmanın yapılması mümkün değildir. Ancak sektörün teknolojik ve bilimsel gelişmelere bağlı olarak gelir içindeki payı azalsa da insanın varlığı için stratejik öneme sahip olması, ülkelerin bu alandaki faaliyetlerinin önemini arttırmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HOLLANDA MUCİZESİ VE TÜRKİYE’DE UYGULANABİLİRLİĞİ

3.1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ, AMACI VE SINIRLARI

3.1.1. Araştırmanın Önemi

Tarım yüzyıllar önce toplumların oluşmasında öncülük etmiştir. İnsan hayatının devamlılığı için gerekli besin ihtiyaçlarının tarım sektöründen tedarik edilmesi tarımsal faaliyetleri gerekli kılmaktadır. Toplumların bilimsel ve teknolojik alanlarda ivme kazanmaları sektörün ekonomideki payını azaltsa da önemi korunmaktadır.

Bu çalışmada tarım sektörünün tarihsel gelişimi, sektörün dünya ekonomisindeki ekonomik payından bahsedilmiştir. Araştırmanın temel konusu, Hollanda tarım sektöründe yaşanan ihracat mucizesinin Türkiye tarımsal ihracatına uyarlamasının mümkün olup olmadığıdır.

Literatürde Türkiye tarım sektörüne ilişkin birçok çalışma bulunmasına rağmen Hollanda tarımının model alındığı bir araştırma bulunmamaktadır. Ülkemiz coğrafi konumu, yer şekilleri, iklim koşulları, toprak yapısı ve çeşitliliği bakımından üretim için elverişli bir coğrafyadır. Tarım işletme yapımızın parçalı ve dağınık olması küçük ölçekli çiftçilerin, gübre, mazot, zirai ilaç gibi temel üretim girdilerini karşılayabilme oranlarını düşürmektedir. Bunlara ek olarak ülkemizde üretici ve son tüketici arasındaki ağın plansız ve kontrolsüz olması, üretici ve son tüketici arasındaki fiyat makasının açılmasına neden olmaktadır. Meydana gelen fiyat farklılığı geliri az olan üreticiyi küçülmeye ya da üretimden vazgeçmeye itmektedir. Bunun yanı sıra ülkemizde düşük gelirli nüfusun ağırlıkta olması, tarım ürünlerinde fiyatların olağanüstü artışı durumunda talebi sınırlamaktadır. Ülkemizde bu gelişmelerin yaşanması sektörü kısır döngüye sokmaktadır. Çalışmamın sektörün bilimsel çalışmalarına katkı sağlamasını ve çiftçimize yol gösterici olmasını umuyorum.

3.1.2. Araştırmanın Amacı

Çalışmada ana çıkış noktası kısıtlı üretim olanaklarına sahip Hollanda'nın dünya tarım ihracatında olağanüstü başarı sırlarının araştırılmasıdır. Türkiye tarımının bu doğrultu da iyileştirilmesi amaçlanmaktadır. Üretim değerinin yükseltilmesinin yanında katma değeri yüksek tarım ürünü üretmek tarımın ülke ekonomik katkı payını arttıracaktır. Hollanda hem üretimde hem de ürettiklerini ihraç etme konusunda uzmanlaşmış ülkelerdendir. Türkiye' de yıllar boyunca tarım sektörüne ilişkin dönüşüm ve geliştirme çalışmaları yapılmış, ancak hala ülkenin temel problemi olmaktan çıkamamıştır. Bu hususta çalışmamın Türk tarım alanındaki bilimsel çalışmalara ışık olmasını amaçlıyorum.

3.1.3. Araştırmanın Sınırları

Tarım kendi içinde birçok konunun işlenmesini gerektiren bir araştırma alanıdır. Bu nedenle çalışma tarımsal ihracat çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmada dünya tarımının tarihsel gelişimi ve ihracattaki gelişimine yüzeysel olarak değinilmiştir. Tarımsal ihracata yön veren 10 ülkenin baz alındığı ihracat verileri incelenerek dünyadaki tarım ihracatının gelişimi incelenmiştir. 2000 ve 2017 yıllarını kapsayan süreçte tarım ürünleri ihracatına ilişkin gelişmeler grafik doğrultusunda incelenmiştir.

Türkiye'de 2000 ve 201 yıllarını içine alan zaman dilimindeki ihracat verileri üzerinden inceleme gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada tarım sektörünün geniş çerçeveden bakılması karşılaşılan ilk problemlerdendir. Sektörün alt faaliyet alanlarının geniş bir yelpazede olması birçok açıdan konuya ilişkin araştırma yapmamı gerektirmiştir.

Türk literatüründe Hollanda tarımının gelişimine ilişkin kaynak kısıdının olması çalışma sürecimi etkileyici olmuştur. Çalışmaya konu olan ülkelerin her açıdan farklı olmaları kıyaslama konusunda net sonuçlara ulaşılmasını engelleyici olmuştur.

Sektörün sürekli dönüşüm içinde olması gelişmelerin takibini ve adaptasyon sürecini arttırmaktadır.

3.2. LİTERATÜR TARAMASI

Tarım insanlığın doğuşundan itibaren süregelen faaliyet alanlarındadır. İlk çağlarda toplayıcılık ve avcılık faaliyetlerini içine alırken, insanların yerleşik hayata geçiş dönemlerinde ilkel yöntemlerle tarımsal faaliyetler yapılmaktaydı. Dünya düzenindeki gelişmelere bağlı olarak tarım sektörü de dönüşüm yaşamıştır. İlk ticari faaliyetler tarım ürünleriyle gerçekleştirilmiştir. Günümüzde sektör ülkelerin ekonomileri içindeki payı diğer ekonomik fonksiyonların gelişmesiyle azalmıştır. Sektör ekonomik açıdan önemini yitirse de insan ihtiyaçlarının çoğunun karşılanmasında etkin rol alması stratejik önemini korumaktadır.

Tarımın ekonomiye sağladığı katma değere ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Özellikle son dönemde yaygınlaşan organik tarıma ilişkin birçok çalışma yapılmıştır.

Nevin Demirbaş (2005), çalışmasında Türkiye’de tarıma dayalı sanayinin gelişiminden ve ülke ekonomisine sağladığı faydalardan bahsetmiştir. Tarım sektörü ülkemizde ekonomik önemini kaybetse de tarıma dayalı sanayide gelişmeler yaşanmaktadır. Çalışma 1994 ve 2004 yıllarını kapsamaktadır. Tarıma dayalı sanayinin temel kaldırıcı gücü tarım sektörü olarak gözlenmiştir. Ülkenin milli gelirine, istihdama, ihracatın miktar ve çeşit olarak artmasına katkı sağlamıştır. Türkiye’de tarım ekonominin ilerlemesine direkt tarıma dayalı sanayi sayesinde ise dolaylı olarak katkı sağlamaktadır. Türkiye’de tarımın buna bağlı olarak tarıma dayalı sanayinin geliştirilmesi tarım ve sanayinin entegre olması gerektiği vurgulanmıştır.

Nilgün Özdemir ve N. Mevlüt Aras(2005), yapmış oldukları çalışmada yine tarımın alt sektörlerinden su ürünlerinin üretim, tüketim, ihracat ve ithalatını AB ve Türkiye üzerinde kıyaslamışlardır. Türkiye’nin tarımsal faaliyetlerinin çoğunda olduğu gibi su ürünleri üretiminde de üç tarafının denizlerle çevrili olması potansiyelinin yüksek olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada da üretim potansiyelimizin yüksek olmasına karşın aynı oranda üretimin gerçekleştirilemediği gözlenmiştir. Türkiye’ de balıkçılığın mevsime ve coğrafyaya bağlılığın azaltıldığı bir üretim anlayışının benimsenmesi gerekmektedir. Sektörün ilerlemesi Türkiye üzerinde yaşayan bireylerin refah düzeylerini arttırıcı olacağı bunun yanında sağlıklı ve dengeli beslenen toplum düzenine geçişte etkili olacağı kanısına varılmıştır.

Özlem Karahan Uysal ve Erdoğan Oktay (2008), araştırma konusu Türkiye ve AB'nin tarım sektörlerinin karşılaştırılmasıdır. Çalışmada AB ve Türkiye tarım sektörü çeşitli yönlerden karşılaştırılmış ve AB uyum sürecine katkıları tartışılmıştır. Türkiye'de iklim koşulları ve iklim çeşitliliği tarımsal üretim için avantaj olmasına rağmen, kurumsal yapının gelişmemiş olması, maddi alt yapıların yetersi olmasından mütevellî tarım sektörünün gelişmediğini söylemişlerdir. AB uyum sürecinde tarım sektörünün pozitif anlamda en etkin sektör olması gerektiği yerde süreci baltaladığı gözlenmiştir.

Adem Doğan (2009), Tarımın ekonomik gelişmeye katkısının Türkiye üzerinde incelendiği bir çalışmadır. Araştırmaya göre tarım sektörünün beslenmeye, sanayi sektörüne ham madde sağlaması, istihdama ve dış ticarete katkısı yönüyle Türkiye'nin önemli ekonomik faaliyet alanlarından birisi olduğu söylenmiştir. Türkiye'de tarımın ekonomik gelişmeye katkısı ürün, pazar, üretim faktörü ve döviz konuları üzerinden incelenmiştir. Ülkemizde ihracat sürekli artarken, tarım ürünleri ihracatında dalgalanmalar gözleendiğinden bahsedilmiştir. 1980 ve 2005 yıllarına kapsayan süreçte tarımsal ürün ihracı düşük oranda artmıştır. Sektörün içinde bulunduğu potansiyele ulaşamamış olduğu kanısına varılmıştır.

Şevket Pamuk (2009), Çalışmada Türkiye tarımı ve iktisadi gelişimine ilişkin 1880 ve 2000 yılları konu edinilmiştir. Araştırmada Türkiye' de tarım 19. Yüzyıldan itibaren iktisadi gelişim göstermiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinden 2009 yılına kadar tarımın iktisadi gelişmeye sağladığı katkı işlenmiştir. Uzun dönemli sayısal iktisadi gelişim verilerinden yararlanılmıştır. Türkiye' de küçük ve orta ölçekli tarım işletmelerinin kurumsal değişimi ve devlet politikaları incelenmiştir.

Titus O. Awokuse (2009), Çalışma gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme için tarımın gerekliliği üzerinedir. Çalışmada Afrika, Asya ve Latin Amerika'daki on beş gelişmekte olan ülkenin verileri incelenmiştir. Yapılan incelemede tarımın gelişmekte olan ülkelere motor sektör olduğu kanısına varılmıştır. Buna ek olarak sektörün bu ekonomilerde milli geliri arttırıcı nitelikte olduğu sonucuna varılmıştır. Tarımsal araştırma ve geliştirme çalışmalarına gelişmekte olan ülkelere ağırlık verilmesi kalkınma sürecini hızlandırıcı olacağı ileri sürülmüştür.

Recep Erbay (2013), Bu çalışmada ekonomik kalkınmada tarımın rolü Türkiye Örneği ele alınarak incelenmiştir. Öncelikle ekonomik kalkınma kavramı açıklanmış sonrasında kalkınma sürecinde tarımın etkisinden bahsedilmiştir. Gelişme

sürecinde diğer sektörlerin tarım sektörünün önüne geçtiği yanlışlığının gelişmekte olan ülkelerde görüldüğüne değinilmiştir. Aksine sektörün devlet tarafından desteklenerek tarımda bağımsızlığın elde edilmesi diğer sektörlerinde gelişmesine destek olacağı üzerine durulmuştur. Türkiye’de tarım sektörünün yıllar geçtikçe öneminin azaldığı gözlenmiştir. Türkiye tarımının gelişmesindeki kilit noktalardan birisinin tarım politikaları olduğu bulunmuştur.

Zeki Doğan, Seçkin Arslan ve Ayberk Nuri Berkman (2015), Çalışmada Türkiye’de tarımın iktisadi gelişimi ve sorunları tarihi olarak açıklanmıştır. Sektöre ilişkin genel bilgiler aktarılmış ve tarım sektörünün ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri ile karşılaştığı problemler anlatılmıştır. Tarım sektörünün Dünyada ve Türkiye’de tarihi gelişiminden bahsedilmiştir. Türkiye’de sektörün katma değerinin artırılmasının, faaliyetlerin büyük ölçekli ve alanında uzman, modern yöntemler kullanılarak yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Bengü Everest, Arif Semerci ve Sibel Tan (2019), Türkiye’de tarım sektöründe 10 yılda meydana gelen gelişmelerin konu edinildiği bir çalışmadır. 2009 ve 2019 yılları aralığındaki süreçte, ekilen alanlardaki değişim, hayvan sayılarındaki değişim, verimdeki değişim konuları ele alınmıştır. Çalışmada öncelikle sektöre ilişkin makroekonomik verilerden bahsedilmiştir. Son on yılda tarım sektöründe birçok değişimin yaşandığı bulunmuştur. Ekilen tarım alanlarının azaldığı, tarımda istihdam edilenlerin sayısında düşüş meydana geldiği ve milli gelirden aldığı payın azaldığı sonuçları bulunmuştur. Sektörün canlanması için tarımsal desteklerin artırılması gerektiği, kırsal alanların yaşam standartlarının yükseltilmesinin ve devletin üreticiyi koruması için piyasa müdahalelerinde bulunulması gerektiği önerileri verilmiştir.

3.3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın ilk aşaması, konuya ilişkin gazete ve dergi yayınlarının incelenmesidir. Bu çalışmayı konu edinmemin temel nedenlerinden birisi daha önce okuduğum bir haberden etkilenmiş olmamdır. Konuya ilişkin zemin bilgiler oluşturulduktan sonra, bu alanda yapılmış akademik çalışmalar okunmuştur. Elde edilen kaynaklar doğrultusunda gerekli atıflar yapılarak çalışma sürdürülmüştür.

Sektöre ilişkin rakamsal veri bankası oluşturulmuş, gerekli bölümlerde tablolar oluşturulmuştur.

Tarım sektörünün Türkiye ve Hollanda ekonomisindeki yeri ve önemine ilişkin yorumsal bir çalışma meydana getirilmiştir.

3.4. TARIMSAL EĞİTİME İLİŞKİN DÜZENLEMELER

Tarım geçmişten günümüze kadar ülkemizin ekonomik faaliyetleri içinde önemli bir yere sahiptir. Kalkınmanın ve gelişmenin etkisiyle payı azalsa da insan yaşamının devamlılığı için gerekli olması nedeniyle stratejik yerini korumaktadır. Yaşamın her parçasında başarı ve gelişimin yaşanabilmesi için eğitime ihtiyaç vardır.

Çalışmanın en temel ölçütlerinden birisi olan Hollanda'nın tarım başarısının ardında yatan materyallerdir. Tarım için gerekli üretim girdilerinin sınırlı ve bioçeşitliliğin az miktarda olmasına rağmen Hollanda dünyadaki tarımsal ihracat sıralamasında başı çeken ülkelerdendir. Ülkenin tarım faaliyetleri incelendiğinde, eğitim ve ar-ge çalışmaları için büyük yatırımlar yapıldığı gözlenmektedir. Üniversitelerde gıda üretimi, tüketimi ve sağlığı hakkında çalışmalar yapılmaktadır. Gıda üretiminde odaklanılan esas konu az maliyet ile çok kazanç sağlayabilmektir. (www.ankaratb.org.tr, a.)Az miktarda kaynak ile çok getiri sağlayabilmek için gerekli donanım ve yeteneğe sahip üretici, yönetici ve araştırmacılara ihtiyaç duyulmaktadır. Dünyada meydana gelen değişimlere kolay uyum sağlayan, tarım sektöründe cereyan edebilecek sorunları önceden kestirebilecek üretici kadrosu sektörü daha da ileriye götürecektir.

Devletin eğitime ilişkin yaptığı düzenlemeler toplumun yapısal dönüşümüne katkıda bulunmaktadır. Sektörün sürekli değişim göstermesi ve canlı ürün üretiminin gerçekleştirilmesi eğitim alanında yapılan düzenlemelerin önemini arttırmaktadır. Hollanda ve Türkiye'nin tarım üreticilerine yönelik yaptıkları eğitim çalışmalarını karşılaştırarak aradaki farklılıkları gözlemleyebiliriz. Türkiye'de tarım eğitimi genel olarak üniversitelerin fakültelerinde verilmektedir. Tüm fakülte ve bölümleri tarıma dayalı bir üniversite ülkemizde henüz mevcut değildir. Tarım alanında yapılabilecek en isabetli yenilik eğitimde olmalıdır. Uzmanlaşma ve kapsamlı çalışmaların yapılabileceği, teknoloji ve bilimsel faaliyetler için gerekli tüm donanımlara sahip sadece tarım alanına odaklanmış bir eğitim kurumunun hayata geçirilmesi sektörün gelişimine destek sağlayacaktır. Araştırma konumun temel fikir kaynaklarından birisi Hollanda tarımının gelişmesinde eğitimin payı büyüktür. (Eriş, 2004: 2) Wageningen

Üniversitesi Hollanda da nitelikli iş gücünün oluşmasında ve çeşitli çalışmalar sayesinde tarımın teknoloji ile bağlantılı bir şekilde büyümesinde etkili olmaktadır. Wageningen Üniversitesi 1918’de kurulmuş bir devlet üniversitesidir. Lisans, yüksek lisans ve doktora programlarını bünyesinde barındırmaktadır. Genellikle araştırma konuları, yaşam bilimleri ve doğal kaynaklara bağlı ticari ve bilimsel araştırmalardır. Wageningen Üniversitesinin başarısının ardında diğer üniversiteler ile ortak ve iş birliği içinde çalışmalar gerçekleştirebiliyor olması yatmaktadır. (<https://www.hotcourses-turkey.com>)

Ülkemizin tarım alanında en az Wageningen Üniversitesi kadar ileri teknolojinin kullanıldığı, aynı dalda eğitim veren üniversite ve fakülteler ile etkin bir iletişim ağının var olduğu bir eğitim anlayışını benimsemesi sektörün yapısal problemlerinin azalmasına hatta yok olmasına yardımcı olacaktır.

Küçük aile işletmelerinden meydana gelen tarım sektöründe kırsalda eğitim imkânlarından uzak çiftçilere yönelik eğitim programları ve kursların oluşturulması da eğitim alanında yapılacak yeniliklerdendir. Ülkemizde tarımsal girdilerin pahalı olması çiftçileri üretimden vazgeçiren etkenlerdendir. Daha az kaynak ile daha fazla verim elde edebilecek bilimsel çalışmaların yapılabilceği donanımlı laboratuvar ve dersliklerin temin edilmesi bu alanda yapılabilcek yeniliklerdendir. Dünya ile entegre olmuş bir eğitim sisteminin benimsenmesi ülkenin tarım sektörünün ilerlemesinde etkili olacaktır.

3.5. KOOPERATİFLEŞMEYE İLİŞKİN DÜZENLEMELER

Kooperatif, insanların bireysel olarak yapamadıkları faaliyetleri ve aşamadıkları güçlükleri birlikte aşmaları için tasarlanmış, insan dayanışmasını destekleyen bir olgudur. İlk çağlarda insanların imece usulüyle işleri halletmeleri kooperatifçiliğin başlangıç hareketlerindendir. Günümüzde varlığını sürdüren kooperatifçiliğin temeli ise endüstri devriminden sonra işçi ve çalışanların iş koşullarının daha fazla ağırlaşmasının sonucu olarak bu zor koşullara maruz kalan çalışanların problemleri çözebilmek için birleşmeleri sonucu atılmıştır. (Geray, 1992: 427) Yirmi sekiz dokuma işçisinin 1844’de İngiltere’nin Rochalde kasabasında birleşmesi sonucu meydana gelen bir tüketim kooperatifidir. (Can ve Sakarya, 2012: 29) Daha öncesinde Fransa’ da marangozların işbirliği sonucu 1831 yılında üretim

kooperatifi, 1835 yılında Lyon’da tüketim kooperatifi kurulmuştur. (Geray, 1992: 427) Osmanlı döneminde ortaya çıkan Ahilik sisteminin yapısı kooperatifçilik ile örtüşmektedir. Ancak kooperatif olarak anılmadıkları için başlangıç noktası olarak kabul edilmemektedir. Modern kooperatifçiliğin öncülerinden Michael Sandown. Sivas, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir ve Niğde’de birçok araştırmalar gerçekleştirmiş ve 1828 ile 1831 yılları arasında edindiği bilgilere ilişkin yazılarını İngiltere’de yayınlamıştır.

Ülkemizde ise ilk kooperatifçilik hareketi 1863 yılında kurulan Memleket Sandıkları ile başlamıştır. (www.tarimkutuphanesi.com) Yardımlaşma ve işbirliğini arttıran bu çalışmalar bütünü, tarım sektörü içinde oldukça önemlidir. Tarım sektörü geniş alt dallardan meydana geldiği için ortaya çıkacak sorunlarda karmaşıktır. Genel olarak birçok ülkede aile şirketi olarak yapılanmış bulunan tarım işletmeleri küresel anlamda meydana gelebilecek sorunlar karşısında güçsüz kalmaktadır. Bu nedenle tarım sektöründe kooperatifleşmenin önemi daha da artmaktadır. Serbest ekonomi koşullarının mevcut olduğu ve tek pazar anlayışının hedeflendiği dünyamızda kooperatiflerin önemi artmaktadır. Karmaşıkleşan piyasa yapısına uyum sağlamak için toplumlar belirleyici kurumlara ihtiyaç duymaktadır. Fiyatların oluşumuna, pazarların iyileştirilmesine, ürün çeşitliliğinin sağlanmasına ve ölçek ekonomisine ulaşmada kooperatifler katkı sağlamaktadır. (Özalp ve Yılmaz, 2014:1266)

Kooperatif yapısı üretici ve tüketicuyu aynı anda koruyabilmelidir. Bu şekilde yaşamsal ve ticari döngü kusursuz işleyecektir. Özellikle ülkemiz gibi tarımın vazgeçilmez olduğu toplumlarda insanların dayanışma, birlik ve beraberlik ilkelerinin benimsendiği kurumsallaşmış bir yapıya her zaman ihtiyaçları vardır.

Ekonomik birimlerin çoğunda kooperatif yapısı mevcuttur. Tarım sektöründe de üretim öncesi araştırma çalışmalarında, üretimde, pazarlamada, dağıtımda firmaların piyasa koşullarıyla mücadelesine destek amaçlı kooperatifler oluşturulmuş. Tarımsal kooperatifler faaliyetlerine göre pazarlama, tarımsal girdi ve hizmet kooperatifleri olarak ayrılmaktadırlar. (Can ve Sakarya, 2012: 31)

Ülkemizde tarım işletmelerinin çoğunun küçük ölçekli olması finans kaynaklarının yetersiz olması ve teknolojik yeniliklere hızlı geçişlerin sağlanamaması, tarımsal verimi ve buna bağlı olarak geliri düşürmektedir. Ülkemizde hakim olan dağınık kırsal yerleşim yapısı, küçük üreticilerin pazar

koşullarına müdahale edememeleri, ürünlerin zararına satılmasına ve sonuç olarak üreticinin üretimden vazgeçmesine kadar gitmektedir. Üretici ve tüketicinin uzun aracı engellerine takılması sonucu, üretici ürününden gereken kazancı elde edememekte ve tüketici çok yüksek fiyatlara tarımsal ürün tüketmektedir. Bu sorunların temel kaynağı, tarım üreticilerinin sektörde meydana gelen yenilik ve değişimlere uyum sağlayabilecekleri, birlik ve beraberlik kavramlarının yaşam biçimi olacağı ve üretici ile tüketici haklarının korunduğu güçlü bir örgüt yapısının mevcut olmamasıdır. (Özalp ve Yılmaz, 2014:1267)

Devlet doğrudan gelir desteği yerine üreticilerin kendi finans kaynaklarını oluşturabilecekleri örgüt yapılarının oluşumunda yardımcı olmalıdır. Bu şekilde hem devlet hem de üretici kesim daha etkin bir çözüm yolunu seçmiş olurlar.

3.6. AR-GE ÇALIŞMALARI

Araştırma ve geliştirme çalışmaları kısaca OECD tarafından, bilgi birikimini zenginleştirmek için planlı bir şekilde araştırma yapmak ve elde edilen bilginin üzerine eklemeler yaparak geliştirmektir. (www.tech-worm.com, Çağala,2017)

Ar-ge çalışmaları temel araştırma, uygulamalı araştırma ve deneysel geliştirme olarak üç ana başlık altında gruplandırılmaktadır.

Temel araştırma, ilk olarak akla gelebilecek ve somut temellere dayalı bilgiler elde etmek amacıyla yapılan deneysel ve teorik çalışmalardır. Uygulamalı araştırma, yeni bilgiler elde etmek için yapılan özgün çalışmalardır. Deneysel araştırma, daha önce olan bilgilerin geliştirilmesine eğilmiş düzenli çalışmalardır. (ariteknokent.com.tr)

Değişen dünya düzenine ayak uydurmak için her alanda kapsamlı bir ar-ge çalışması gerçekleştirilmelidir. Nüfusun sürekli artması beslenme ihtiyacının ve buna bağlı olarak tarımsal üretimin fazlaştırılması gerekmektedir. Üretimde artışın sağlanabilmesi için bilimsel araştırma ve geliştirme çalışmalarına ağırlık verilmesiyle mümkün olacaktır.

Ülkemizde tarımsal araştırma ve geliştirme çalışmalarını, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'na bağlı Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğü (TAGEM) altında

faaliyet gösteren araştırma enstitüleri önemli bir yere sahiptir. Fakat ülkemizde tarım araştırması yapan kurumların sayısı oldukça azdır. Ar-ge çalışmaları konusunda yapılacak en temel atılım çalışmaların yapılacağı kurumların arttırılmasıdır. Araştırma faaliyetlerini gerçekleştiren personel sayısının yetersiz ve ülke içindeki dağılımının düzensiz olması bu alandaki problemlerdendir. Personelin sahil şeridinde v iç Anadolu kesiminde yoğunlaşmış olduğu gözlenmektedir. Araştırmacılar yeterli dil seviyesine sahip olmadıkları için, gittikleri yerlerde problemler yaşamaktadırlar. Ayrıca yeterli eğitim seviyesine sahip olmamaları ve yaşlarının oldukça büyük olması bu alanda ilerlemenin önüne geçen engellerdendir. Araştırma kurumlarında, yardımcılarının, teknisyenlerin, teknikerin, ara personel ve işçinin de az olması olumsuz yönde etki etmektedir.(Uzunlu ve Zencirci: 1107)

Kurum sayılarının arttırılması, teknolojik araç ve gereçlerin tedarik edilmesi ve yeniliklere adapte olabilen personel istihdamı ile ar-ge çalışmaları ülkemizde daha üst düzeye çıkartılabilir. Tek merkezden yönetilen ulusal bir araştırma sisteminin geliştirilmesi, yapılan çalışmaların daha hızlı faaliyet alanına dahil edilmesini sağlayabilecektir. Kurumların daha donanımlı teknolojik araçlarla donatılması, yapılan çalışmanın kalitesini, güvenilirliğini ve hızını arttıracaktır. Küçük enstitülerin diğer gelişmiş enstitülere dahil edilmesiyle kurum yapısı güçlendirilebilir. (Uzunlu ve Zencirci: 1109)

Tarım sektörünün kalıtsal bir değişim sürecine girmesi ve ar-ge çalışmalarına gerekli önemin verilmesi elde edilecek kazancın en yüksek seviyeye ulaşmasını sağlayacaktır.

3.7. TARIM SEKTÖRÜ ARACILARINA İLİŞKİN SİSTEMATİK ÇALIŞMALAR

Tarım sektörü yapısı gereği toprağa, doğa koşullarına ve sulama kaynaklarına bağımlıdır. Ayrıca her ürün için bu koşullar farklılaşmaktadır. Örneğin; narenciye üretimi için ılıman ve kışları yağışlı geçen bir ortama ihtiyaç vardır. Bu nedenle her bölgede aynı ürünler yetişmediği için taşıyıcı ve aracı kurumlara gereksinim duyulmaktadır.

Aracılar, ürünlerin üreticiden esas tüketiciye ulaşmasında ulaşım zinciri oluşturan kişi ve kurumlardır. Elde edilen mamulün direkt üreticiden tüketiciye transferi günümüz koşullarında mümkün olmadığından, aracı kurumlar tarım sektöründe önemli bir yere sahiptirler. Ülkemizde tarım araçları sektöründe meydana gelen üretici ve son tüketici arasındaki fiyat farkının temel sebebi olarak vurgulanmaktadır. Merkez Bankası Uzmanı Hüseyin Songül'ün yapmış olduğu çalışmada da aracı kurumların tarım ticaretinde aldıkları payın yüksek olduğu belirtilmiştir. Bu çalışmada domatesin Antalya'dan Ankara'ya ticaret yolculuğu konu edinmiştir. Üreticiden nihai tüketiciye kadar gerçekleştirilen faaliyetler esnasında ticarete konu olan domates miktarında azalma meydana gelmiştir. İlk olarak tüccar çiftçiden domatesi 1 TL/kg fiyattan 10000 kg domatesi satın alıyor. Tacir çiftçiye ödeyeceği miktar üzerinden gerekli vergi kesintilerini bu aşamada gerçekleştirir. Tüccar Antalya halindeki komisyoncu aracılığıyla domatesin kilosunu KDV hariç 1,3 TL'den sevkiyat yapacak kişi veya kuruma satmaktadır. Sevkiyatçı domatesi Ankara halindeki komisyoncu ile kilosunu KDV hariç 2 TL'den satmak için anlaşılmaktadır. Domates çabuk bozulabilen bir ürün olduğundan Antalya Ankara yolculuğu sırasında yaklaşık olarak %10'luk kayıp vermektedir. Sevkiyatçı komisyoncuya yüzde 8 oranında komisyon bedeli ve komisyon bedeli üzerinden yüzde 18 oranında KDV ödeyecektir. Son olarak markete %10 fire ile ulaşan 8100 kg domates nihai alıcıya KDV dahil 2,81 TL'ye satılacaktır. Üreticiden 1 TL olarak alınan domatesin asıl tüketiciye 2,81 TL'ye satılmasındaki en büyük neden, %45,5 oranında aracılardan payı ve %11,5 vergi payıdır. (www.tcmb.gov.tr, Songül,2017)

Bu çalışmada da görüldüğü üzere elde edilen ürünün yolculuk esnasında fiyatı katlanmakta, hem üretici hem de esas tüketici zarar görmektedir.

Ülkemizde üretici ve son tüketici arasındaki bağı, hal dışı tacirleri, komisyoncular, sevkiyatçıları ve perakendeciler sağlamaktadır. Ancak kurumsal ve örgütlü yapılar aracılığıyla üretim ve pazarlama faaliyeti gerçekleştiren üretici sayısı oldukça azdır. Ayrıca mevcut olan üretici örgütleri de etkin faaliyet gösterememektedirler.

Tarım üreticileri elde ettikleri kazançları maliyetlere vermekte hatta çoğu zaman borçlanarak üretime devam etmektedir. Bu şekilde devam eden üretim döngüsü çiftçiye çaresiz bırakmakta ya küçülmeye gitmekte ya da üretimden

vazgeçmektedir. Tüm bu problemlerin temelinde üretici kesimin gerekli finansal ve bilimsel birikime sahip olamamasından kaynaklanmaktadır. Bunlara ek olarak aracılardan ürün üzerinden yüksek kazançlar sağlamaları ve üreticinin ürününü çok düşük fiyattan satması sektörü baltalamaktadır.

Hollanda’da kurulan Flora Holland üreticilerin pazarlama aşamasında yaşadığı problemleri minimize etmek amacıyla tarım üreticileri tarafından kurulan günümüzde dünyanın en büyük çiçek borsasına dönüşen bir üretim kooperatifidir. Bu yapılaşmaya ilişkin ilk fikir kalıntıları 1912 yılına dayanmaktadır. (www.habitat.org.tr) Bu sistem sayesinde üreticiler doğrudan alıcı firmalarla karşı karşıya gelebilmekte, aracı ve komisyoncu gibi yapıların etkileri yok edilmektedir. Flora Holland altı farklı mezat yapısıyla üreticilere ve müşterilere yardımcı olmaktadır. Mezatlar, tarım üreticilerinin direkt toptan alıcılar ile birebir işlem gerçekleştirmesini sağlayan yapılardır. (docplayer.biz.tr) Hollanda’da ilk çiçek mezaatı 1930 yılında kurulmuştur. 1972 yılında 6 mezat yapısı birleştirilerek Flora Holland oluşturulmuştur. (Kazaz,2017)

Hollanda tarım ihracatındaki başarının arkasında sektördeki tüm faaliyet gruplarının arasındaki iletişimi etkin bir şekilde gerçekleştirmek ve üretimin kalitesini arttırmak yatmaktadır. Mezat sistemi sayesinde tarım üreticisi ve toptan alıcılar arasındaki ilişkiler kusursuz işlemektedir. (www.habitat.org.tr)

Ülkemizde de 1921 yılında İzmir Ticaret Borsası’nda pamuk ticaretinde kullanılan KORBEY sistemi, Hollanda’daki mezat sistemine benzemektedir. Bu sistemde, amfi tarzı bir salonda alıcı, satıcı ve aracılardan kendi aralarında pazarlık usulüyle ürün fiyatlarını belirlemektedir. (www.haberken.com) 130 kişiye alım satım imkânı sunan KORBEY sistemi hafta içi her gün 10 dakika içinde gerçekleştirilmektedir. Satımlar sonunda yapılan fiili işlemlere bağlı olarak belirlenen fiyatlar günlük kapanış fiyatları olarak belirlenmektedir. (itb.org.tr)

KORBEY sistemi aracılara ilişkin doğabilecek problemlerin hafifletilmesinde etkilidir. Ancak ülkemizde Hollanda mezaatları kadar daha fazla alıcı ve satıcıların karşı karşıya gelememeleri ve sistemin sayılı tarımsal üründe uygulanması olumsuz yönlerindendir. Tarım ürünleri pazarının genişletilmesinde iyi bir başlangıç olan bu sistemin geliştirilmesi, yerli Pazar dışında uluslararası pazarlarla bağlantılarının sağlanması sektörde olumlu sonuçlara ulaşmada etkili olacaktır.

2012 yılında emtia gurusu JimRogers ülkemize geldiğinde, tarım sektöründe fiyatların çok artacağını, Lamborghini'lere binenlerin borsacılar değil çiftçiler olacağını söylemiştir. Emtia gurusunun dediği gibi tarımsal ürünlerin fiyatları çok fazla artış göstermiştir. Ancak cebi zenginleşen, refaha ulaşan çiftçiler değil, aracılar olmuştur. (www.haberturk.com, Yıldırım A. , 2019)

Bu düzenin değişmesi için sektörde faaliyet gösteren firmaların birleşmeleri, daha kurumsal yapıya kavuşmaları gerekmektedir.

3.8. SÜBVANSİYONLAR VE DENETİMİ

Sübvansiyon; mal ve hizmetlerin üretiminde destekleme amacı güden devlet yardımları ve harcamalarıdır. Bu geniş anlamıyla devletin yapmış olduğu harcamaların büyük bir kısmı sübvansiyon olarak dahil edilmiştir. Ancak uluslararası kabul görmüş tanım ise DTÖ(Dünya Ticaret Örgütü) tarafından yapılanıdır. Bu tanıma göre GATT anlaşmasında belirtilen maddelerle devletin yaptığı harcamaların boyutu ve sınırları belirlenmiştir. (Yılmaz, 2005: 20)

Sübvansiyon ve devlet yardımlarının ülkenin gelişimi açısından önemlidir. Genellikle gelişmekte ve geri kalmış toplumlarda devlet destekleri daha yaygın bir şekilde gözlenmektedir. Gelişmiş ülkelerde hükümet genellikle denetim ve kontrol alanında daha etkin faaliyet göstermektedirler.

Türkiye' de gelişmekte olan toplumlar içinde yer aldığından sübvansiyonlar ülkenin refahı ve kalkınması için gereklidir. Tarım yapısı gereği kırılgan bir sektör olduğundan devletin müdahaleleri ve yardımları değerlidir. Tarım diğer sektörlerle nazaran sübvansiyon uygulamalarının en fazla olduğu sektördür. (Atlı ve diğerleri, 1994: 56) Tarımsal üretim artışının sağlanması ve üretimde kullanılan girdi maliyetlerinin azaltılması amacıyla devlet çiftçilere çeşitli yöntemlerle sübvansiyonlar uygulamaktadırlar. Verimliliğin artırılması amacıyla modern teknikler ve en faydalı üretim girdisi kullanılmalıdır. Sektörde başarının sağlanması üretim girdilerinin gerektiği zamanda ve en uygun fiyatlarda tedarikiyle mümkün olacaktır. Genellikle tarım üreticileri kazançlarını dönemsel ve hasat zamanlarında elde etmektedirler. Üretim öncesi yatırım ve maliyetlerin karşılanması için dışarıdan finans desteğine ihtiyaç duyarlar. Bu aşamada devletin çiftçi ve üretici firmalara uygun faizli kredi kullandırması, üretim için gerekli mazot, gübre ve tohum gibi

girdileri daha uygun fiyatlara tedarik etme imkânı vermesi yapılabilecek destekleme çalışmalarındandır.

Türkiye’de tarım alanında verilen sübvansiyonlar, para olarak verilen sübvansiyonlar, para olarak belirtilebilen sübvansiyonlar ve gizli sübvansiyonlardır. (Atlı ve diğerleri, 1994: 59)

Sübvansiyon ödemeleri tarım sektörünü canlandırıcı bir aktör olsa da devletin üzerindeki mali yükün artması ülkeyi ekonomik açıdan olumsuz etkilemektedir. Harcamaların yerinde ve doğru kanallara gitmesi ülkenin etkin kaynak kullanımı için gerekli unsurlardandır. Ancak devlet tarafından yapılan destek ve yardımların titiz bir şekilde denetlenmesi ve kontrol edilmesi gerekmektedir. Çünkü insan yapısı gereği kolay yoldan kazanç elde etmeye eğilimlidir. Devlet birimlerinden üretim gerçekleştirme vaadiyle temin ettikleri finans veya diğer kaynakları amacı dışında kullanmaları, tarımın gelişimini engellemekte ve ülkenin mali rezervlerinin azalmasına neden olmaktadır. Sübvansiyon uygulamaları kadar, yapılan yardımların doğru ellere ulaşması tarımsal kalkınma için gerekmektedir.

3.9. TEKNOLOJİK İNOVASYONLAR

İnsan varlığının başlangıcından bu yana sürekli yaşamı anlamaya ve standartlarını yükseltmeye çabalamıştır. Günümüz modern dünyasında gelişimi tetikleyen teknolojik değişimler yaşamın her alanında kullanılmaktadır. Tarım sektörünün emek yoğun üretim biçiminin hafifletilmesi amacıyla üretimden dağıtıma kadar birçok aşamada teknik makine ve aletler kullanılmaktadır. Sektörün iklimsel değişimlere duyarlı olması, üreticilerin yerinde ve zamanında karar vermelerini sağlamak, tarım faaliyetlerinde kullanılan kaynakların azaltılması, ürün kalitesinin ve verim artışının sağlanması amacıyla teknolojik değişimlere adaptasyon önemlidir. (Avşar D. Ve Avşar G., 2016: 41) Teknolojinin tarım faaliyetlerinin her aşamasında etkin kullanımı rakip firma ve ülkelere karşı avantaj sağlamaktadır.

Tarıma konu faaliyetler diğer sektörlerle göre daha çok özen ve çalışma süresi gerektirmektedir. Örneğin; biber üretiminde kaliteli tohumların ekilmesi ya da toprağa uygun fidanların tedarik edilmesi gerekmektedir. Tek bir aşama ile üretim faaliyeti sonuçlanmadığından teknik makine ve araçlara ihtiyaç duyulmaktadır.

GPS'li traktör teknolojisinin üretime dahil edilmesiyle işlenecek toprağın yapısına ve şekline göre belleme şeklinin ayarlanması üretimin kalitesini arttırmakta ve birim alanda verim artışı sağlamaktadır.(Avşar D. Ve Avşar G., 2016: 42)

SONUÇ

İlk insan döneminde avcılık ve toplayıcılık şeklinde başlayan tarımsal faaliyetler şimdi teknik donanımı yüksek, büyük çaplı üretim zincirlerini kapsayan üretim anlayışına dönüşmüştür. Toplumların göçebe yaşamdan yerleşik hayata geçmeleriyle sektörde de gelişim yaşanmıştır. Toplumların kalkınma evresine geçmelerinden önce tarımsal faaliyetlerin toplam üretim ve gelir içindeki payı yüksek oranda gözlenmektedir. İnsanlar topluluklara ayrılmasından itibaren birbirleri ile yarış içine girmişlerdir. Dünya düzeninde daha fazla söz sahibi olmak için çalışmışlar ve sonunda İngiltere’de Sanayi Devrimi’nin ortaya çıkmasıyla, ülkeler katma değeri yüksek makine ve teknolojik aletlerin üretimine ağırlık vermişlerdir. Tüm dünyayı etkisi altına alan dönüşüm süreci, tarım sektörünün ekonomik değerini düşürücü etki yaratmıştır. Ancak tarım insanların temel ihtiyacı olan beslenmenin ana kaynağı olduğundan dünya üzerindeki stratejik önemini korumaktadır. ABD Dış İşleri Bakanı Henry Kissinger’ın “ Eğer petrolü kontrol edersen bütün bölgeleri ve kıtaları, gıdayı kontrol edersen bütün insanları kontrol edersin” sözüyle tarımın stratejik önemini vurgulamıştır.

Türkiye coğrafi yapısı, iklim koşulları, ürün çeşitliliği gibi birçok yönden tarım üretimi için elverişli topraklara sahiptir. Yıllar önce ilkokul dönemimde, dünyada tarım alanında kendine yeten yedi ülkeden birisi olduğumuzu öğretmenlerimiz gururla söylemekteydiler. Yaklaşık 15 yıl gibi bir süreçte tarım ürünü ithal eden ülke durumundayız. Bu gelişmelerde tarım alanında izlenilen yanlış politikaların payı oldukça yüksektir. Gelişme dönemindeki tüm toplumlarda olduğu gibi tarımın milli gelirimizdeki katkısının azalacağı kaçınılmazdır. Bu hususta dikkat edilmesi gereken ülkemizin üretim avantajlarını yok etmeden, sektörde geri dönüşü olmayan yıkımlar yaratmadan ekonomimizi büyütmek olmalıdır.

12 Eylül darbesinden sonra Türkiye tarımdan sanayi toplumuna dönüşmüştür. Bu dönüşüm ülkemizin tarım ürünleri ihracatında gerilemesine, ek olarak birçok tarım ürününün ithalatını zorunlu hale getirmiştir. Bu dönemde ülkemizde tarım sektörü ABD ve Avrupa Birliği gibi ekonomik güçler tarafından kontrol altına alınmıştır. Özellikle IMF ile yapılan anlaşmalarda tarımda korumacılık ve desteklemelerin azaltılmasına ilişkin maddeler konulmuştur. Evrimini tamamlamadan serbest piyasa koşullarına bırakılan tarımımız, her alanda kendini geliştirmiş ülke tarımlarıyla yarışında mağlup gelmiştir.

Sektörün tekrar canlandırılmasında Hollanda gibi tarım alanları kısıtlı bir ülkenin tarım ihracatında yüksek getiri sağlamasının altında yatan başarısı örnek alınmalıdır. Ülkenin tarım alanında başarısının altında Altın Üçgen Modeli yatmaktadır. Çiftçi en yüksek verimde ürünler elde ediyor, hükümet politikalar ile üreticisine destek oluyor ve üniversitelerde verimliliği arttırıcı çalışmalar gerçekleştiriliyor. Bir makinenin dişleri gibi birbirlerine bağlı ve organize olmuş tarımsal örgüt yapısının oluşturulduğu gözlenmektedir. Ülkede tarımın temel girdisi olan toprağın denizden kazanılarak gerçekleştirildiği üretim ile tüm dünyada yankı uyandıran tarımsal ihracat başarısı yaşanmıştır. Bu başarının arkasında her üreticinin tek üründe uzmanlaşması, teknolojinin tarımın her aşamasında kullanılması, ar-ge çalışmalarına özen gösterilmesi, kooperatif sisteminin üst düzeyde olmasının yanında; çiftçi, devlet ve üniversite işbirliğinin sağlanmış olması gibi etkenler vardır.

Türkiye üretime elverişli yapısı, tarımsal işgücünün arttırılma kapasitesi bakımından avantajlara sahiptir. Türkiye tarım alanında birçok sıkıntı yaşamaktadır. Özellikle ülke gündeminde patates ve soğan fiyatlarındaki fahiş artışlar günlerce konuşulmakta, ancak çözüm ithalatta bulunmaktadır. Üretimi teşvik edici tarım politika ve desteklemelerin ekonomik hayata enjekte edilmesi izlenilecek ilk adım olmalıdır. Çiftçi eğitime ilişkin çalışmaların tekrardan düzenlenmesi gerekmektedir. Türkiye'nin temel problemlerinden birisi ise tarımsal ürünlerin çok yüksek fiyatlarda olması ama buna rağmen asıl üreticilerin darboğazda olmalarıdır. Üretici ve tüketici arasındaki dağıtım zincirine ilişkin düzeltme işlemleri yapılmalıdır.

Hollanda tarımsal ihracattaki başarısında hem üretimde hem de tüketiciye ulaşıncaya kadar geçen süreçte teknolojiyi etkin kullanması, tarımsal üretime verdikleri önem ve belirli ürünlerde uzmanlaşmış olmaları etkilidir. Liman ülkesi olmasından kaynaklı re- export ticari faaliyetinin yaygın olması da tarımsal ihracat rakamlarını arttırıcı etkenlerdendir. Ar-ge ve bilimsel çalışmalar ağırlık vermeleri, mezar sisteminin profesyonel bir şekilde işlemesi de ihracatı arttırmaktadır.

Hollanda tarımsal üretimi ve ihracatı Türkiye'de uygulanabilirliği mümkündür. Çünkü üretim potansiyelimiz oldukça yüksek ürün çeşitliliğimiz fazladır. Doğru ve yerinde kamusal desteklemelerin yapılması, takip eden süreçte denetimlerin sıkı bir şekilde gerçekleştirilmesi tarımsal dönüşümde atılabilecek ilk adımlardandır. Çiftçi, devlet ve üniversitelerin işbirliği içinde çalışmalarının sürdürülmesi tarım sektörünü olumlu yönde etkileyecektir.

Hollanda tarımı ile Türkiye tarımının birebir karşılaştırılması mümkün olmasa da Konya büyüklüğündeki ülkenin mucizevî başarısının arkasındaki yapıların incelenmesi ve ülkemizdeki tarım yapısına uygulanması hayal değildir.

Hollanda altın üçgen modeline ilişkin yapılacak bir çalışmada sektöre katkı sağlayacaktır. Altın üçgen modelinin en basit tanımı çiftçi üretecek, devlet destekleyecek ve üniversiteler ise verimliliği arttırıcı bilimsel çalışmalar yapacaktır. Ülkemizde çiftçiliğin yeniden özendirilmesi, devlet desteklerinin doğru mecralara ulaşması hususunun dikkat edilmesi ve üniversitelerin üretimi ve ihracatı arttıracak çalışmalar yürütmesi tarımda faydalı bir dönüşümü sağlayabilir.

KAYNAKÇA

- Akalın, M. (2014). İklim Değişikliğinin Tarım Üzerindeki Etkileri: Bu Etkileri Gidermeye Yönelik Uyum ve Azaltım Stratejileri. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 351-378.
- Albayrak, M., Taşdan, K., Güneş, E., Saner, G., Atış, E., Çukur, F., &Pezikoğlu, F. (2010). Küresel rekabet açısından Türkiye’de tarım ve gıda ürünleri pazarlama sistemlerine bakış: mevcut yapı, sorunlar, fırsatlar, hedefler. *TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi*, 11-15.
- Altındal, D.,& Akgün, İ. (2007). Yeni tohumculuk yasası ve Türk tarımına etkileri. *SDÜ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 10(2), 27-35.
- Arslan, S.,& Çiçekgil, Z.(2018). Current Stateand the Projection of Pesticide Use in Turkey. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 1-12.
- Atlı, F., Güler, S., Işıklı, E. , Pekince, Ö. , (1994). Son 15 Yılda Tarımsal Girdilere Verilen Sübvansiyonlar. Türkiye Birinci Tarım Ekonomisi Kongresi. İzmir
- Awokuse, T. O. (2009). *Does agriculture really matter for economic growth in developing countries?* (No. 319-2016-9808).
- Avşar, D. & Avşar, G.(2016).Tarımsal Üretimde Kullanılan Makinalarda Yeni Teknolojik Gelişmeler. Uluslararası Yenilikçi Teknolojiler Sempozyumu Mühendislik ve Bilim 3-5 Kasım 2016. S. 40-49.
- Aydın, B.,& Odası, T. Z. M. (2009). Tarımsal Dış Ticarete Değişim.
- Bakkal, U.,& Oktayer, N. (2003). DIŞ BORÇLANMA VE ÖDEMELER DENGESİ İLİŞKİSİ.
- Başpınar, H., Durmusoglu, E., & Yıldırım, E. M. (2010, January). Türkiye’de tarım ilaçları üretim ve kullanımı. In *Turkey Agricultural Engineering VII Technical Congress* (pp. 11-15).
- Bayraç, H. N., & Doğan, E. (2016). Türkiye’de İklim Değişikliğinin Tarım Sektörü Üzerine Etkileri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 11(1), 23-48.
- Bellitürk, K. (2011). Tarım topraklarının kullanımında ve gübrenlenmesinde yapılması ve yapılmaması gerekenler üzerine bir değerlendirme. *Gübretaş’la Verim Periyodik Kurumsal Bülten*, 7(25), 24-26.
- Berber, M., & Artan, S. (2004). *Enflasyon ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye Örneği* (No. 2004/21). Discussion Paper.

Can, M. F., & Sakarya, E. (2012). Dünya ve Türkiye’de tarım ve hayvancılık kooperatiflerinin tarihsel gelişimi, iktisadi önemi ve mevcut durumu. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 83(1), 27-36.

Can, M., Sayılı, M., Yılmazçoban, M., & Bilici, İ. (2014). Tarım işletmelerinin pazarlama kabiliyetlerini geliştirmek için verilen hibelerden yararlanma durumu. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 109-132.

Cömert, Y., & Arısal, Ö. G. İ. (2011). Tarım Ürünleri İhracatını Olumsuz Etkileyen Faktör Olarak Fiyat İstikrarsızlığı: Kayısı Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 399-408.

Çimen, A. (2007). *1929 dünya ekonomik bunalımının dünyaya, Türkiye’ye ve İzmir’deki üzüm fiyatlarına etkisi* (Doctoral dissertation, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü).

Demirtaş, N. (2005). Türkiye Ekonomisinde Tarıma Dayalı Sanayinin Yeri ve Önemi. *MKU Ziraat Fakültesi Dergisi*, 5, 10(1-2).

Demiryürek, K. (2011). Organik tarım kavramı ve organik tarımın dünya ve Türkiye’deki durumu. *GOÜ, Ziraat Fakültesi Dergisi*, 28(1), 27-36.

Dinler, Z. (2014). Tarım Ekonomisi. Ekin Kitabevi Yayınları, 7. Baskı, 402.

Doğan, A. (2009). Ekonomik gelişme sürecine tarımın katkısı: Türkiye örneği.

Doğan, M. (2012). Türkiye Ziraatında Makineleşme: Traktör ve Biçerdöverin Etkileri. *Coğrafya Dergisi/Journal of Geography*, (14).

Doğan, Z., Arslan, S., & Berkman, A. (2015). Türkiye’de Tarım Sektörünün İktisadi Gelişimi ve Sorunları: Tarihsel Bir Bakış. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 29-41.

Ekmen, N. (2017). *1990’lı yıllardan itibaren Türk tarım politikasının gelişimi ve Türkiye’nin Avrupa Birliği ortak tarım politikasına (OTP) uyumu* (Master'sthesis, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Emeksiz, F., Albayrak, M., Güneş, E., Özçelik, A., Özer, O. O., & Taşdan, K. (2005). Türkiye’de tarımsal ürünlerin pazarlama kanalları ve araçlarının değerlendirilmesi. *Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası Teknik Kongresi, Bildiriler (II)*, 1155-1172.

Emiroğlu, M. Tarım- Sanayi İlişkilerindeki Gelişmeler. 77-92.

Ensari, B. C., Ordukaya, A., & Uzmanı, A. (2015). Dünya Tarım Ticaretinde DTÖ Müzakereleri Kapsamında Pazara Giriş Uygulamaları ve Türkiye’nin Tutumu.

Erbay, R. (2013). Ekonomik Kalkınmada Tarımın Rolü: Türkiye Üzerine Değerlendirme.

Erengil, T. Aydın, R. Yünlü, R. & Açıkgöz, S. Tarımda Üretici Eğitimi, 1049-1062

Eriş, A. (2004). Türkiye’de ve Dünyada Üniversite Tarım Eğitimi. Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, “ Birinci Ulusal Ziraat Fakültesi Öğrencileri Kongresi. İzmir.

Eryüce, K.B. (2006) Tarım İlacı Nedir. AR-GE Bülten.

http://www.izto.org.tr/portals/0/iztogenel/dokumanlar/tarim_ilaci_nedir_b_eryuce_26.04.2012%2022-03-49.pdf(8-11).

Everest, Ö. Ü. B., & Tan, A. S. P. D. S. (2019). Türkiye’de Tarım Sektöründe Son 10 Yılda Meydana Gelen Değişimlerin İncelenmesi. *Cataloging-In-Publication Data*, 149.

Fışkın, R., & Zorba, Y. (2016). İklim Değişikliğinin Tarım Üzerindeki Etkileri Ve Denizyolu Tarımsal Ürün Taşımacılığına Yansımaları Effects Of Climate Change On Agriculture And Its Reflection On Agricultural Maritime Transportation. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(17), 266-279.

Fotourech, Z., & Şahinöz, A. (2016). DTÖ Doha Müzakereleri ve Tarım Politikalarında Yeni Yönelimler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C, 5, 7.

Geray, C. (1992). Kooperatifçiliğin Dünya’da ve Türkiye’deki Nicel Gelişimi. *SBF Dergisi*, C, 47, 1, s. 427,441.

Geyikçi, U. B. (2013). Manisa İlinin Üzüm Üretimindeki Durumunun Tespitine Yönelik Alan Araştırması ve GZFT Analizi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 468-487

Gezgin, S. (2015). Bitkisel Üretimde Dengeli Gübrelemenin Önemi.

Güney, O. İ. (2014) Uluslararası Tarım ve Gıda Ürünleri Ticaretinde Yaşanılan Gelişmeler ve Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri.

Hepaktan, C. E. (2008). Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları, 2. *Ulusal İktisat Kongresi*, 20-22.

İsmail, A. R. A. S. Damla Sulama Yöntemi. *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 15(1-2), 49-60.

Şahin, G. Uskun, E., Ay, R.& Öğüt, S. İlaçları, E. Y. A. Ç. T. (2010). Konusunda Bilgi, Tutum ve Davranışları. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 9(6), 633-644

Jongen, W. M. F., Struik, P. C., & Wienk, J. F. (2003). A Newscope for the Netherlands Journal of Agricultural Science. *NJAS Wageningen journal of life sciences*, 50(2), 261-265.

Kabaş, Ö. (2009). Tarımsal Mekanizasyonun Dünya’da ve Türkiye’deki Yeri, 1-14.

Kahveci, E. (2013). İhracat Performansı Ölçütleri ve İhracat Performansını Etkileyen Faktörler.

Kaplan, M., & Eren, S. S. (2014). Firmanın ihracat yetkinliklerinin ihracat performansına etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2).

Kıymaz, T. (2014). Dünya Gıda Krizi Sonrası Dönemde Tarımsal Ürünlerin Rekabet Durumu: Türkiye Örneği. *Ekonomik Yaklaşım*, 25(90), 21-48.

Kocaöz, R. (2008). Türkiye’de 1980 sonrası tarım sektöründe gelir ve istihdamın analizi.

Koçtürk, O. M. (2009). Cumhuriyet Döneminde Hükümetlerin ve Siyasi Partilerin Tarım ve Çiftçi Örgütlenmesine Yaklaşımları. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 15(1 ve 2), 45-54.

Korkmaz, V. (2015). *Tarım ürünlerini destekleme politikaları: Türkiye ve AB karşılaştırması* (Master's thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Koyuncu, F. T., & Tekeli, S. (2010). 1990 Sonrası Dönemde Türkiye’de Dış Borç Stoku Üzerinde Etkili Olan Ekonomik Faktörlerin Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 123-130.

Küçükongar, M. Kan, M. Özdemir, F. Demirtaş, M.N. Okur, O. (2015) KOP Bölgesinde Tarımsal Eğitim ve Yayım İhtiyaç Analizi. 1-403.

Mutlu, H. M., & Nakipoğlu, A. (2011). Uluslararası Pazarlama Stratejilerinin İhracat Performansı Üzerine Etkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(38), 245-261

Oral, N. (2018). TÜSİAD’ın Tarım ve Gıda Raporu’na İlişkin Değerlendirme. TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, 8.

Özalp, A., & Yılmaz, İ. (2014). Yeni Nesil Kooperatifler ve Türkiye’de Tarımsal Kooperatiflerin Sorunlarının Analizi. *XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, Samsun*.

Özdemir, N., & Aras, N. M. (2005). Türkiye ve Avrupa Birliği (AB) Su Ürünleri Sektörünün Üretim, Tüketim, İhracat ve İthalat Yönünden Karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 36(1), 109-116.

Özdemir, Ü., Yiğit, G. K., & Muhammed, O. R. A. L. (2016). Cumhuriyetten Günümüze Ekonomi Politikaları Bağlamında Türk Dış Ticaretinin -Turkish Foreign

Trade Development In the Context of Economical Policies from The Foundation of Turkish Republic to Today. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21(35), 149-174.

Özkan, L. (2008). *Küreselleşmenin tarım ürünleri dış ticareti üzerine etkileri: Türkiye örneği* (Master's thesis).

Özkaya, T. (2007). Tohumda Tekelleşme ve Etkileri. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 13(1 ve 2), 39-48.

Pamuk, Ş. (2005). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi.

Pamuk, Ş. (2009). Türkiye’de tarım ve iktisadi gelişme. *Mülkiye*, 33(262), 63-76.

Peker, A. E. (2014). *Türkiye ekonomisinde tarım sektörünün üretim yapısı ve karşılaştırmalı rekabet gücü* (Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Perçin, S. (2005). İhracat Performansını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi ve Firmaların İhracat Performans Ölçülerine Göre Sınıflandırılmasındaki Rolü: İSO 1000 Sanayi Firmaları Uygulaması. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (9), 139-155

Saatçioğlu, C., & Karaca, O. (2011). Döviz kuru belirsizliğinin ihracata etkisi: Türkiye örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(2), 183-195

Saner, G., Güler, D., & Saner, S. (2014). Türkiye’de Tarımsal Pazarlamada Marka Olgusu. *XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, 3-5.

SARIBAŞ, M., & PINAR, A. (2009). Silifke’de Yer Şekilleri ile Bitki Örtüsünün Küçükbaş ve Büyükbaş Hayvan Varlığının Dağılışına Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 367-382.

Sezgin, Ş. (2009). Türkiye’de 1990-2006 Yılları Arasında Dış Ticaret-Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 22, s. 175-190.

Sönmez, K., & Öztaş, T. Türkiye’de Tarımsal Öğretim ve Sorunları. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 31(1-4).

Şahin, A. (2007). İhracat Prosedürlerini Biliyor musunuz? TC. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.

Şahin H. (2016). Türkiye Ekonomisi. Ezgi Kitabevi. 16. Baskı. S. 746.

Şerefli, M. (2016). Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 136-143.

Takım, A. (2010). Türkiye’de GSYİH ile ihracat arasındaki ilişki: granger nedensellik testi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 315-330.

Tiryaki, O., Canhilal, R., & Horuz, S. (2010). Tarım ilaçları kullanımı ve riskleri. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fen Bilimleri Dergisi*, 26(2), 154-169.

Tolan, Ö. (2006). Bizans Devleti'nde ziraat (IX.-X. Yüzyıl) / Agriculture in the Byzantine Empire (IX.-X. Centuries).

Tören, T. (2007). Dünya'da ve Türkiye'de Tarım Sektöründe Genel Eğilimler. 1-16.

Tuna, Y. Dünya Tarımsal Üretimindeki Gelişmeler ve Türkiye. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 46, s. 217-242.

Uysal, Ö. K., & Oktay, E. (2008). Türkiye ve Avrupa Birliği Tarım Sektörlerinin Karşılaştırılması. *Ulusal İktisat Kongresi/20-22 Şubat*.

Uzunlu, V., & Zencirci, N. Tarımsal Araştırma Etkinlikleri.

Varınca, K.V. (2011). *İklim Değişikliğinin Tarıma Etkileri*, II. Ulusal Toprak ve Su Kaynakları Kongresi, Bildiri Kitabı, s: 1003-1010, Ankara, 22-25 Kasım 2011.

Yalçinkaya, N., Yalçinkaya, M. H., & Çılbant, C. (2006). Avrupa Birliği'ne yönelik düzenlemeler çerçevesinde Türk tarım politikaları ve sektörün geleceği üzerine etkisi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 97-118.

Yazıcı, H., Türkmen, B., & Aydemir, Y. (2015) Dünyada ve Türkiye'de Mesleki Eğitim ve Önemi.

Yılmaz, M. (2005). *Dünya Ticaret Örgütü kuralları açısından sübvansiyonlar ve telafi edici tedbir soruşturması*. TOBB

Yücel, A., & Kara, C. (2014). İhracat Pazarlaması Stratejilerinin Firma Performansı Üzerine Etkileri: Elazığ'daki İhracat Firmaları Üzerine Bir Uygulama. *Harput Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 149-172.

Zeybek, E. (2012). AB'ye Giriş Sürecinde Türk Tarımı. Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), 148.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://www.hotcourses-turkey.com>, (Erişim tarihi: 21.04.2019)

<https://www.haberturk.com/yazarlar/abdurrahman-yildirim-1018/2424070-lamborghiniye-ciftciler-degil-aracilar-biniyor#>, Yıldırım, A. Lamborghini'ye çiftçiler değil araçlar biniyor, (Erişim Tarihi: 04.05.2019)

<https://www.slideshare.net/sedadoc/uluslararası-pazarlamayı-etkileyen-evresel-faktrler> Yıldırım, S. (2015) Uluslararası Pazarlamayı Etkileyen Çevresel Faktörler, (Erişim Tarihi: 06.06.2017)

<http://www.dunyagida.com.tr/haber/dunden-bugune-tarimda-makinelesme/3860>, 15.06.2011, (Erişim Tarihi: 05.12.2018)

<https://www.igeme.com.tr/uluslar-arasi-ticareti-etkileyen/>, Eyüpoğlu, B. (Erişim Tarihi: 06.02.2019)

<https://www.tarlasera.com/makale-9852-hollanda%E2%80%99nin-tarimsal-uretimi-nasil-fazla-veriyor?>, Çetiner, S. 13.02.2018, (Erişim Tarihi: 15.04.2018)

<https://www.tarim.com.tr>, Baytekin, H. (2017), Tarım Nedir. (Erişim Tarihi: 18.03.2018)

<https://businessht.bloomberght.com/piyasalar/haber/1072193-tarimda-hollanda-mucizesi>, Donat, İ. (2015), (Erişim Tarihi: 12.02.2017)

<http://www.resmigazete.gov.tr> .(2006). 5488 Sayılı Kanun. (Erişim Tarihi: 21.04.2017)

<http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/blog/tr/main%20menu/analizler/yas-meyve-sebze-tedarik-zincirinde-fiyat-olusumu>, Songül, H. (2017). Yaş Meyve-Sebze Tedarik Zincirinde Fiyat Oluşumu. (Erişim Tarihi: 25.05.2018)

https://tebledisticaret.com/tr/kesfet-piyasalar/hollanda/ticari-profil?home_critere_pays=37, (Erişim Tarihi:13.05.2019)

http://www.smtgumruk.com.tr/dis_ticaret_ve_lojistik_klavuzu.pdf, (Erişim Tarihi: 03.04.2019)

<http://ariteknokent.com.tr/tr/hakkinda/ar-ge-nedir>, (Erişim Tarihi: 28.05.2018)

<https://arastirma.tarimorman.gov.tr/batem/Belgeler/Kutuphane/Teknik%20Bilgiler/to-prak%20isleme.pdf>, Kabaş, Ö. (Erişim Tarihi: 12.11.2017)

https://www.ankaratb.org.tr/lib_upload/T%C3%9CRK%C4%B0YE-HOLLANDA%20KIYASLAMASI.pdf , (Türkiye-Hollanda Kıyaslaması)a. (2014). (Erişim Tarihi: 01.10.2017).

https://www.ankaratb.org.tr/lib_upload/88_Tar%C4%B1m%C4%B1n%20Tarihsel%20Geli%C5%9Fim%20S%C3%BCreci_14_09_2010.pdf, (Tarımın Tarihsel Gelişim Süreci)b.(2010).(Erişim Tarihi: 02.03.2017).

https://www.ankaratb.org.tr/lib_upload/Tar%C4%B1mda%20Geli%C5%9Fimi%20ve%20%C3%9Cikelerde%20Tah%C4%B1l%20%C3%9Cetimi%20ve%20%C3%96nemi.pdf, Tarımda Gelişmiş Ülkelerdeki Tahıl Üretimi ve Önemi.c (Erişim Tarihi: 03.04.2019).

https://www.ankaratb.org.tr/lib_upload/148_Tar%C4%B1mda%20Makinele%C5%9Fme_11_09_2014.pdf, Tarımda Makineleşme d. (Erişim Tarihi: 04.10.2017).

https://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/T%C4%B0M_Ekonomi_Raporu_2017.pdf, (Erişim Tarihi: 10.07.2018)

http://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/Tim_Ekonomi_Raporu_2016.pdf, (Erişim Tarihi:10.07.2018)

http://www.tarimkutuphanesi.com/KOOPERATIF_NEDIR?_KOOPERATIFCILIGIN_TARİHCESİ_00474.html, (Erişim Tarihi: 03.05.2019)

<https://docplayer.biz.tr/784680-Ihracat-sektorleri-acisindan-hollanda.html>, (2009). İhracat Sektörleri Açısından Hollanda. İTKİB Genel Sekreterliği, AR-GE ve Mevzuat Şubesi. (Erişim Tarihi: 14.03.2018)

https://www.academia.edu/5977659/Hollanda_Ekonomi_Raporu , Ateş, Ş. (Erişim Tarihi: 10.07.2018)

<http://www.kto.org.tr/d/file/hindistan-ulke-raporu-2017.pdf> , Konya Ticaret Odası, (Erişim Tarihi: 12.10.2018)

<http://www.deik.gov.tr>. Çin Ülke Bülteni (2014). (Erişim Tarihi: 12.10.2018)

<http://www.turkob.org.tr>. Namlı, A. Akça, O. Sağlıklı Toplumlar İçin Sağlıklı Topraklar. 30-33. (Erişim Tarihi: 19.12.2018)

http://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/Tim_Tarım_Raporu_2016.pdf, (Erişim Tarihi: 10.07.2018)

<https://www.tech-worm.com/ar-ge-nedir-ne-anlama-gelir-bolumleri-nelerdir/> ,Çağala C. , 2017. (Erişim Tarihi: 05.03.2018)

<http://www.etonet.org.tr/uploads/hollanda.pdf>, Hollanda Ülke Bülteni. (2014). (Erişim Tarihi: 03.04.2017)

<https://www.canakkalememleket.com/?Syf=26&Syz=303755>, Uğur F.2014, (Erişim Tarihi: 10.06.2018)

https://www.vakifbank.com.tr/documents/earastirma/Kuresellesme_Surecinde_Dunya.pdf, Hazine Başkanlığı, 2007, (Erişim Tarihi: 12.04.2018)

<https://www.lafsozluk.com/2013/05/hasila-nedir-hasilat-ne-demektir.html>, (Erişim Tarihi: 02.01.2019)

<https://www.sabah.com.tr/gayrisafi-milli-hasila-ne-demektir>, (Erişim Tarihi: 02.01.2019)

https://www.ekodialog.com/isletme_ekonomisi/temel_kavramlar.html, (Erişim Tarihi: 02.01.2019)

<http://pazarlama.blogcu.com/uluslararası-ticaretin-gelisimi/334790>, Yeşiltay, P.(2006), (Erişim Tarihi: 01.04.2017)

<https://www.tigem.gov.tr/WebUserFile/DosyaGaleri/2018/2/a374cc25-acc1-44e8-a546-63b4c8bce146/dosya/2017%20TIGEM%20TOHUMCULUK%20SEKTOR%20RAPORU.pdf>, TİGEM, 2017, Tohumculuk Sektör Raporu, (Erişim Tarihi:20.08.2018)

<https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/tabloOlustur.do#>, (Erişim Tarihi: 14.06.2018)

<https://www.ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri-son/ulkelere-gore-dunya-ticareti-2005-2017>, (Erişim Tarihi: 10.07.2018)

<https://www.turkiye.gov.tr/turkiye-istatistik-kurumu-baskanligi-tuik>, (Erişim Tarihi: 12.09.2018)

<https://itb.org.tr/>, İzmir Ticaret Borsası, (Erişim Tarihi: 10.03.2017)

<https://m.bianet.org/biamag/tarim/13913-tarimda-disa-bagimlilik-artiyor>, Oral N. (2002), (Erişim Tarihi: 21.10.2017)

<http://www.habitat.org.tr/tarimgida/54-tarimgida/319-hollanda-tarimi.html>, (Erişim Tarihi: 05.08.2019)

<https://docplayer.biz.tr/1336039-Hollanda-sus-bitkileri-sektoru-ve-mezat-sistemi-arastirma-raporu-orta-anadolu-sus-bitkileri-ve-mamulleri-ihracatcileri-birligi.html>, (2014) (Erişim Tarihi: 07.08.2019)

<http://www.haberken.com/ekonomi-haberleri/pamuk-ticaretindeki-korbey-sistemi-nedir-2000.html> (Erişim Tarihi: 07.08.2019)

<file:///C:/Users/CSPR/Desktop/itb-brosur-pdf.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.08.2019)

<http://www.sonerkazaz.com/dunyanin-en-buyuk-cicek-mezati-floraholland/>, (Erişim Tarihi:08.08.2019)

<https://www.haberler.com/hollanda-nin-2014-yili-insan-haklari-karnesi-7987821-haberi/>, (Erişim Tarihi: 07.08.2019)

<https://data.wto.org/>